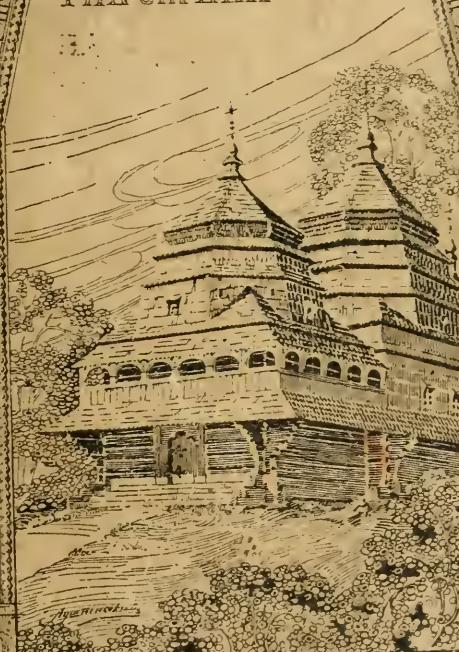

3 1761 04115 9518

АРХІТЕКТУРА
ЗЕСАКІХ НАРОДІв
І НА СКРЕЛІНІ

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Mr. Stanley Frolick

В. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ.

АРХІТЕКТУРА у ріжних народів і НА УКРАЇНІ.

(В тексті більш ніж 200 ілюстрацій).

NICK CHRAPKO

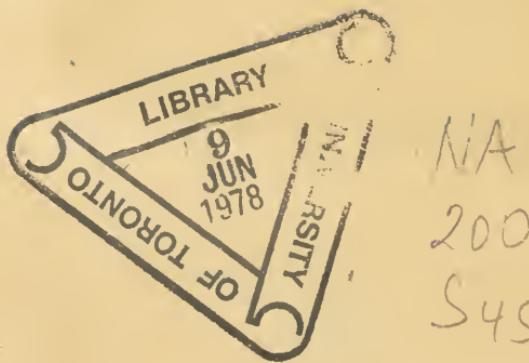
ЛЬВІВ — КІЇВ

із „Загальної Друкарні“ Львів, ул. Академічна, ч. 8.

Накладом автора,
1910.

NICK CHRAPKO

ЗАГАЛЬНА КНИГАРНЯ
396 FRONTENAC ST.,
MONTREAL, QUEBEC

NIA
200
S45

Передмова.

Ця невеличка книжочка, котру я відважив ся по-дати під увагу читачів, є перша і несмілива спроба, викласти українською мовою загальний огляд всіляких архітектур. Але мало цього: я відважив ся до великої сімії всіми признаних архітектур ввести нового члена, нового товариша, забутого і зневаженого, споневіряного і майже знищеного — а власне — українську архітектуру.

Нехай же вибачать мені читачі мої, хиби і помилки вільні і невільні, котрих я міг вчинити велике число, йдучи не битим шляхом, а диким полем та манівцями. Повинен я сказати ще й те, що писав я виключно на замовленні часописи „Народного Слова“, через те мусів рахувати на відому верству читачів, котрі вимагають як найбільшої загально-приступності.

Що до термінології, то я вживав терміни зібрани мною як на Україні так і в Галичині, а деякі, складніші, комбінував з простих, добутих мною у народа.

Отже я прошу широких читачів допомогти мені своєю як найгострішою критикою, вигравити мої хиби і тим покласти міцнійші підвалини до утворення архітектурної української термінології і — головне, до нехібного розуміння суті української архітектури і до її дальнішого розвою.

У Львові, 29/I 1909 р.

В. Ш.

37

Архітектура є умілість будувати в такий спосіб, щоб будова з одного боку відповідала своїй практичній меті, а з другого задовольняла вимоги краси. Гармонія між метою і виконанем в будівляних формах є суттю архітектури.

На архітектуру як і на інші прояви людської творчості мали вплив різні чинники.

На першім місці стоїть клімат і природа. Потім іде та народня вдача, котра виявляється в нахилі до відомих, нею одною вподобаних і виплеканих форм, котрі характеризують властиве для кожного окремого народу розуміння краси, починаючи від самих примітивних (початкових) прикрас, так сказати-б, від пелюшок народної творчості і кінчаючи останніми щаблями її розвою, архітектурою великих громадських будов, мальстромом і різьбарством.

І нарешті впливає суспільне житє.

Впливає воно не тільки розвитком техніки, а ще і тим, що викликає той чи інший поступ, ті чи інші мрії, відповідати котрим мусить всяка умілість.

Щоб помітити се, варт тільки зробити коротенький огляд архітектурних памяток тих народів, котрих діяльність уже стала власністю історії.

Візьмім Єгипет. Сухе пекуче повітр€, страшний вітер, сипучі піски з пустинї Сахари, все се примусило будувати храми, котрі служили-б холодком, затишком від палячого сонця, для жерців посвячуючих себе на таємничу науку.

Єгипетська орнаментація (прикраса) має якийсь дивовижний характер не подібний до інших (див рис.), колонни оздоблено головками нагадуючими листя місцевих ростин: лотоса і папіруса.

Зверхній вигляд храмів дуже сумний: одноманітні глухі стіни без даху, перевага ліній горизонтальних (поземних) стоїть в гармонії з культом їхнього бога бика Апіса. Численні сохи в серединї храма, з па пірусовими і лотосовими головками уявляють з себе стебло водяних рослин між котрими пливє бог сонця Амун-Ра на своїм човні. А весь зверхній вигляд, замкнений, без вікон, міцний і грізний, відповідає, тій замкненості в собі жрецької касти, для котрої ті храми служили міцними безпечними фортецами, проти власного народу.

Коли звернемо ся до Греції, то побачимо, що інша природа мусіла викликати інший спосіб будовання, як і інші ідеї.

Природа Греції незвичайно привітна, весела. Клімат теплий, але одволожений і прихоложений морем, відбив ся помітно на будовах. Храми тут легкі привітні, обнесені кругом сохами на котрих тримається дах. Поземність дахових ліній оживляється численними простовісними сохами. Ідея божества відмінна від єгипетських, як і від інших.

Справдї, хиба теплий і радісний носитель сьвіту і покровитель штуки і уміlosti, Феб-Апполон міг би всидіти в темних мурах єгипетських храмів-кріpostей. Чи символ розуму Атена-Палляда могла би дихати смердя-

чим від горілих людських тіл повітrem Ниневійських храмів? Чи міг би Зевес громовик стежити за людськими вчинками сидячи, хоч і у високій, але на глухо замурованій Вавилонській башті?

Рис. 1). Кромлех (камяні руїни) коло Салісбюрі в Англії.

Первістне християнство — ідея проста, чиста і незвичайно висока, утворила і храм дуже простого ясного стилю — базиліку. — Коли християнство стало державною вірою в Візантії, виплекало, принатурило свої обряди відповідно бажанням пануючих кляс і для їх поширання, характер котрої великий письменник Гоголь назвав „сладострастним.“ — Але та сама ідея інакше розвивала ся у північних народів, ніж у південних.

В Льомбардії, Франції і Германії вона викликала еклектичний романський стиль. — Ті народи ступали ще несміливою ногою в штуці, вони брали готове чуже в купі з вірою і неначе навпомацки домішували своє. Але, коли чуже перетворилося, коли ідея християнства засіла міцно в душах і навіть викликала хрестові походи для визволення Єрусалиму з рук магометан, коли ті мрії напружили всі сили духовні до найвищого степеня, тоді ті народи дали один з найкрасших архітектурних типів — Готицький.

Тут з'єднались і власні мотиви національні і ідея величності божої, і казковий настрій народа з його дитячим поглядом на світ божий і на людей.

Сувора природа вічно зелених лісів, таємничих і привабливих, відбивається і на сих храмах високих, стрімких, що неначе пнуться до гори до неба і таких саме таємничих щитинкуватих, як і ті ліси. — Тодішнє громадянство пнулося до свого ідеалу, до Бога, так як уміло і сей настрій найлекше помітити в архітектурі. — Можна було ще багато інших зразків пригадати, щоб ілюструвати наші слова, але і ціх вистарчить. — Україна з своєго боку переживала ріжні моменти, ріжні громадські і громадянські настрої і сліди їх і досі ще можна бачити в архітектурних памятках в церквах, які осталися нам в спадщину од її колишнього минулого, славного.

А те безголов'є, той розбрід і відсутність смаку, ясно зазначилося від тоді, коли ворог знищив сувідомість самостійності і почуття громадянства серед її загалу, можна сказати перед всеї її людності і на цілі століття затулив уста, звязав її руки, обезличив так, що багато ще прийдеся одкупувати і розшукувати, щоб

уявити хоч в деякій степені те, чим вона колись писала ся.

Окрім всього вище згаданого самі матеріали до будови завдяки своїм особистостям накладають відомий відбиток на архітектурні змагання.

Дерево вживалось людьми до будовель ще на дуже низькому щаблі їхнього розвитку.

Способів будови з дерева було скілька:

1) Такий, що палі вбивались в землю простовісно (сторчові будинки), як частокіл густо один коло одного і таким чином вони служили стінами будови. Часто такі будинки ставлялись серед води на озерах напр. в Швайцарії, в Германії та на Рейні і в інших місцях. Це робило ся з тою метою, щоб туди не міг приступить ні звір ні чоловік.

2) Другий спосіб такий, який тепер ще існує, власне будованє на зруб. — Тут деревляні бальки кладуться горизонтально (в простяг) один на другого звязуючи ся між собою зарубками (замками). Позаяк дерево лежко гніє, то до нас дійшло дуже мало колишніх старовинних деревляніх будов, а які й дійшли то тільки кавалками та натяками. В воді позоставали ся палі по-мянутих швайцарських будов, та рейнських, та ще деревляні стелі могильних склепів Скитського характеру на Україні.

Коли з годом який небудь народ переходить від дерева до муру або каміння, то ще довго форма деревляніх будівель одбивається на нових муріваних. Скажемо напр.: в деревляніх будовах на тонкі високі стовпи що звуться сохами, клали бальки, то люде ту саму форму заховали і в мурі, робили камяні сохи тільки уже грубі і на них клали поперечні бальки, і таке інше.

Камінє вживали всяке, але головним чином таке, котре мякше було, напр. мармур, вапняк, а потім то пісковик і граніт.

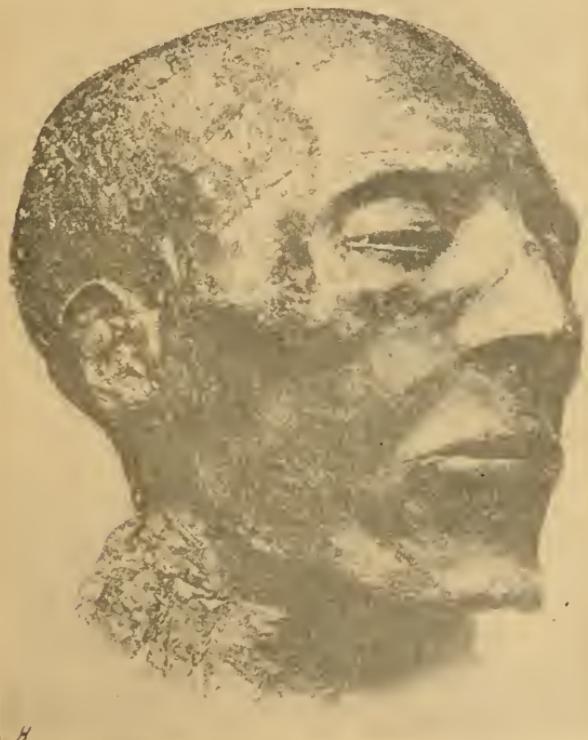
Вживають їх або обтесаними на штири стороні брусами, або кавалками необтесаними без жадної поданої форми.

Нетесане камінє вживають люде ще тільки в початковій добі свого розвою. Таким камінєм вони обкладають трумни в могилах, або кладуть зверху на могилу. (Такі можна бачити на Україні в Херсонських та Катеринославських степах). Часом камінє було розставлене в такий дивний спосіб, як можна бачити в Англії, Франції і Германії. Там вони носять назвиска: Дольмен і Кромлех. (Див. Рис. 1.)

Часом з такого каміння складали щілі надгробки в Індії, Малій Азії, Греки, Італійці, Германці, Кельти (у Франції). Камінє вживане для цього було велике і нерівне. Коли виводилась в такий спосіб стіна, то в ній між каміннями були великі діри; ті діри заповнялись меншими каміннями.

Такі будови є найстаріші після деревляних у кожного окремого народа і зовуться Цікльоповими будовами. Суть вони і в малій Азії, і в Греції, особливі в Мікенах (Львині ворота і скарбниця царя Атрея, (див. Рис.), суть і в Італії нагробки Єтруські. Египтяне вже дуже давно навчилися вживати різане камінс, тесане на 4 боки; з нього вони будували величезні храми. Позаяк у них камінь був твердий, то і різьбарство мало розвинулося. В тих державах, де клімат вимагав покриття, котре захищало від негоди, потроху люде додорозумілися виводити величезні склепіння і бані із каміння, особливі там, де легко було достати камінь. Часто вживали камінь і для приватних будов там, де

бувало багато мягкого каміння такого, котрого легко можна різати, прим. шпаруватий вапняк. В місті Одесії, на Україні є дуже bogato такого вапняку і з нього збудо-

(Рис. 2. Голова мумії Фараона Сеті I. 19. династії.

вано майже всю стару Одесу. Де камінь і дерево дорогі, там з давних давен научилися люди ліпiti хати, з глини, а потім не тільки хати, але і цілі міські стіни, прим. у Вавилонії і Ниневії, сонце сушило ту глину і вона міцніла, як камінь. А згодом научились робити

цеглу, спершу сиру а потім палену. В Єгипті і в інших місцевостях її уживали одночасно з тим, як научились будувати з різаного каміння. З випаленої цегли мурували стіни звичайним цементом, (вално пісок і вода) Колишня цегла була тонша від нинішної, але ширша: мала майже квадратову форму. З цегли, легше ніж з каміння можна було виводити бані, і ми бачимо величезні муровані бані в церкві Софії в Царгороді, в церкві Петра в Римі і в інших містах. На зміну сим матеріям приходить зелізо, особливо там, де треба зробити легке і дешеве покрите над великими просторами землі, прим. на зелізничних перонах, на двірцях всесвітніх вистав і т. і. Сей матеріял впливає зногоу на архітектуру і надає їй кольоріт, свою фізіономію всім нинішнім будовам в тих сторонах, де зелізний промисл стоїть уже на високім степені розвитку, прим. в Швейцарії, в Америці і і.

Що було справедливе для архітектури минулих часів, те останеться і на завше, які нові матеріали не з'явились, а власне, що в архітектурі сплітаються два моменти: мета, для котрої ставиться будова і вражене, яке вона робить на глядача. Коли будівничий зуміє конструкцію і форму так пристосувати до мети, що будова даючи глядачеви своїми формами відомий настрій, і звертаючи його увагу на внутрішну заховану в ній ідею, скрадає просторінь під собою, тоді будівничий піднімається на степень артиста-архітектора, а будуване стає справжньою архітектурою.

Архітектура Єгипта.

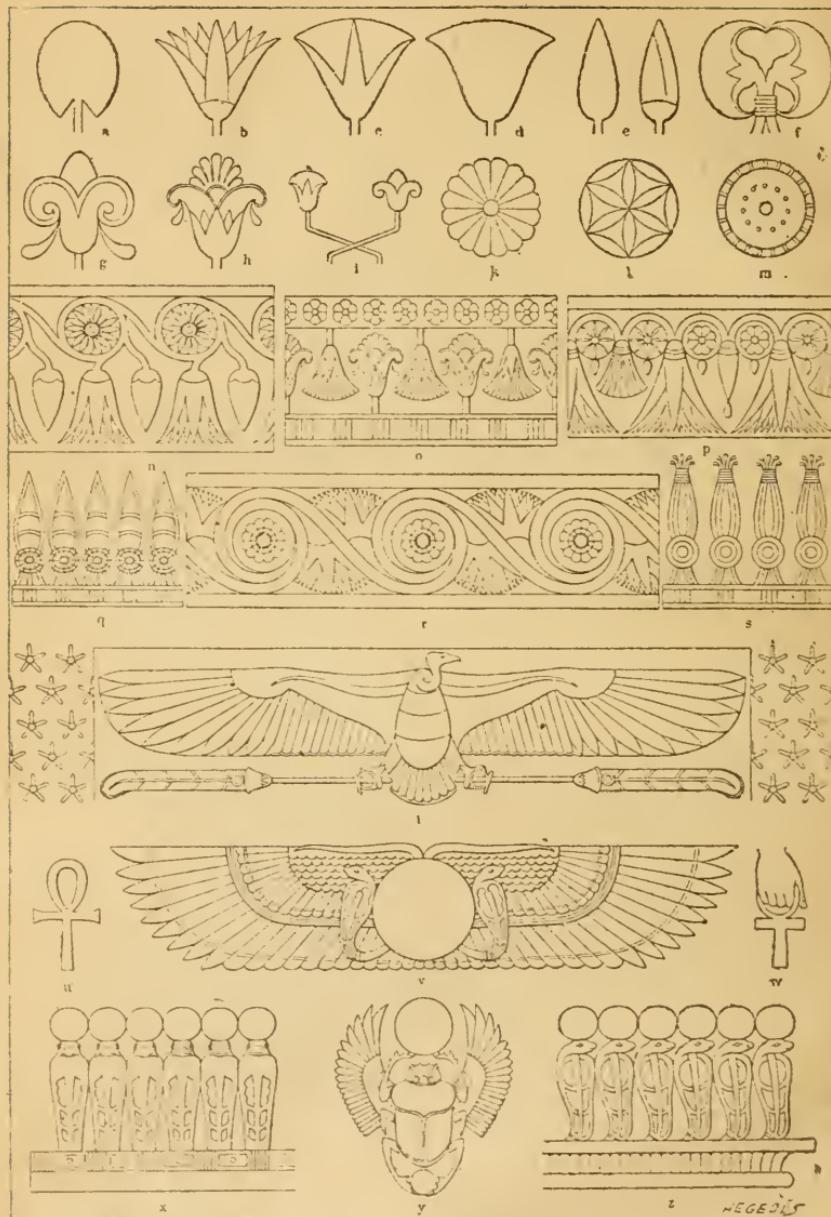
В Африці на берегах великої і славної ріки, що зветься Нільом, можна бачити ще й нині величаві, таємничі і сумні руїни. То купи каміння, то стовпи і стіни, то цілі ліси камяних сох стоять і сумують.

Там якісь дивовижні, вирубані з суцільного каміння, величезні звірячі постаті сфинксів лежать і неначе щось стережуть, неначе щось пригадують, дивлячись мовччики, напружено кудись в далечінь, в глиб віків.

Ген величезні напів сонні піраміди закутали ся, загорнули ся в пісок і mrіють про колишню славну бувальщину, про гучні події, записані на стінах їхніх льохів, та про своїх жорстоких фундаторів Фараонів.

Часом, неначе прокинувши ся, вони то щось тихесенько шепочуть, неначе радючись з горячим вітром, то своїми таємничими написами-гієрогліфами мовчазно оповідають про славетну давнину цікавим мандрівникам археольогам.

Сі руїни — се памятки, що залишила нам по собі колишня велика і могутна держава — Єгипет. Шість

(Рис. 3). Староєгипетські декоративні орнаменти І-го періоду мемфіського.

тисяч літ писав ся Єгипет на берегах Ніля, шість тисяч літ пили Єгиптяни тільки нільську воду, шість тисяч літ працювали вони тяжко, щоб зоставити ті памятки, а самі проте мусіли піти на поталу чужинцям, Римлянам. Так за шістьдесят віків перед Христом, вони вже росташували ся шатрами по берегах Ніля, а за п'ятьдесят віків перед ним уже утворили могутню державу, заснували царську династію і своїми записами дали тому непохитні докази.

Історична доба в Єгипті починається з 5004 року перед Христом, коли було засновано першу династію царську, і потім Єгипет пережив чотири ріжні періоди, в залежності від того, де цари селилися, в якій місті.

1) Перший період — Мемфіський (5004—3064 р.) обіймає десять царських династій.

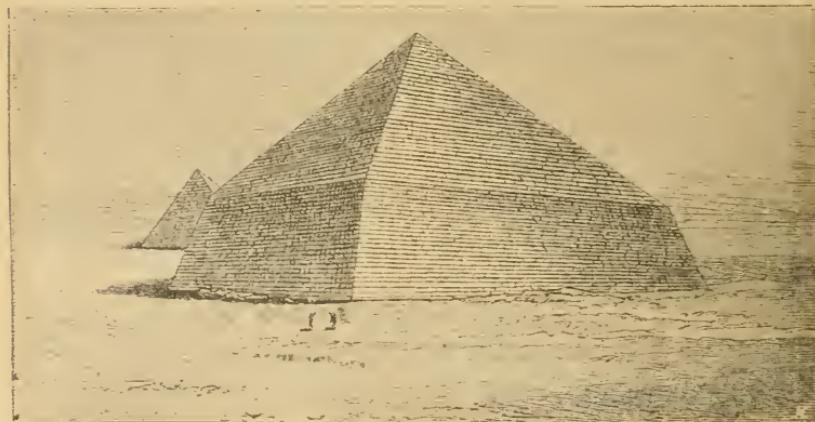
2) Другий Тебайський період (3064—1110 р.) обіймає знову десять династій.

3) Третій — Саїський (1110—332 р.) теж десять династій до Олександра Македонського, котрий знищив східні держави і поставив царем фараоном в Єгипті свого-ж таки начальника військового Птолемея.

4) Четвертий період був уже Греко-Єгипетський і тягнувся до 30-го року перед Христом, коли, ціsar Август Римський зробив його римською провінцією.

Єгиптяне з самого початку своєї історії і до кінця не відходили від берегів Ніля, — вони не любили моря і були переважно народом хліборобським. — культури вони ні від кого не позичали, навпаки певні в собі, вони плекали її помаленьку, але твердо і непомильно. Поки їх було ще не конче богато, вони қочували в шатрах як цигани, потім перейшли на хліборобство, а шатра замінили деревяними хатами. Коли уже Єгиптяне дуже розмножилися, та понищили ліси і дерева

тоді вони дорозумілися мурувати будови з цегли і каміння, але привичайка до шатрових і деревляних форм перейшла і в муровані будови і з'явилася навічно в конструкціях надгробків, пірамід і храмів (диви Рис. 4 і 5). Єгиптяне вірили в те, що чоловік має душу, або як вони казали свого двійника; вірили, що душа живе по смерті чоловіка, що вона пробуває весь час поблизу трупа, поки він не зогнє, і в міру того, як тліє

(Рис. 4). Зломчаста піраміда коло Дашун.

тіло, так само гасне душа, і коли тіло зовсім зогнє та розсиплеться, то і душа зникає зовсім без сліду.

Щоб запобігти тому лихові, Єгиптяне дуже старанно бальзамували тіло покійника і тоді уже воно на віки не псувалося, не нищилося. Такі бальзамовані трупи зовуться муміями; вони, пробувши яких чотири або п'ять тисяч літ в своїх могилах-пірамідах, дійшли до наших часів зовсім не зіпсованими (див. Рис. 2). Щоб заховати ті мумії від ворожих рук, їх старанно ховали в муріваних, або вирубаних в скелях могилах

і маскували самий доступ до могили. Так робили звичайно царі-фараони, жерці і богачі, а біднота не мала за що дбати про свою душу і їхні души мучились і пропадали після смерти так само, як самі вони бідували при будуванню пірамід для царських душ.

Від мемфіської доби до наших часів дійшли тільки надгробки, головним чином піраміди і так звані мастаби, храми-ж з тої доби не дійшли до нас, навпаки з доби Тебайської і Саіської дійшли не тільки гробівці (печери), але й велики храми.

Але розгляньмо з окрема кождий тип гробниць.

Камяні печери: Там, де були великі камяні гори, приміром Лівійські, коло Бені Гасана, на захід від Теб стобрамних, там ховали покійників в печерах вирубаних в горах: печера складала ся з двох покоїв переднього і заднього. Переднього бувало зовні, з приходу поцятковано різьбою і стовпами (кольонами), в середині теж гарно прибрано і розмальовано дуже гарними десенями в живих фарбах (див. рис. 3.) Задній покій уявляв з себе глуху комору, де стояла статуя небіжчика, а її стіни були так само розмальовані, як і в передньому.

Єгиптяне думали, що душу можна обдурити підставивши замісць тіла щось подібне до покійного приміром камяну статую. Тоді по їх гадці його душа вже не зникала, навіть коли мумія пропала, бо вона тоді буде жити коло камяної статуї. Всеж таки не будучи в тому зовсім певні, вони ховали мумію глибоко під передньою кімнатою, спускаючи її в домовину через шиб заглишки часом до 30 метрів. Сама труна буvalа висічена з чорного, червоного, або білого каміння, (на взір їхніх домів або храмів). Домовину спершу закривали одним суцільним камінем, котрого при-

ганяли дуже щільно до нижньої частини шибу; потім засипали шиб грузом з каміня і зверху знову закривали одним суцільним камінem, або одною грубою плитою і так шліховали всю підлогу переднього покою, викладану такими самими плитами, щоб не можна пізнати, де знаходить ся шиб. В передний покій приходили родичі покійника на споминки і приносили з собою всякі жертви, як і тепер у нас на Україні на панахиду, або на сорокоуст приносять так звані мисочки, коливо, вареники, яблука і інше. Часом, коли покої в пе-

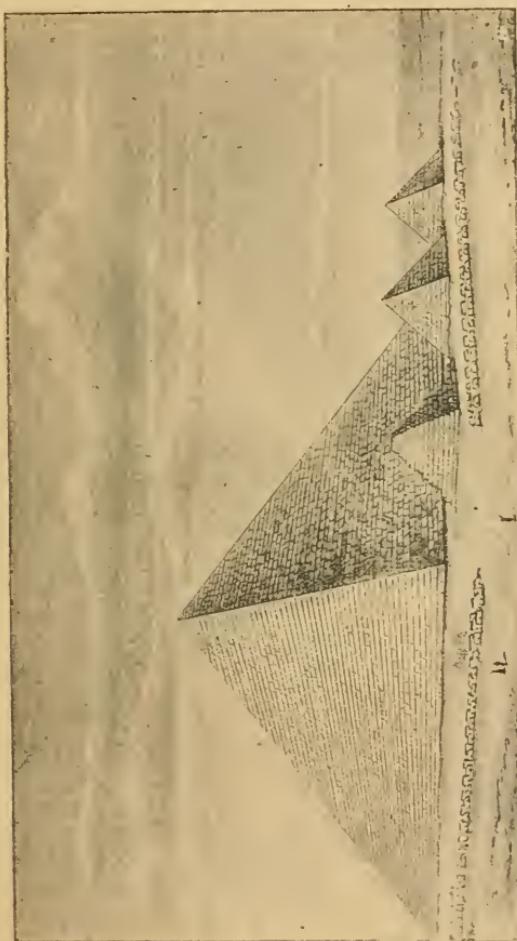

(Рис. 5.) Присписта (призьбиста) піраміда в Сахарі.

чері були досить великі, то стелю підпирало стовпами або сохами.

Другий рід могил, так звані Мастаба. Їх мурено з каміння. Вони подовгасті штирокутні і до гори трохи звужують ся. Дахи на них нема, а стеля мурона з каміння. В середині так само збудовані, як і печери. Так само є передній і задній покій, так само в заднім покою стоїть портретна статуя покійного. Стіни

так само росписані гіерогліфами (священними письменами) розповідаючими про події з життя небіжчика і всякими іншими малюнками. Тільки шиб іде до домовини не

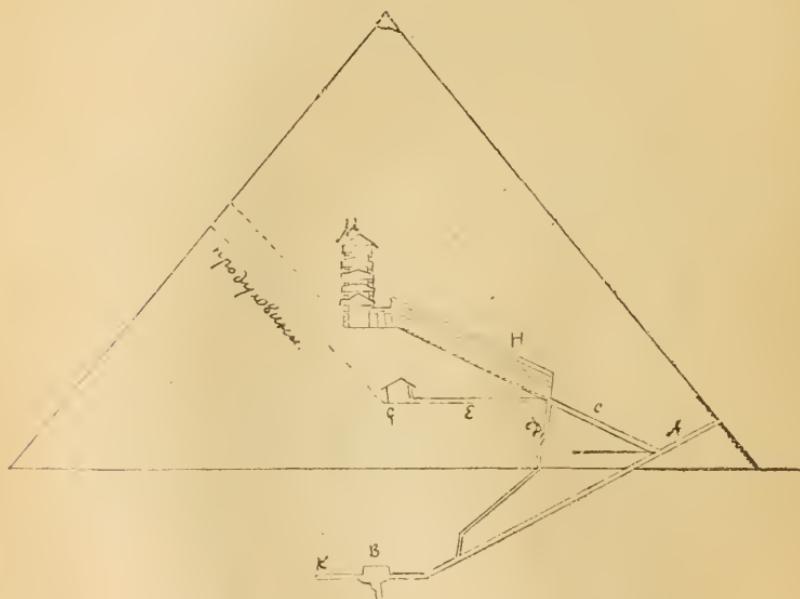

(Рис. 6.) Велика піраміда Хеопса.

з переднього покою, а зверху, зі стелі, а сама домовина містить ся глибоко під переднім покоєм. Такі „ма-

стаба" можна бачити скрізь, і коло Мемфісу і коло Теб та навіть і в інших місцях.

Нарешті найбільші і найроскішнійші царські могили се піраміди (Рис. 4, 5, 6 і 7). Піраміда має чотири трикутні боки, котрі підіймають ся з четверобічної підстави і сходяться в горі майже в одну

(Рис. 7.) Перекрій піраміди Хеопса.

точку. Їх почало ставити від початку IV тисячоліття перед Христом, а перестали будувати за дві тисячі літ до Христа. Пірамід є богато, але найбільші і найславніші: Хеопсова, скінчена 3730 р. перед Р. Х., Хефренова — 3666 року і Мікеріносова — 3633 року. Перша має заввишки 146·5 мет., а завширшки 233 мет.; друга 136 мет. висока і 213 м. широка.; третя трошки менша.

Всі три стоять недалеко від сучасного Каїра, коло села Гізех. Будувало ся піраміди так: коли наставав новий цар-Фараон, то він зараз же велів будувати собі могилу; спершу будували ядро (де повинна була стоя-

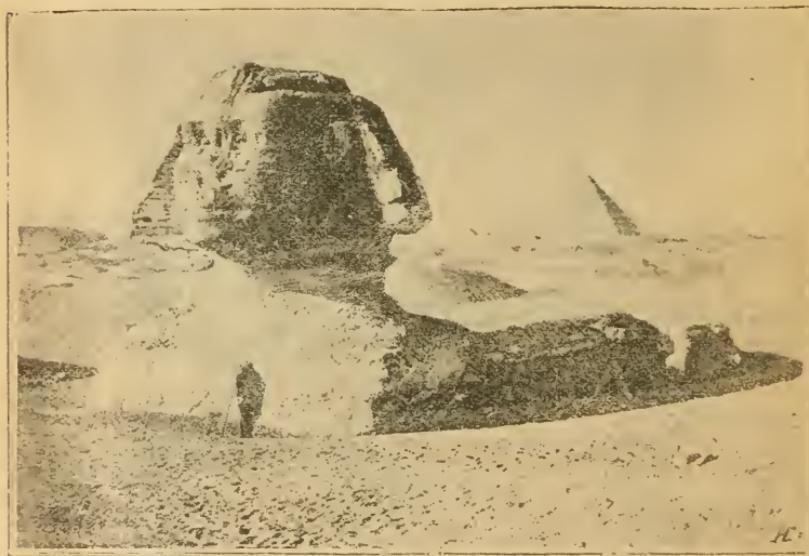

(Рис. 8). Голова принцеси Нефріт. Кам'яна статуя.

ти домовина) на високім підмурку, а потім, що року, його обкладало ся новим шаром грубого тесаного каміня, так що чим довше жив Фараон, тим грубша і вища ставала піраміда. Хеопсова піраміда (Рис 7.) була збудована так: вхід до неї було зроблено з пів-

нічного боку в тринадцятій верстві камяних брил, з ко-
трих складено піраміду.

Вхід закладено зовні теж камяною брилою так
само вищліхованою, як і інші, так що її трудно пізна-
ти тому, хто не знає секрету. Ся брила повертається ся
на осях і тоді відкриває вузький і низький хідник, ко-
трий дуже крутко спускається до низу під кутом в 62° .

(Рис. 9). Великий єгипетський сфінкс недалеко Хеопсової піраміди.

до бокової стіни і так вищліховано його в середині, що
не можна втримати ся на підлозі, і злодій мусить впасті
до долу. Завдовжки сей хідник має 1 м. 6. ст. а зав-
ширшки 1 м. 22 ст. Тягнеться він дуже глибоко, має
щось 97 метрів вподовж і іде в ґрунт; там він повертає
са і йде поземно до льоху *B*. За ним йде ще глуха
діра *K*. на 18 метрів.

Се зроблено майбуть для того, щоб ловити сюди, як в пастку, грабіжників. Самий же хідник до домовини С. починається на 19 метрів від входу в шиб і йде неначе паростком в гору від нього. Але доступ і в сей хідник так закрито, що без знання секрету і його не знайдеш. Тягнеться в гору він аж на 33 метри і потім зломується в один бік поземо, а в горі переходить в широкі і високі сіни Н. Поземий шиб Е. веде до

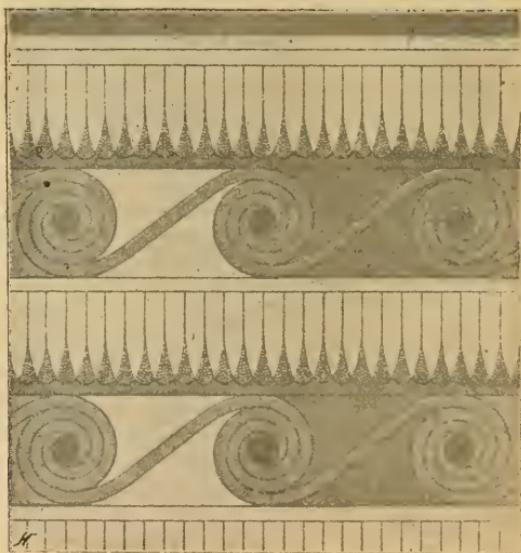
(Рис. 10). Декораційні орнаменти нової доби 19 династії.

покою Г., котрий помилково названо старими вченими домовоиною цариці. Сей покій порожній.

Саме на ростоці в горі хідника С. існує ще одна діра Д, котра йде простовісно і кінчається в льоху В. Вона майбутнь теж служила за пастку для злодіїв. Сіни ведуть далі дотори. Вони 3 м. 50 ст. високі і 45 метрів довгі. З них веде знову узький поземий (горизонтальний)

перехід до домовини М., де лежить в саркофагу мумія. Домовина уявляє з себе велику кімнату; 5 м. 81 ст. високу, і 5 м. 20 ст. широку. Зверху вона покрита замість стелі п'ятома масивними плитами одна на другій, але межи ними зіставлено порожні проходи, щоб не завалила ся піраміда над сїм покоєм.

Сю піраміду було обкрадено уже давно, так що вчені найшли тільки, порожній побитий саркофаг без віка. Здалік піраміда уявляє з себе якусь сумну масу, гору величаву, але скучну.

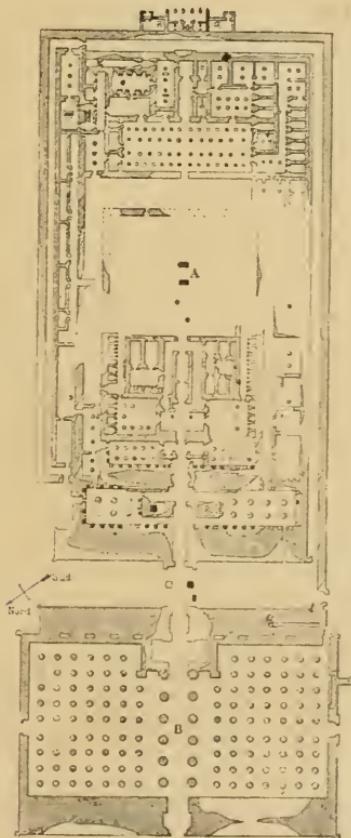

(Рис. 11.) Декораційні орнаменти нової доби 19 династії.

В отсіх всіх надгробках, як ми помянули, знаходить ся сила статуй і іншого різьбярства (Рис. 8.)

Треба сказати, що од Мемфіської доби до нас дійшли статуй із більш менш мягкого каміння, або й з дерева. Техніка різьби, умілість надати портретово точний

і неначе живий вигляд статуям, показує, що се діло стояло високо у Єгиптян, але одного бракувало сим статуям: се руху. Постаті завше були в якихсь замерлих скамянілих, або стоячих позах (Рис. 8 і 9).

(Рис. 12.) Поземний план великого храму в Карнаці.

Ся відсутність руху показує, що до справжньої штуки Єгиптяне не дійшли. В Тебайський і Саіський період ся умілість навіть ступила назад, бо коло Теб

не було мягкого каміння, а тільки твердий граніт, котрий трудно піддається різакови. В млярстві Єгиптяни не знали ні перспективи ні відтінків.

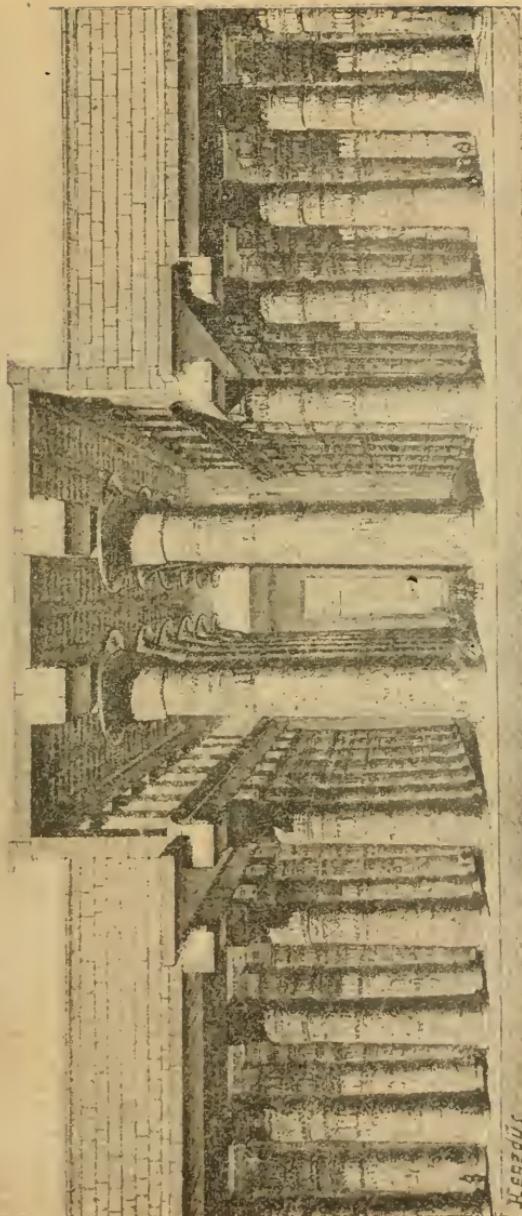
Тепер розгляньмо, які були в Єгипті храми і як будувалися вони. По думці звичайного єгиптянина кожен храм повинен був бути помешканням для бога. Відповідно сїй гадці храми і будувалися. В самій глибині храму серед глибокого мороку таїлося „святе святих“, невеличкий покій, де стояла статуя того бога, котому присвячували храм, і невеличкий часто дорогоцінний човник. Кругом нього йшли такі самі невеличкі і темні кімнати зі статуями всяких інших богів. (Рис. 12).

Храм будувався так, що брамою звернено завше до річки Нілю. Починаючи від „святилища“, він туди спускався великими але невисокими призьбами (террасами). В тім напрямку йдуть знову всякі інші кімнати, такі, де ховано було жертви, де бальзамовано трупи (мумії) далі скарбниці, бібліотеки, потім широкий двір, обставлений кругом високими сохами (колоннами), на яких тримаються сволоки з стелею. (Рис. 13).

Далі між двома високими і широкими баштами (пільонами або бехами) містилася брама (Рис. 14). Все се було обнесено високою мурованою стіною, трохи похилою до середини, коли дивитися зовні. В горі на стіні і на пільонах іде жолобчаста рама (гзимс, карніз), форма її така оригінальна, що так і зветься єгипетською (див. Рис. 14).

Форма пільонів і храмових стін своїми звуженими до гори формами, як і піраміди і мастаба, нагадують звичайне кочове шатро.

Релігія завдяки своїм заповітам-традиціям, завдяки своїй консервативності, завше заховує дуже старинні

(Рис. 13.) Передній схістий двір великого храму в Карнаці (реконструкція.)

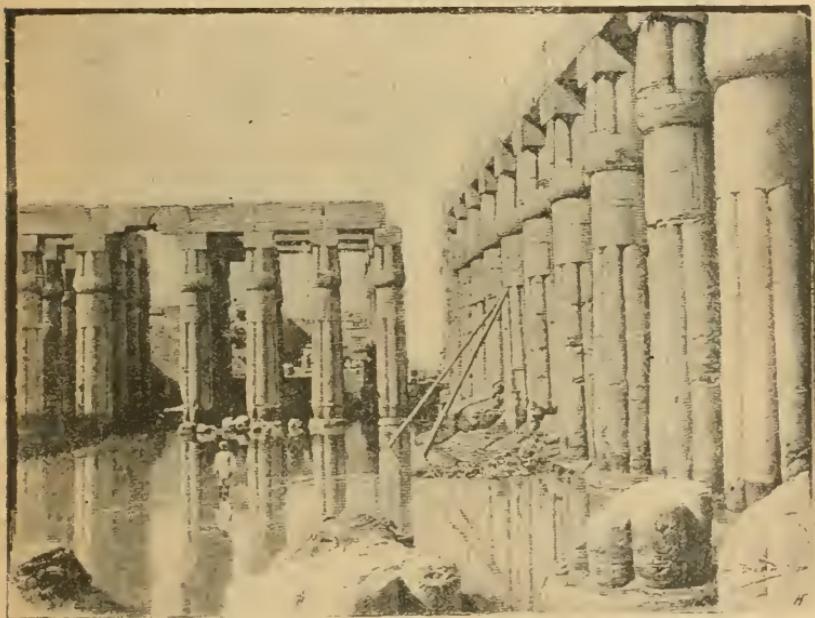
форми обряду. Так і тут, форма зберіглась з тих часів, коли Єгиптяне жили ще кочовим життєм. В стінах храму не бувало вікон і даху. Зверху-ж він накритий був міцною стелею з величезних камяних плит. В пільонах в середині робилися сходи, котрі вели на гору на стелю. Звідтіль мабуть жреці доглядали за не-

(Рис. 14.) Пільони або бехи малого храма Хонсу в Карнаці.

Сі пільони уявляють з себе рід пірамід тільки з одятим верхом: Правда вони далеко стрункіші від пірамід, в іхній формі можна ясно бачити форму кочового намета (шатра); ся форма навіть ніби підкреслюється дуже оригінальною, типовою для Єгипта жолобовою рамою, котра йде в горі кругом на бехах і на стінах. В архітектурі умовлено звати таку рамку єгипетським гзимсом, або єгипетським карнізом. Між бехами на рисунку видно браму. Перед бехами звичайно стояли чотири сидячих камяних статуй фараона фундатора і на високих щоглах розвівалися пропори.

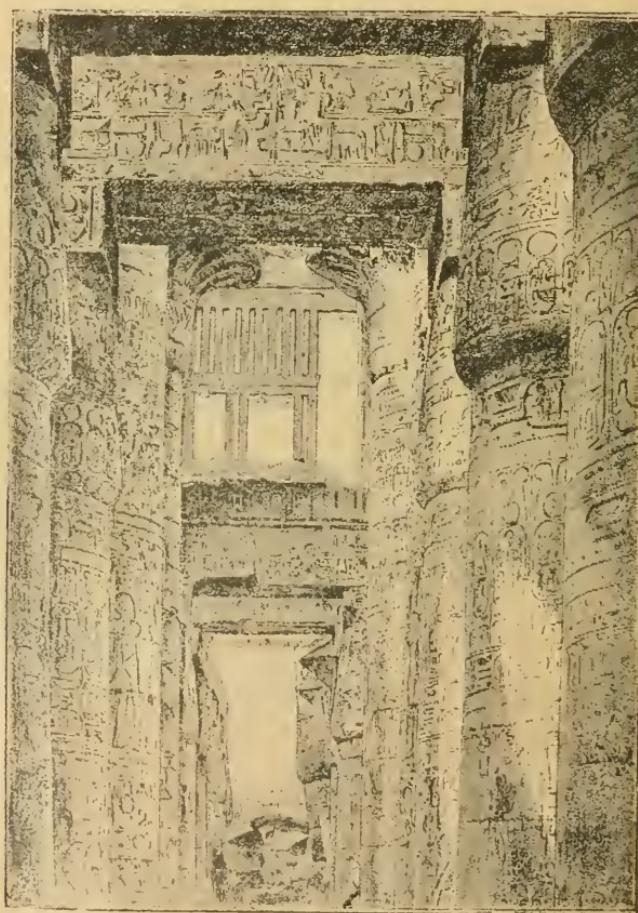
бом, як нинішні астрономи на своїх обсерваторіях. Один з найкрасших єгипетських храмів був в Карнаці, присвячений Ра. Другі теж великі були в Єдфу, в Люксорі і інших місцях. Карнакський храм був великий та подібний до всіх інших, тільки плян його був далеко складніший. Але інакше і бути не могло, коли

(Рис. 15.) Великий двір і руїни храма Амона в Люксорі.

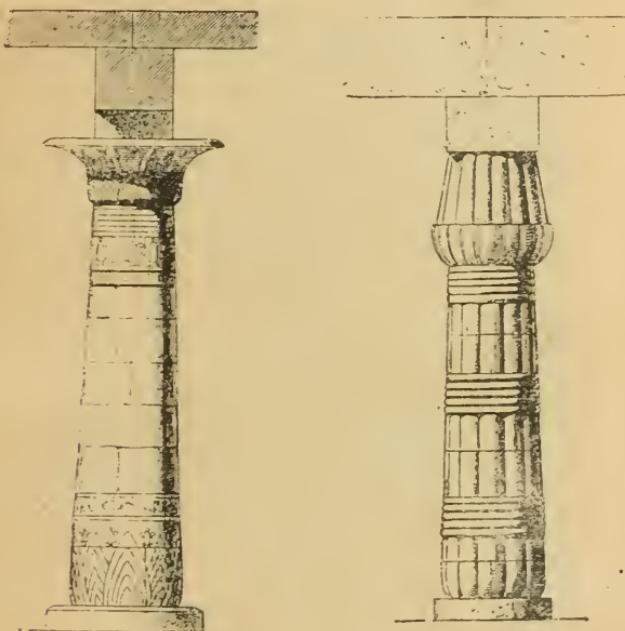
пригадаємо собі, що він будувався 1133 р. Закладав його цар Аменемха I. 2466 року перед Різдвом, а скінчив Рамзес II. року 1333 до Хр. Звичайно, коли він закладався, то було зроблено перш від усього съятилище і „съяте съятих“, потім перед сими кімнатами бу-

дувало ся „Покій явищ“, в котрім перед вірними з'являв ся Бог, або виносило ся його статую, або човен; далі уже йшли невеликі подвірячка заставлені камяними сохами (колюмнами). Рис. 16.) Египетські камяні

(Рис. 16.) Освітлений хід між сохами середньої частини храму в Карнаці.

сохи (Рис. 17 і 18.) робили ся не так, як наші деревляні, що своєю голововою закопують ся в землю, а в горі мали нечаче вила, або роги, між котрі кладеться сволок. Соха египетська мала головку (капітель) вгорі, а внизу свою пятою ставляла ся на квадратовий або круглий підплят-

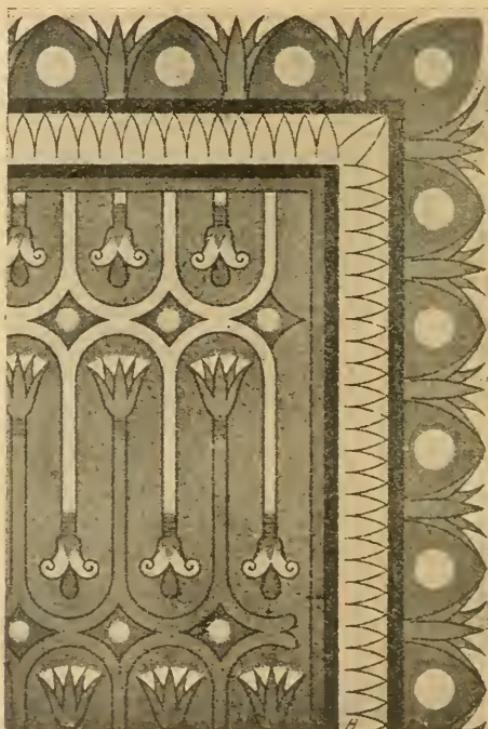
(Рис. 17.) Кам'яна соха орнаментована на зразок водяних ростин.

(Рис. 18.) Кам'яна соха на зразок горстки стеблин перевязаних трьома перевеслами.

ник (або базу). В горі вона мала шийку і над нею головку, на котру клала ся широкутна плашка, а на ню сволок теж камяний.

Колюмни або сохи, були ріжні і найстарші мали стовбур сточений на 8 граней, потім були на 16 гра-

ней, але з них п'ятнадцять було вижолоблено, а тільки одна шіснадцята плесковата. Потім сохи подібні були до ростин. Стовбур таких сох, або зовсім круглий, або стеблистий, т. є. неначе звязаний з багатьох стебел я-

(Рис. 19.) Декораційні кольорові орнаменти нової доби 19 династії.

кихсь ростин (див. рис. 18); на такім стовбурі видно, скілька перевесел, а головка неначе з бубляшок лотосового квіту, або уже з розвинених лотосових, або папірусових квіток: Часом головка мала форму звона, а часом її було вироблено на зразок пальмового листя.

Пізніше при Птолемеях, коли справжня єгипетська штука занепала, то колонни кінчали ся в горі головами богинї Гатор, котрі дивилися на штири стороної, або головами божа Беса.

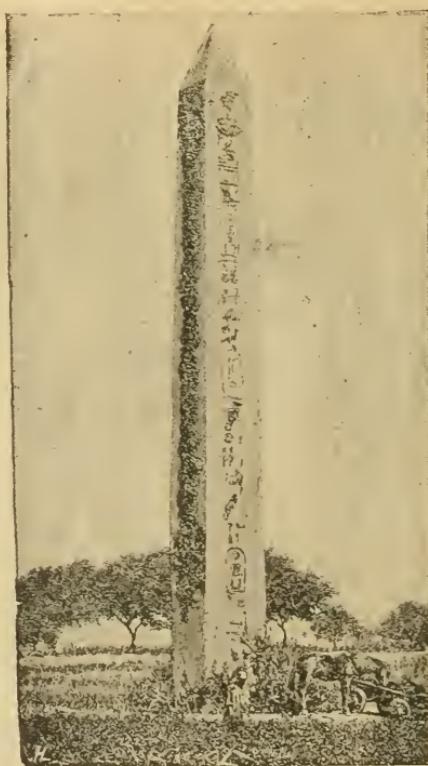
Зо внішного боку перед пілонами, стерегли браму штири статуй царів закладчиків, або фундаторів; вони

(Рис. 20) Декоративні кольорові орнаменти нової доби 19 династії.

сиділи на престолах і були дуже великі. — Ще далі перед ними стояли два обеліски. — Се суть високі штирогранні стовпи, висічені кожен з одної суцільної брили камяної.

Вони до гори трохи звужують ся і на версії кінчаться маленькою пірамідкою. Один з подібних обелісків стоїть нині недалеко Каїра, заввишки він 20 ме-

(Рис. 21.) Обеліск з колишнього Геліополю недалеко сучасного Каїра

трів (див. Рис. 21) Поставив його Фараон Ізерьезем I. з XII-ої династії перед храмом в старому Геліополі. Але від храма ледви знаки позоставалися а він ще й досі стоїть. На обелісках все бувають гієрогліфічні написи, котрі прославляють царські діяння.

Далі до ріки і до другого храму, що стояв просто цього, іде чудова дорога, вибрукована пришліфованими одна до другої плитами. По обох боках її стоять сфінкси. Сі сфінкси суть вирубані з каміння леви з людськими головами, подібні до того, що на Рис. 9, але менші. — Між іншим були коло Мемфіса такі сфинкси чи статуй Мемнона, що починали якось сумно гучати як тільки на них падав промінь сонця при сході. Що до розмірів карнакського великого храму, то він був 270 метрів довгий і 102 метри широкий, пільони були заввишки 44 метри і 15 метрів грубі.

(Рис. 22). Дім заможного єгипетського шляхтича, як його змальовано було на стіні одного храму, але до цас такі доми, а навіть цісарські палаці не дійшли, бо роблено їх з глини, і за тих кільканадцять віків, котрі відділяють нас від старого Єгипту, дощі і негода розмили і знищили їх, а вітер позасипав піском решти.

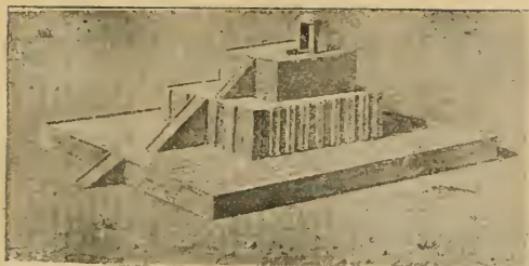
Обеліски перед ними мали майже по 30 метрів. — Всі стіни храма зовні були розписані бліскучими фарбами (Рис. 10, 11, 19 і 20) або покриті плоскорізьбою і гієрогліфами. Тут оповідало ся про славні побіди фараонів над ворогами і інші знамениті події, котрі повинні були підвищити фараонів перед народом, навести на нього страх і покірливість.

Навпаки в середині храма, в його таємничій глибині, куди мав доступ тільки цар і жерці, там уже пло-

скорізьби і малюнки оповідали про що інше. — Там все було розраховано на те, щоб показати Фараонови його залежність від богів, а значить і від жрецької касти. Всі ті образи таємничі по змісту і тісно звязані з житем єгипетських богів і замогильним житем царських душ. З тих малюнків видно, що жрецька каста уміла примусити царя слухати її. А царем і релігійними обрядами жерці крепко гнуздали і міцно тримали як на віжках весь єгипетський народ.

Про силу жрецької касти можно міркувати уже хочай би по одному тому, що Рамзес IV з початку свого царювання подарував на жерців 169 сіл, 113,433 рабів, 493,386 голів всякої скотини, 514 великих виноградників 88 кораблів морських, і таке інше. Се пануванє духовної касти довело Єгипет до загибелі, бо звикнувши робити на других, народ нічого не умів, не тямив зробити на себе, і загинув безслідно як держава, хоча фактично, ще довгий час жив, і може досі живе.

Через те, коли Александр Македонський забрав Єгипет і після нього почала ся введена ним дінастія Птолемеїв, то туди перейшла тільки гречька штука; царюване Птолемеїв тільки трохи зворушило замираюче житє і штуку єгипетську, але се були останні блиманя догораючого єгипетського житя і народного генія, і після сього воно потухло на віки, на завше, зіставивши тільки для європейських музеїв мумії і статуї своїх царів.

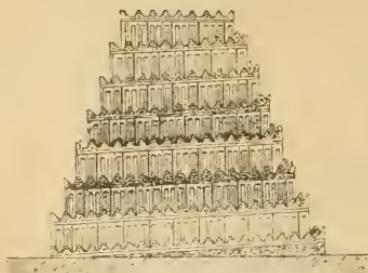
(Рис. 23).

Архітектура Мезопотамії. (Вавилон і Ассирія).

Жителі долини ріки Ніля, Єгиптяне, як ми уже сказали, оставили по собі богато памяток, з котрих деякі дійшли до нас зовсім цілими. Як раз цього не можна сказати про колишніх жителів долини рік Тигра і Еуфрату (Мезопотамії); від них дійшло мало памяток і то дуже мало. — Тут не видно ні могутних пірамід, ні дивовижних сох та обелісків, ні страшних сфинксів і статуй. — Серед сумних плоскорівень де не де мутніють невисокі пригірки — жалібні рештки колишніх могутних міст. Тільки в останні часи 19 століття почали розкопувати ті пригірки і виволікати на світ нечисленні останки халдейської штуки. В тій долині живо богато народів, хоча в історії для них приняла ся одна спільна назва Халдій.

Нині роскопки натякають нам ще на якихсь Сумерів і на Аккадів, народів, про котрих досі нічого не

знато було. Часи, про котрі нам щось стало відомо, не відходять далі трьох тисяч літ до Христа; в третім тисячлітю існували вже такі міста: Бавилон, Сіппар, Ніпур, Урук, Льярсам, Уру, Еріду і інші. — Володарі то того то іншого міста воювали між собою і побідник обєднував на якийсь час скілька міст під своєю владою. Але траплялися і революції проти того, чи іншого володаря.

До Рис. 24.

Зіггурат в Хорсабаді.

Має 7 поверхів кольорових а то: 1) білий, 2) чорний, 3) темно-червоний, 4) синій, 5) ясно-червоний, 6) сріблястий, 7) золотавий. На самім версі була ще невеличка золочена баня.

гла палена і поливана, і деякі різблені камінці. — Храми халдейські двох досить близьких один до другого типів. — 1) Перший тип не дуже викінчений (див. Рис. 23). Він трьохповерховий на високім підмурку. Своїми четверома боками храм було завше ставлено на чотири сторони світу. Підмурок простокутний, дуже простирний має заввишки 6 метрів, і його обнесено кругом муріваним парканом: перший поверх має розміри 60 метрів вздовж, 40 в поперек і 10 заввишки. Другий поверх має тільки 6 і вужчий від першого, а третій по-

Місто Вавилон було дужче від інших і його володарі частіше стояли в голові обєднаної держави. До Вавилонців головним чином відноситься назва: „Халдеї“. Старохалдейською добою ми будемо звати період третього тисячліття перед Христом в халдейській культурі. З цеї доби до нас дійшли деякі останки храмів, покарбовані клиночками тафлі, це-

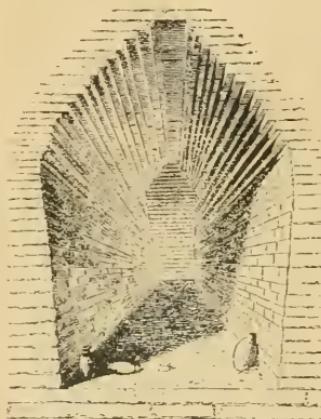
верх уявляє з себе маленьку капличку, де стоїть статуя бога. Перед капличкою стояв жертвовник. Як легко помітити з малюнку, поверхи в храмах цього типу не були симетричні, вони не мали одної спільної простовісної осі. Сей тип був розповсюжений в південній Мезопотамії (Межирічі), в містах: Уру, Єріду і Уруші. В північ-

(Рис 25). Бог гарний Мардук, озброєний блискавицею, бєть ся зі страшною богинею Тіямат. Пласкорізьба з Німруду.

ній же частині межирічя в Вавилоні і інших місцях, був тип храмів, в котрих простовісна вісь була спільна для всіх поверхів, поверхи стояли один на другому симетрично (Рис.24) і їх завше було сім, відповідно кількості відомих тоді плянет, з котрих кожна по думці халдеїв мала свого бога-покровителя. Халдеї вірили в богатьсьх богів як добрих так і злих. Особливо вони почитали Бела

(Ваала) — володаря землі. В великій почесті був бог Еа-володар вод. В їхню святу трійцю входили боги:

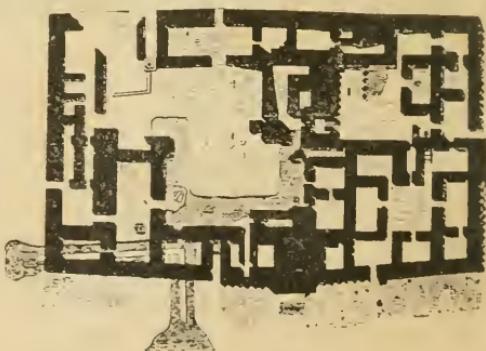

(Рис. 26). Мурована могила в Урі. Жолобо-пругаста склепініс.

Шамон — бог сонця, Сіна — бог місяця і Бін — бог повітря. Але особливо вони боялися злих богів, між якими перше місце займав бог південно-західного вітру, котрий приносив з собою всякі страшні хороби і смерть. Статуй кожного бога завше стояли в храмі присвяченім їм, але вони були досить незgrabні і дуже великі. Страшні боги різбилися з страшними пазюрами, з вищиреними зубами, зі всякими нелюдськими головами, лапами і т. інші. (Рис. 25). Добрі

боги мали людський вигляд і мали на собі такі відзнаки як і царі т. є. дорогу важку вишивану одіж, корони або тіяри на голові і т. и.

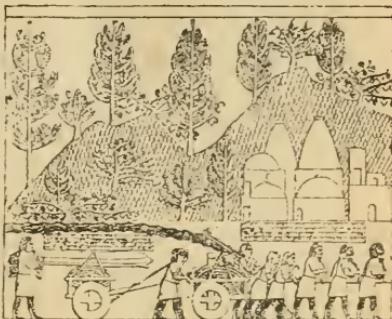
В другому тисячоліттю перед Христом, поруч з халдейським Вавилоном виростає нове царство ассирійське з столицею Нинівою, котра лежала на двадцять п'ять миль на північ від Вавилону. В XIV віці перед Різдвом Халдія попала під владу Ассирійців. Могутні

(Рис. 27). План палацу Гудеа в Тельльо.

Ассирійські царі Саргониди розповсюдили далеко кругом свою жорстоку владу, і навіть Єгипет мусів їм покорити ся. Тільки року 625 Халдеї спільно з Мідянами зруйнували Нинів'ю і Вавилон знову засяяв на деякий час, але скоро мусів і сам впасті від зброї Персів.

Ассирійці цілком переняли цивілізацію від Халдеїв і додали тільки до неї свої риси запеклої жорстокості, як се можна бачити на плоскорізьбах ассирійських двірців, де артисти-різьбарі різьблять подїї з війни і особливі муки бранців, сцени, як луплять шкуру з бранців, або живцем виривають очі і т. і. — Що до похоронного обряду, то треба сказати, що в Ассирії могил ще не розшукано, а у Халдеїв вони були мало цікаві. (Рис. 26). Храми в Ассирії були такі як і у Халдеїв а власне Вавилонського типу (див. Рис. 24). Найліпше досі було розсліджено царські палаці. Найголовніше з усіх старий палац в Телльо, (Рис. 27) в Німруді, початий IX віку до Р. Х.

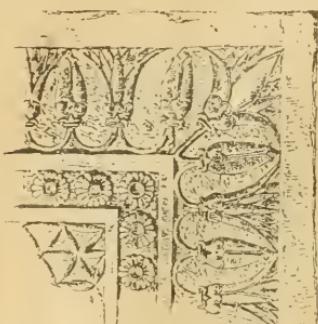

(Рис. 28). Приватні будови Халдейські з плоскорізби на палаці Сеннахериба.

(Рис. 29). Декорації на мурі у Варка. Царський двір уявляє з себе ціле містечко в формі квадрату. Палац в Хорсабаді був такий великий, що кожен бік його мав 1,800 метрів (трохи більше $1\frac{1}{2}$ версти). Будовано його так, що на всій чотири боки йшла стіна

майже 24 метри завгрубшки, а в середині було подвіре і самий палац і службові будинки. Позаяк будівничі

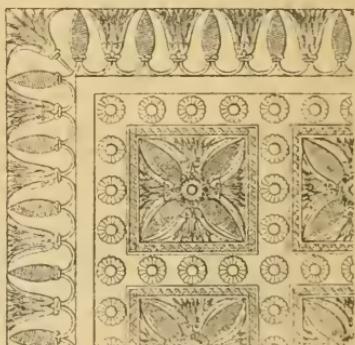

(Рис. 30). Камяні різбліяні одвірки з Хорсабаду.

ассирійські вживали до будови тільки сиру цеглу, то сї палаці з годом дуже нищились і до нас не дійшли в цілості навіть пляни. Камінь вживано було тільки на одвірки та на обкладки, на обкладки вживано теж і палену цеглу. Вживано тоді теж і сохи, але їх робили звичайно з дерева і покривали золотою або іншою бляхою, і вживали їх не

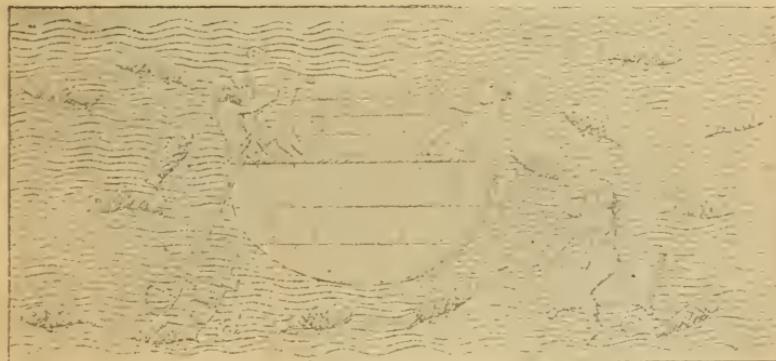
стільки як підпори, скільки як прикраси. Навпаки і у Вавилоні і у Ассирійців часто вживано склепіння і навіть бані, і се являється ся властивою рисою їхньої архітектури (Рис. 28). На Рис. 26 представлена склеписта могила халдейська, в котрій добре зберіглася форма халдейського склепіння. Між іншим в Вавилоні знамениті садки Семіраміди тримались на склепіннях.

Як ми уже і раніше помянули, різьбярство ассирійське — носило характер або чисто декоративний (див. Рис. 29 і 30) напр. різблени двері, стелі і т. інше, або історичний: спомини побід, могутності царів і т. і., або сцени з повсякденного життя (Рис. 32). Зовні перед

(Рис. 31). Ново Вавилонська штука. Орнаментовані одвірки з палацу Сенахериму в Ниневі.

вхолом до палацу стояли величезні статуї крилатих биків або львів висічених з сущільного каміння. — (Рис. 33.) На стінах сцени бйки, війни, або полювання. — Статуї людей дуже незgrabні, коренасті, з занадто пукловастими місцями там де, майстрі хтіли показати мязи крізь одягу (див. Рис. 25 і 33) довгу і грубу. Глянувши на таку статую, зараз чути нарід войовничий у, котрого фізична сила поважала ся найбільше. Коли різбили звірів, то дуже рительно передавали їх форму, і дійшли

(Рис. 32). Переправа каміння на човні, пласкорізьба на стіні палацу в Куундшиці. З боку видно як ассирієць пливе верхом на надутім мішку зшитім з цілої ослячої шкури.

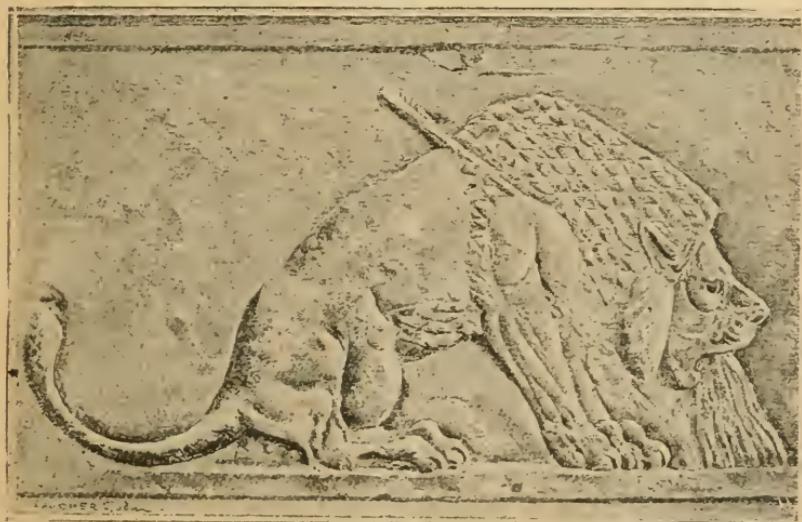
висшої степені штуки в різьбі львів, (див. рис 34.) Вони дуже живо передали характерні риси і навіть його муки. Для різьби Ассирійці вживали дуже мягкий камінь — алебастр, і через те легко було передати подробиці, але се пошкодило різьбярам, бо вони вже різбили і зайві подробиці і навіть покривали статуї і пласкорізьби клинкуватими пісьменами. Стіни паляців обкладали ся плитами камяними, котріх або різбило ся, або бувало розмальовано на зразок килимів. Головною

(Рис. 33). Крилатий лев з палацу Ассурназірпала.

рисою асирійської штуки є стилізація і декораційні по-
дробиці. — Борода і волосс на статуах завше дрібно
позавивані. Постаті одягнено в роскішно вишиту оде-

жу, мязи дуже різко і схематично підкреслювано: — Женщин на різьбах майже ніколи не трапляється. В становищі постатей, навіть коли представлено бйки на війні помічається одноманітність і недохват руху. В Ассирії як і у Єгипті різьби бували розмальовано, щоб більше підійти під дійсність. Треба сказати що попередня халдейська штука мала в собі більше природності і менше умовності ніж ассирійська. Ассирійськи різьби з бронзи і ассирійські вишивки пізніше до-

(Рис. 34). Ранений стрілою лев ригаючий крівлею. Плазкорізь з Куюнд-шику.

ходили навіть до Риму. — Дальші розвідки і розкопки, котрі провадяться як Англійцями так Французами і Німцями, повинні дати богато нового і освітити темні місця, котрих ще дуже богато в нашім знатті історії Халдеї і її культури.

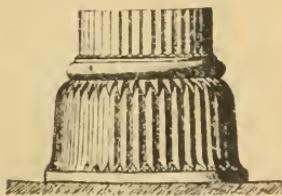
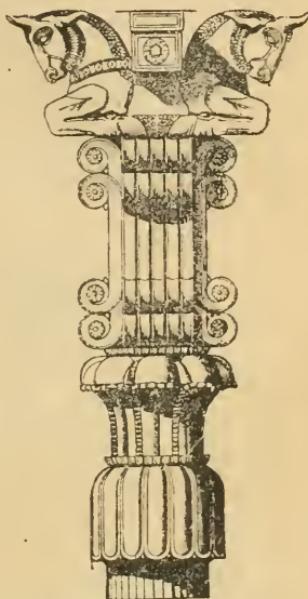
(Рис. 35). Надгробок перського царя Кира коло Мешед-Мургабу.

Перси і Медійці.

Сі народи жили з початку на схід від рік Тигра і Евфрата, і були арійського роду. З початку вони залежали від ассирійських царів, але в VI віці перед Христом вони не тільки вибились з під чужої опіки, а навіть знищили інші держави, зруйнували Вавилон, завоювали всю передню і малу Азію, покорили Єгипет і навіть пошарпали трохи Грецію. Завойовуючи держави з старим культурним житєм, Перси повинні були приняти багато всяких елементів (складників) чужої культури. І справді, в тих памятках, що дійшли до нас від Персів, ясно можна бачити вибірчатість їхньої культури, запозиченість її від Єгиптян, Ассирійців, Греків, і навіть Лікійців. Особливо се помітно на архітектурі царських палаців в м. Персеполі, котрий став столицею в V віці перед Хр. З VI. віку до нас дійшла одна перська памятка, се надгробок Кира (див. Рис. 35) неда-

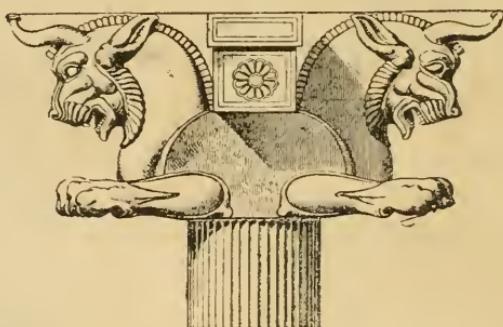
леко містечка Мургаба, де колись було перське місто Посаргад. Будова ся дуже величава, стоїть на високім призьбистім підмурку; всіх призьб (сходів) сім. Колись його було навколо обставлено чудовими сохами марморовими і обсажено роскішним гаєм (парком). Нині від цього майже і спомину не остало ся, тільки сама будова нагадує собою грецький храм з фронтоном (начілком), чого попереду не трапляло ся у Персів. Всю будову було складено з величезних рівно обтесаних брил білого вапняку.

П'ятий вік був нещасливий для Персів, що до війни з Греками, але вони проте богатоде чого користного для себе переняли тогді від Греків. Тогді у них зявилися оригінальні сохи з якимись однорогими биками замісць капітелей (головки) дивись (Рис 36.) Тогді збудовано було знаменитий царський палац в Персеполі. Величезні подвійні сходи марморою вели на поміст викладений цілком з дорогого каміння без цементу.. На помості високі струмкі жолобчасті сохи з помянутими головками підтримували стелю (див. Рис. 37.) На цих соах ясно одбивається

(Рис. 36). Перські складані Сохи з передворія царського палацу в Персеполі. Головка цяцькована різяними їдно-рогами. Стовбур жолобчастий. Підпятник пругастий внизу.

вплив всіх сусідніх народів. Сохи бували камяні бува-
ли й деревляні тільки побиті бляхою срібною або зо-
лотою. Одвірки поцяцьковано бувало на зразок єги-
петських. Але Перси як і взагалі східні народи уміли
вже будувати прекрасні бані над будовами з цегли.
Різьбярство їхнє нагадує ассирійське, але не таке суворе
і не таке тяжке. Вязані і пошевка (фриз) в паляцах обкла-
далися поливяними розмальованими глинняними плашка-

(Рисс. 37). Головка Сохи цяцькована єдно-
рогами з царського палацу в Персеполї.

ми. З третього віку перед Христом Перси згубили свою
самостійність і тільки аж в III. віці по Хр. вони знову
утворили могутню державу під владою царів Сассани-
дів. Руїни міст Діарбекіра і Ктесифона заховали до нині
рештки колишніх паляців. Тут можна бачити баню
конусову, лук муріваний подібний до підкови і т. і.,
що потім переняли до себе інші народи.

Семітські народи.

Феникійці. Хоча раса семітська посідала з давніх давен західні береги Азії, вона проте не мала власної архітектури, не внесла і взагалі в скарбницю загально людської штуки нічого свого властивого орігінального, хоча представники її Феникійці і Жиди відограли величезну роль в історії людського поступу і розвою. Феникійці з давніх давен славилися як сміливі мореплавці і торговці (крамарі); їхні кораблі пливали по всьому середземному морю, заходили часом навіть за Геркулесові Стовпи (за Гібральтар). Торгували вони завше чужими виробами, пильнували, щоб ся торговля не вислизнула з їхніх власних рук і не допускали через се до неї нікого іншого. Торгуючи чужими виробами вони по неволі мусіли приступувати ся до чужого смаку,

(Рис. 38). Головка сохи з м. Суз.

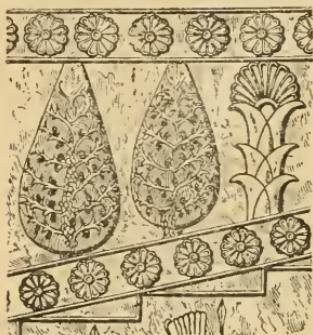
вибираючи між чужими виробами найкращі. Тяжкі будівляні роботи зновуж таки робили не самі вони,

а спроваджені з ріжних далеких і близьких країн раби або бранці і завше робили те, до чого звикли у себе в дома. Через се все їхні будови, або будівничі подробиці і прикраси носили характер вибірчості. В пізніших часах тут справді можна зобачити дуже хитру мішанину з первістників (Рис. 39.) Кипариси і пальми, (елементів) Грецьких, Сірійських і Єгипетських. Правда, треба сказати, що памяток їхніх до

нас дойшло дуже і дуже не богато. Руїни храму Венери на острові Кипрі, руїни і надгробки в Амріті, величезні греблі з різаного каміння на острові, де стояла колишня їхня столиця Тир і т. і.

В архітектурі Феникійці виявили прихильність до вживання матеріалів великих розмірів напр. величезного каміння, котре дивує своєю великою, напр. руїни Арада. Навпаки храми Амріта (у Феникії) і Гомосу (на Кипрі) були не великі, а орнаментація особливе в со-

хах дала форми (Рис. 40), котрі потім ми стрічаємо у Греків, тільки ще дуже важкі. Головні ж будови фе-

(Рис. 39.) Кипариси і пальми, (елементів) Грецьких, Сірійських і Єгипетських. Пласкорізба з палацу в Персеполії.

(Рис. 40.) Головка финикийської сохи з Кипра: Уха у неї звинені в зворотні. Ся форма перейшла по части до греків і римлян.

никійські були ті, що більше всього підходили до їхньої практичної вдачі: пристані, арсенали, огорожі муровані і таке інше.

Коли ми глянемо на їхні надгробки напр. надгробок з Амріту (Рис. 41), то побачимо там ниневійські зубці на стінах, на горі баню, народів межирічя Тигра і Евфрату, се вже вплив сходу. — На деяких руїнах можна бачити впливи египетської штуки, напр. перетворене пальмових, лотосових кущів в феникійські пальмети і вживане сфінксів на деяких пласкорізях, з А-

Круглий феникійський надгробок у Амріті; має три поверхні з зубчастою обшивкою в горі, котра нагадує Ассірійську; поверх всього кругла баня.

Жиди. Щодо Жидів, то вони завше у своїх родичів Феникійців позичали і майстри і форми і купували матеріяли. — У своїх сусідів з Тиру і Сідону позичив Соломон майстрів до будови храму в Єрусалимі. — Дві бронзові сохи перед дверима храму були роботи майстра Гирама з Тиру. В середині храма вся різь по дереву: бальки, сволоки, сохи кедрові різблляні були на зразок прикрас мезопотамських народів; на се вказують там різблляні квітки, пальми, крилаті херувими і інше.

Вишиване заслони було запозичене у Ассірійців, котрі, як нам уже відомо, дуже любили вишивки.

Розділ храма на двір, святилище і святе-святих позичене було од Египтян. — Що до могил, то

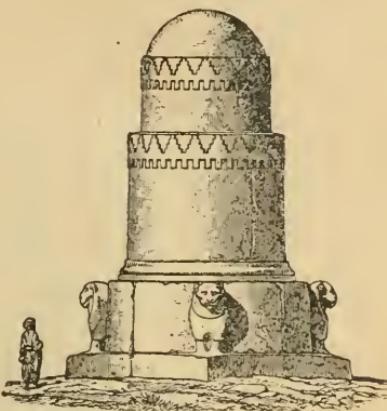

Рис. 41.

Жиди, по єгипетському звичаю, любили вирубувати у скелях (могилу, де поховано Христа, теж було вирубано в скелі). — Старіші могили показують вплив Єгиптян, молодші часом носять на собі сліди грецької штуки напр. могила Якова.

Рис. 42.

Могила Авесалома в Йосафатовій долині.

Інші носять на собі мішанину форм і елементів грецьких і єгипетських, або східних мезопотамських ; одною з таких може служити надгробок Авесалома в Йосафатовій долині (див. Рис. 42). — Тут широкутна будова з сішками на чолі покрита дивної форми ба-

нею, неначе лійкою, оберненою вузеньким кінцем до гори. Така лійочна форма бані є жидівський перетвір халдейських конусових бань (див. Рис. 28).

Жиди як і Феникійці любили вживати велике різане камінє до будови своїх фортец-твердинь. З таких великих камяних брил зложено було в Єрусалимі стіни Сиона, одна з котрих нині зветься „Стіною Плачу“. Треба сказати, що і потім, розсипавшись між народами чужими, вони завше переймали чужі форми і потім на довго заховували їх в своїй традиції; так в жидівських синагогах на Україні заховала ся форма старовинніх українських будинків.

Архітектура Малої Азії.

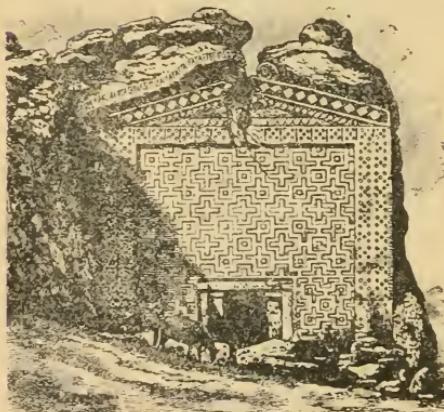

Рис. 43.

Надгробок царя Мідаса у Фрігії. Поцяцьковано у ньому чоло на зразок килиму. Начілок трикутний.

гилою Тантала"; вона має в діаметрі 61 метрів (28 сажень) і стоїть недалеко Смирнського закла. Такі могили можна бачити і коло міста Сардів.

Фригійські могили мають трохи інший характер. Фригійці мали звичай ховати своїх небіщиків в печерах, вирубаних в скелях. Чоло з приходу в ті печери бувало дуже часто поцяцьковано дуже гарною

Памятками од богатіох невеличких народів позоставалися лише надгробки й могили. Найстарші могили суть в Лідії; формою своєю вони нагадують наші великі степові скитські могили (*tumulus*), і часом з верху бувало їх обкладено великими брилами каміння. Сама старіша

з відомих могил є

та, що зветься „мо-

гилою Тантала“;

3 відомих могил є

та, що зветься „мо-

гилою Тантала“;

3 відомих могил є

та, що зветься „мо-

гилою Тантала“;

3 відомих могил є

та, що зветься „мо-

гилою Тантала“;

різьбою. Цяцьковане се (орнаментація) мало форму геометричних ліній, та ще до того було і розмальоване так, що дуже нагадувало килим; — зразком такої печерної могили може служити нагробок царя Мидаса (Рис. 43). — Заввишки він буде 12 метрів. — Над чолом вироблено трикутний начілок, котрый потім стає необхідною оздoboю грецьких храмів.

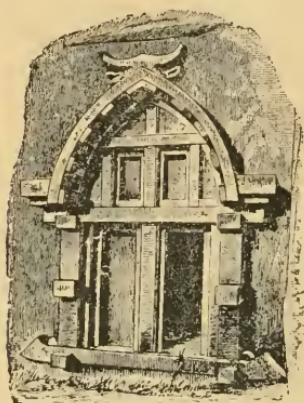
Пафлягонська архітектура, зберіглась у скельних печерах і має характер на пів грецький.

Чоло має вигляд дорійського храму, з начілком трикутним, котрый підтримується трьома, двома, або навіть одною камінною сохою. З приходу перед сохами часом лежать камяні звірі і неначе стережуть доступ. Така могила з трьома сохами на чолі і звірами є коло Гамбаркану.

Лікійська архітектура, також заховала ся і дійшла до нас в чолах скеляних підвалін підвалінах.

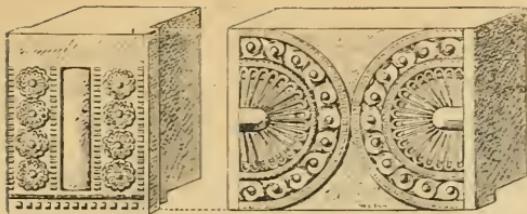
(Рис. 44.) Лікійський скельний або підвалін підвалін надгробок з трикутним начілком (фронтоном). Вигляд чола нагадує деревляну будову на

виглядають дуже орігінально, як напр. чоло надгробку коло Пинари (Рис. 45.). Чоло в сім надгробку зовсім таке, як і в попереднім, але начілок уже змінився

(Рис. 45.) Лікійська скельна мозаика; чоло має характер дерев'яної будівлі. Начілок гостролукий.

з трикутного на гостролукий, утворений двома лучками, котрі пересікаються між собою в горі. Над тим місцем, де всини пересікаються, вирізлено бичачі роги. Форма цього начілка нагадує і попереджає форми гостролуких начілків і склепінь маврських і Готицьких. Архітектурні форми помянутих народів Малої Азії неначе носять в собі початки того, що потім розвинулось в такі блискучі, красні зразки архітектурні підrukами Греків.

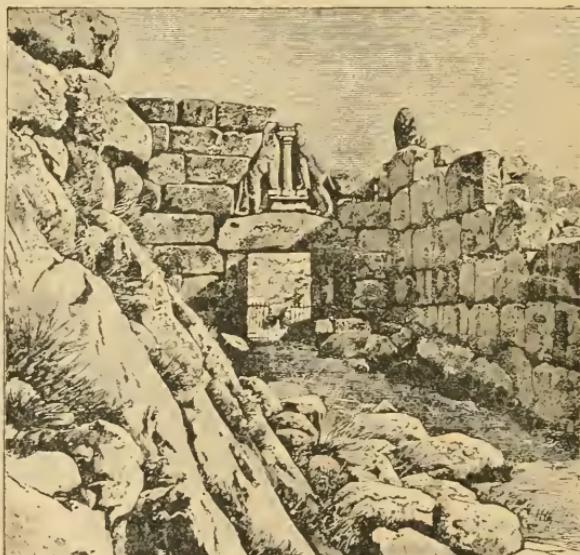

(Рис. 46) Алебастрова різьба на пошевці з палацу в Тиринсії мікенської доби.

Мікенська архітектура.

Одночасно з розцвітом єгипетського „Нового Царства“, і занепадом старохалдейства в Вавилонії, в другім тисячоліттю перед Христом розцвіла на берегах і островах егейського моря досить дивна культура. Вивів її на світ божий Шліман, роскопуючи місце, де був палац Атрідів в Мікенах, і охрестив її „мікенською“, та з його легкої руки се назвисько приняло ся і до сеї пори утримується. По його гадці ся культура старша від відомої ассирійської, старша від відомої нам фенікійської, старша від малоазійських культур за часів Гомера. Але окрім сеї мікенської, на малоазійськім березі і на островах егейського моря трапляють ся рештки виробів і будов, памятки культури ще молодшої від мікенської так званої „передмікенської культури“. Деякі рештки „передмікенської доби“ знайдено недавно навіть і на Україні, особливо богато на правім березі Дніпра. Розцвіт мікенської культури припадає на 1500—1200 року перед Христом; в сих часах збудовано

було крістостні стіни (фортеци) в Мікенах і Тіринсі, на ґрунті пізнішої Гелляди, і в Трої на малоазійськім березі. Решти сеї Трої містяться в шестій од низу (цілику) верстві тих роскопок, що робив Шліман, коло Гіссарліка, а не в другій, як він припускав. Творцями сеї культури були жителі Греції до втручення Дорян,

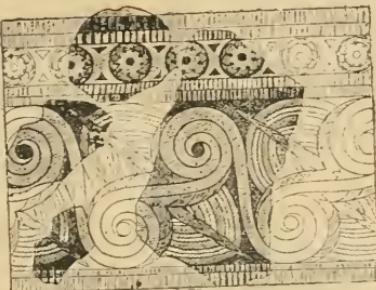

(Рис. 47) Львина брама в Мікенах.

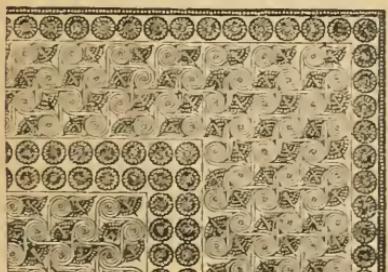
котре стало ся 1100 року перед Р. Христа, а ліпше скажати розпочало ся.

Доряне були родичі по бічній лінії тим пізнішим Гелленам або Грекам, котрі увійшли в таку славу свою високою культурою. Архітектура мікенська головним чином цикльопічна: стіни клалися з великого каміння, обробленого злегка в штири грани, але не тесаного. — В самих Мікенах зберіглися до наших часів

„Львина брама“ (Рис. 47) і скарбниця царя Атрея. В м. Тіринсі пощастило найти і відкопати рештки підмурку палацу царського і таким чином віднайти плян тої величезної будови. Окрім підмурку тут нашлося багато камяних різбляних зламків зі стін і їх прикрас. Напр. кавалки аля-бастроvих різб на вязаню і пошевці (так званий фріз) (Рис. 46), або стінного малярства див (Рис. 48). В прикрасах Микенська культура виявила нахил до зірок (розет) і до якихсь завиванців (спіралів), і безконечників як се видно із рисунків, див. ще (Рис. 49). Сішки мають вигляд не подібний до інших напр. до Египетських. Вони з низу тонші, а в горі грубші і кінчають ся круглою різбляною головкою див. (Рис. 50). Та сішка, на котру спираються різбляні льви на брамі в Мікенах, в низу має круглий низький підпятник на котрий обирається ся тоншим кінцем, потім стовбур до гори грубий, потім шийку, головку і на головці грубу широку плашку (абак), на ній лежать чотири круглячки ніби кінці широких бальків, а на них зверху знову широкі

(Рис. 48). Очковаті і безконечні завиванці (кочільця) мальовані на тинку в Тириної.

(Рис. 49). Кавалок віка з гробівця. Орнаменти-оздоби суть безконечні завиванці і зірочки.

на брамі в Мікенах, в низу має круглий низький підпятник на котрий обирається ся тоншим кінцем, потім стовбур до гори грубий, потім шийку, головку і на головці грубу широку плашку (абак), на ній лежать чотири круглячки ніби кінці широких бальків, а на них зверху знову широкі

рокутня плашка, котра закінчує собою все. Ся форма сохи, котру до речи майже нігде в інших культурах не найти, дає право бачити в нїй чисто деревляну форму і таку, котра у інших народів не трапляється, коли не рахувати ніжки столів і кріселок, бо вони теж звужують ся до низу. В скарбниці Атрея знайдено ще також кавалок різбленої сішки з темно-зеленого каміння (Рис. 50), котра має форму таку, як і інші мікенські.

Різьба на сїй сішці дуже цікава, се є безконечна косиця з гострими клинцями; в середині сїї косицї йде безконечний завиванець. Головку поціцьковано човниками з кривульками і кривульчастими безконечниками (коли вживати термінології наших писанок). Тодї вже знали мальовило і на кавалках намогильних плит можна бачити намальованих во-

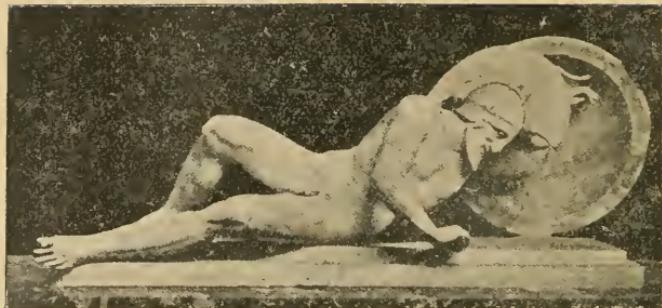
(Рис. 50). Сішка з зеленого каміння в Скарбниці царя Атрея. Сішка з зеленого каміння в Скарбниці царя Атрея. Би були: жовта, червона і синя на білім ґрунті, а обведено все чорною.

Між руїнами знаходяться рештки вапняного тиньку розмальованого фарбами теж, червоною, жовтою і синьою. Дехто думає, що тодї в перший раз винайдено були фрески т. є. правдиве малярство на свіжовохкім вапнянім тиньку. Так само знайдено багато зламків глиняних розмальованих кухлів і мисок (так зв. вази). Різьбарство мікенської культури стояло дуже високо, хоча показує великий вплив східних народів. На островах знайдено було богато кавалків з чудовою різьбою, де представлено сцени з життя людей і звірів.

Коли порівняти стінні оздоби мікенські з єгипетськими, то спільними елементами з'являють ся безко нечники, завиванці і пальмети або лотосові квіти див. (Рис. 48 і 49). Сі впливи сусідних народів хоч були і дуже великі, але перетворялися Мікенцями в свій власний спосіб і мікенська культура по за тим всім має стільки свого власного (національного), що всі знавці відокремлюють її від інших, хоч докладної історії народів носителів сеї культури ще не маємо.

Культура Мікенська починає занепадати від того часу, коли трапився великий рух народів коло 12 віку перед Хр. Сі події відомі під назвою втручання Дорійців, котрі прийшли десь з півночі, з гір, здобули Пелопонес, дали початок новім державам, і почали плекати нову культуру, славну потім на всі віки і відому під назвою Грецької.

(Рис. 51). Різьба з начілка храму Атени на острові Егіні.

Архітектура Грецька.

В той час, коли тисячолітні культури Єгипта і народів Межирічя (Мезопотамії) Азіятського поволі конали у заїдливій взаємній боротьбі, коли цілі східні народи щезали до решти від огню і меча своїх запеклих ворогів, в той самий час на маленьких островках Єгейського моря і на материкову Греції почав жевріти, непомітний спочатку вогник нового мистецтва, нової штуки, котра потім швидким побідним походом розійшлась скрізь по сьвіті, знищила до решти старі традиції і культури і на їхніх руїнах-домовинах збудувала нову величаву будову, запалила сьвітло нової незрівняної культури. Народом, котрий приніс сю культуру, виплекав і розвив її були Греки (Геліни), котрі прийшли десь з півночі, може навіть і з берегів Дніпра і розселилися по берегах Єгейського моря.

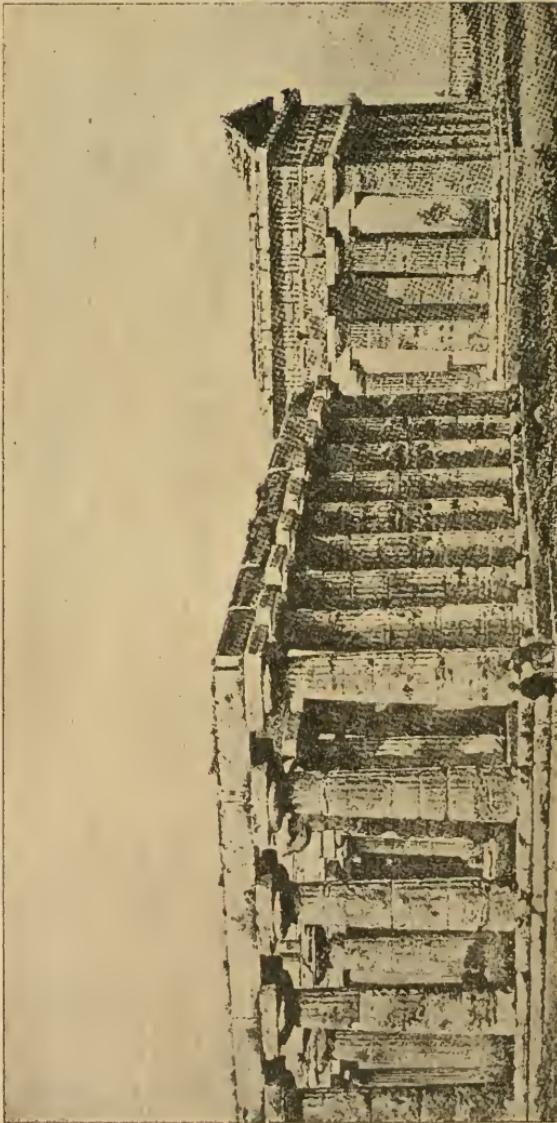
З початку ще не смілива не певна в собі ся культура приймає богато чужих впливів, як се помітно на

виробах первітної доби, де можна бачити впливи і єгипетських і східні Мезопотамські; Особливо се дуже а дуже відбивається на різьбярстві. Від віку XI. аж до VIII. тягнеться період архаїчний, він зветься Гомеровою добою. Штука, мистецтво, займає тоді вже широке місце особливое в житті царів, хоча ще не може зовсім вибити ся з під впливу східних мезопотамських і єгипетських впливів, котрі особливо завдяки Феникійцям кріпко тримають ся майже до кінця сеї доби. Від VIII. до V. віку грецька штука сміливішає, відкидає по змозі східній традиції, стає уже твердо на свої ноги, і творить величаві памятки, утворює загальні правила будівництва, росповсюджує свою культуру і в Італії, Сицилії, і на берегах Малої Азії. Тоді уже виникають центри, котрі передають свої традиції і на далі, і на вічно прославилися в історії розвитку штуки.

Так дорійський острів Крета славить ся, як місце народження грецького різьбярства, так само як і острів Хіос. Острів Самос був відомий своїми відливами з бронзи річами.

Торговельний великий порт Коринт, встановлює правила будівництва, котрих і на потім тримають ся всі грецькі архітекти. Місто Олімпія завдяки своїм національним грищам, котрі відбувалися 1 раз в 4 роки і стягали туди найвидатніших громадян з цілої Греції, стала ніби музеєм, де складалося ся шамятки, принесені туди переможцями в дар богам зі всіх закутків Греції. Але найславнішим містом стають Атени завдяки своїм демократичним установам, введеним Сольоном в VI. віці. —

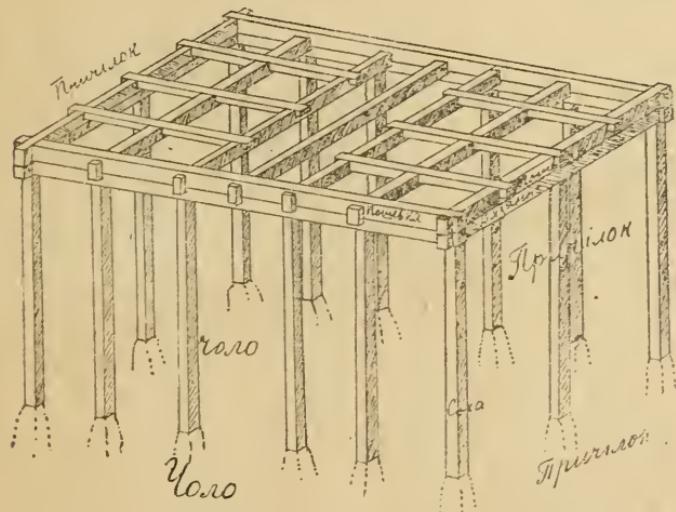
Щасливий кінець війни з Персами, в V. віці, дав спромову грецькому народному генієви розвернути ся ще з більшою силою і підняти ся на таку височінь,

(Рис. 52.) Руїни в Пестумі, спереду видно так звану базиліку, а за нею храм Посейдона.

якої не досягав з того часу жаден нарід. Атени під проводом Перикля були тим містом, де той дух, та вдача народня найяскравіше виявила ся.

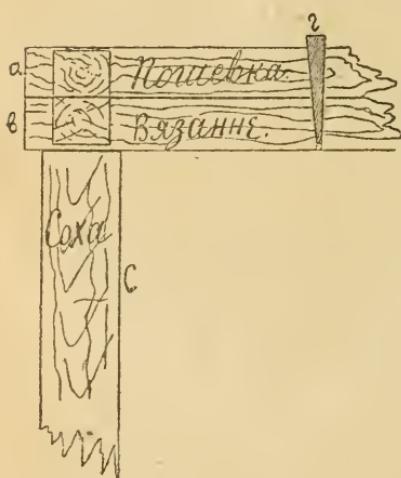
Ся третя доба зоветь ся добою росцвіту грецьких мистецтв (штук) і наук, (або класичною добою.) Вона припадає на кінець V. віку перед Хр. Але скоро після того темп духового життя міняється і подається в другі сторони. Починають ся війни Атенів зі Спар-

(Рис. 53.) Наша сільська хата на соахах. — Довша сторона звєть ся чоло, коротша причілок. На соахах тримається ся вязане і пошивка, сохи закопано просто в землю без підвальни.

тою, і втручене Македонців в Грецькі справи, починають ся всякі зради, усобиці; народні сили витрачаються на боротьбу внутрішню і штука іде на послуги панам богачам, і ослабляється ся, в нїй з'являються ся риси розпещеності. В той час, як попереду увага архітектів звер-

тала ся на храми і громадськи будинки, як їх натхнене підогрівало ся національною гордістю, і в композиції завше можна було бачити якусь величаву ідею, теперка архітект і різбяр, або маляр витрачає свою думку на дрібниці, на служене роскошам розпещених богачів. Ся

(Рис. 54.) Кавалок вязання і пошивки, 2-зізка або кілок.

дoba тягнеться через весь IV. вік, вона носить на собі віддрук принадної але небезпечної вимріяності і манірності.

Завойоване Александром Македонським Грецією, а потім сходу вводить нові складники, перемішує Греків зі східними народами і ніби роспускає криштали грецької здібності і грецького смаку в масі східної мрійливості і вибагливості. Се епоха занепаду грецької штуки, доба

роспусти і помраченя грецького генія; вона тягнула ся аж до 149 року, коли Рим зруйнував Грецію, знищив її самостійність, а разом з ним і її духові сили. В історії ся доба відома під назвою геленизму т. є впливу гелинської (грецької) культури на східні народи. Але розповсюджуючи ся серед східних народів, а ще ліпше сказати, пішовши на послугу до східних деспотій, грецька штука повинна була підлягати вимогам всяких їхніх царів деспотів і їхніх примхливих дворів. Увагу будівництва перенесено було з храмів на царські палаці і приватні будинки, а величність архітектурної гадки в храмах часів Перікла розміняла ся на принижену пристусованість архітектур-

них форм до розкішного вигідного життя богатих розпещених східних вельмож.

Тепер розглянемо в подробицях саму архітектуру Грецьку.

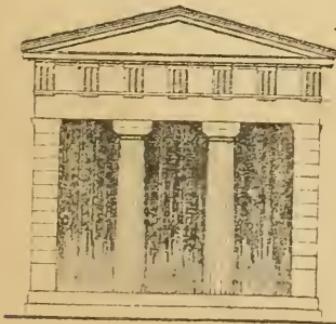
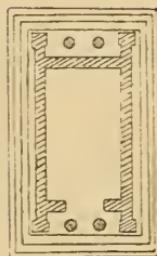
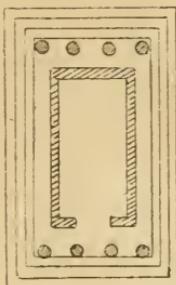
Про будівництво і мистецтво початкової доби до нас окрім звісток письменників дойшло теж богато руїн храмів і решток річей різбляних, так що можна ясно бачити незвичайний розвій грецької архітектури її штуки.

Уже в ті часи починають одріжнятися, набуваючи характерні відміни, два стилі або гатунки, або як їх звуть ще інакше ордени: дорійський простий і могутній, і іонійський богатий і дедікатний.

В отсю початкову добу панує стиль дорійський, пізніше переважав іонійський. В загальних рисах, що

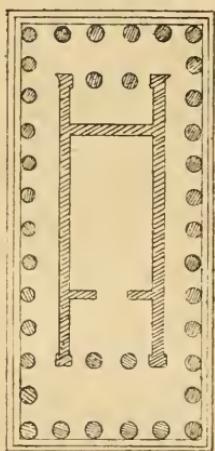
до пляну храми і того і другого стилю виглядали більш менш іднаково, і правдоподібно нагадують собою звичайну хату грецьку, тільки значно побільшену і краще оздоблену. Але не тільки свою грецьку хату нагадують храми, а також і нашу хату на соках, коли порівнати руїну такого храму (Рис. 52) і нашу хату, поки ще не закидано її стінок див. (Рис. 53). Тому я

(Рис. 57.) Чоло храму двосінного однопасника (перістиль на антах)

рахую можливим вживати таку термінольгію, яку вживають наші майстри в деревляних хатах.

Розгляньмо спочатку самий храм в головних рисах і його поземий плян. Храм завше стояв на величнім призьбистім підмурку, що найменьше на три приспі (Рис. 52). Сама простіща форма його була одна велика простора кімната, в вузшій стінці котрої були двері до середини. З цього видно, що плян храму грецького йшов навпаки пляну нашої хати. У нашій хаті двері стоять в довшій стіні, котра зветься чолом, а вузший бік, де нема дверей зветься причілком (Рис. 53). У Греції як раз навпаки, чолом (фронтом), де стояли двері був вузший бік, а причілком довший бік. На (Рис. 55) можна бачити плян такої кімнати, хоча сей плян дуже оскладнено сохами зпереду і ззаду. Тро-

(Рис. 58.) Перістиль на антах двосінний однопасний. з сінми (з антах). Односінник, коли

две довші стінки продовжено вперед і між ними стоять сохи, котрі підтримують вязані начілок або начільник (фронтон) див. (Рис. 57). Коли ще другі такі самі сіни суть ззаду, то такий плян зветься двосінним (на антах) див. (Рис. 56). Коли сіней не було а натомість стояло спереду 4 або й більше сохи, сі сохи утворяли ганок (портик). Ся будова звалася простіль (одноганник). Коли такий ганок був ще ззаду, то будова звалася амфіпростіль (двоганник) див. (Рис. 55). Але форма храма стає незвичайно красною, кляссичною, коли почали обставляти кімнату (ке-

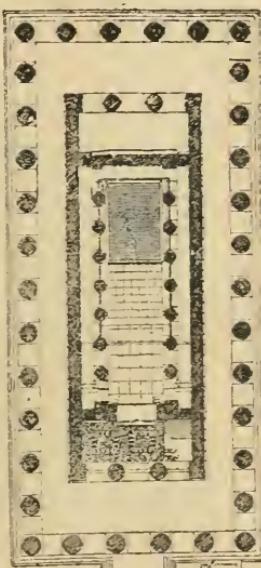
лію або целю) сохами навколо так, що храм ставав ніби оперезаний пасом. Така сістема звала ся (перистиль) опасаннє по нашому старинньому, або періптерос (однопасник) див. (Рис. 58). Коли сохи (колонни) йшли кругом в два ряди, то така сістема звала ся діптерос (двопасник). Часто бувало комбіновано ріжні системи напр. двосінний однопасник (Рис. 58), або двоганник однопасний (періптер на антах) і таке інше. Опасаннє з сох ми можемо звати теж сішницею (кольонада), так само будемо звати взагалі який небудь ряд сох.

Ще складніший був (періптер на антах) двосінний однопасник, котрий ще до того мав в середині двоповерхову сішницю див. (Рис. 59), храм Зевеса Олімпійського. і (рис. 61.)

Храм Поссейдона в Пестумії був періптер на антах (двосінний двопасник) та ще з двохповерховою сішницею в середині див. (Рис. 60).

Ся двохповерхова сішница в середині самої кімнати, целі була потрібна щоб підтримувати крокви, як се видко з (Рис. 61). Часом над нею дах було роскрито напр. в храмі Апполона в Мілеті.

В середині храм мав звичайне такий розклад : За ганком (портиком) були сіни (пронаос) те що у нас бабник. Далі було святилище (целля), або (наос), а за

(Рис. 59). План храма Зевеса в Олімпії. (Перистиль на антах). Двосінний однопасник з сішницею (кольонадою) в середині самої кімнати (целі).

ним ззаду захристє (постікум). Часом ззаду до цього додавалося комору (опістодомос), де зберегалися скарби храмові. В середині храму стояли дорогоцінні статуї богів.

Що до подробиць, то як уже зазначено раніше Греки мали два головних штиби, або гатунки. Дорійський і Іонійський, а останній пізніше сам набув відміну к о-

(Рис. 60). Чоло храму Посейдона в Пестумі: Один з тих дорійських храмів що дойшли до нас в найбільшій цілості: В середині видно двоповерхову сішницю, котра підтримувала крокви і дойшла до нас майже в цілості.

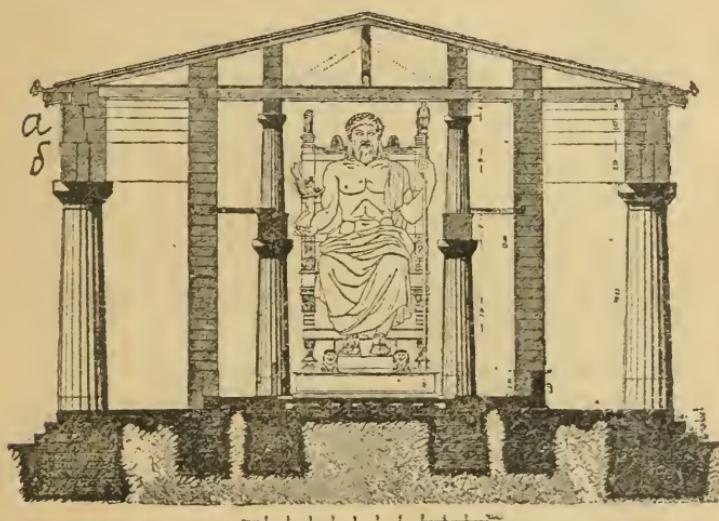
ринтську. Okрім сіх до 7-го віку була ще відміна Єолійська, але пізніше вона зникла і решток її до нас дійшло дуже не bogato.

На (Рис. 62) можна бачити лесбійську головку сохи еолійського штибу.

Ріжниця між сіми штибами була головним чином у соах і їх головках (капітелях, ехінусах), та ще у вязаню, пошевці і оздобах на стрісі. Розгляньмо їх з'окрема.

Дорійський штиб (орден).

Соха дорійська складала ся із стовбура і головки (капітелі), а підпятника не мала. Спочатку сохи дорійські були досить грубі, так що височінь стовбура рівняла ся штиром поперечникам (діаметрам), і тільки пізніше підняла ся до шести. Сохи ставляло ся грубим

(Рис. 61.) Перекрій храму Зевсса в Олімпії; б) вязане, а) пошивка.
В середині видно двоповерхову сішницю, котра підтримує сволоки,
стелі і кронку даху. В середині видно постать Зевса.

В низу видно перекрій підмурку.

кінцем (пяткою) просто на підмурок. (Див. Рис. 64) — Стовбур її складав ся з круглих марморових або вапнякових (порос) брил і до гори був спусковатий, але посередні мав маленьке погрубшене (ентазіс).

Вподовж стовбура зверху до низу йшли міленькі жолобки, котрі зходили ся до купи оден з другим і

утворяли гострі подовжні пруги з низу до самого верху.

(Рис. 62.) Головка еолійського стилю з лесбійської сохи в м. Неандрії.

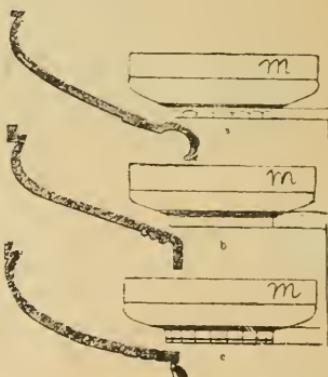
В горі стовбура кінчався маленьким поперечним жолобком, не наче був переперезаний: (Див. Рис. 63) Зверху на сосі була головка, а не вуха або роги як у наших, і головка ся дуже нагадувала своїм виглядом нашу просту миску коли дивить ся на неї зі споду. (Див. Рис. 63.)

Як наша миска денце, так дорійська соха, мала шийку, на котрої сохи в трій часом можна бачити скілька жолобкових пасків. Рис. 63.

Головку звичайно зовуть капітелю. — На головку клалась груба квадратова плашка (абак).

На ту плашку уже клали ся вязанне, котре можна зовсім порівняти з нашим деревляним вязанем.

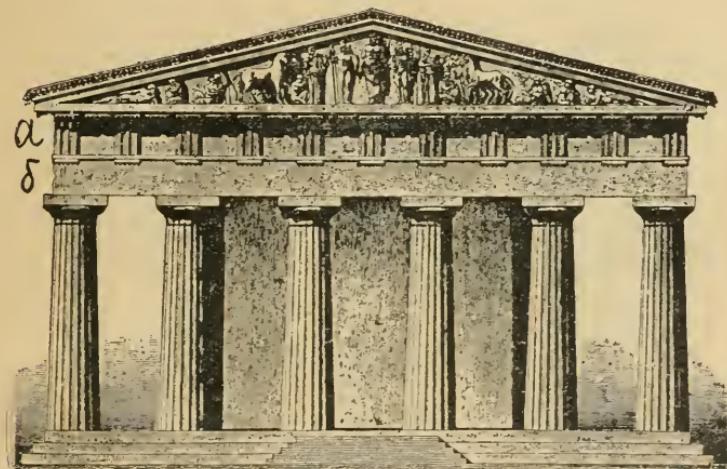
В наших „хатах на сохах“, (Див. Рис. 53 і 54) сі сохи кінчають ся чопами і на них кладеть ся вінець з бальок, або вязанє, на вязанє кладеть ся потім другий вінець і сей уже зветь ся пошивкою. Пошивка з вязанем стягається кілками, котрі зовуть ся снізками, або стяглями. На пошивку ставляється ся крокви. Щоб

(Рис. 63). Головки дорійських сох з храму Гери в Олімпії. Буквою *m* означено абак. Кожна головка має шийку жолобковану. На Рис. *b* і *c* ясно видно скількох пасиків, особливі на нарисованім з боку перекрою

вязанє не розпиралось кроквами в боки, його звязують або зволікають сволоками, на котрі настелюється стеля. (Див. Рис. 53) Кінці сволоків вистромлюються з вязання. Крокви оббивається латами і вшивають їх сніпками.

Весь верх зветься дахом. Самий верх зветься гребінем. Нижня частина його стріхой; вугла одногре-

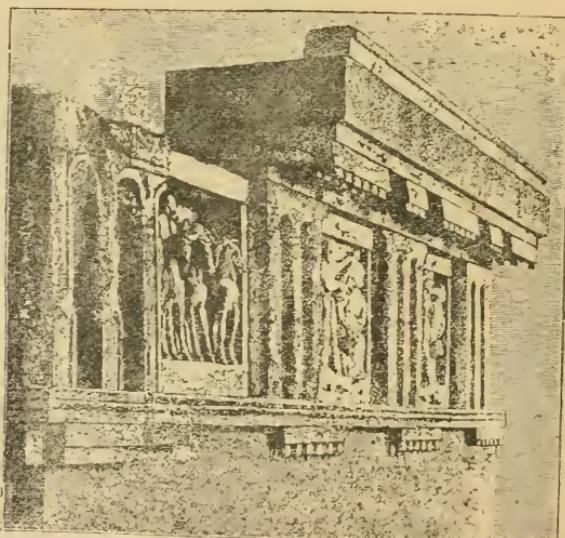

(Рис. 64). Храм Зевеса в Олімпії. Чоло має 6 сох: На соах лежить вязанє білі різьблена пошивка а, над нею начілок. На пошивці II трійчаків, і між ними 10 межівниць; храм стоїть на підмурку з трьома приспами (призьбами).

біня аж до стріхи зветься стропом, але так зветься і взагалі соломяний дах.

Коли ми тепер поглянемо на дорійський храм, то побачимо, що на його соах, так само, як і на соах нашої хати тримаються два вінці камяних бальок, нижній (Рис. 64. б) відповідає нашому вязанню і верхній а, відповідає нашій пошевці.

Вязанне зветься по грецькому архитрав, або епістіль; воно складалося з камяних бальок майже гладких, тільки в горі йшла вузенька лиштвочка з цяточками, котрі укладалися коротенькими низкими, над кожною сохою по одній такій низці, і ще по одній між сохами. (Рис. 64). Ся лиштвочка звала ся реголя. Пошивка складалася з такого самого вінця камяних

(Рис. 65.) Різблянка (фриз) дорійського храму. В низу видно лиштву (реголю) з цяточками, над нею трійчаки і між ними різбляні межівниці. Над трійчаками видно кавалок підстриша. Під ним видно слізкові доріжки.

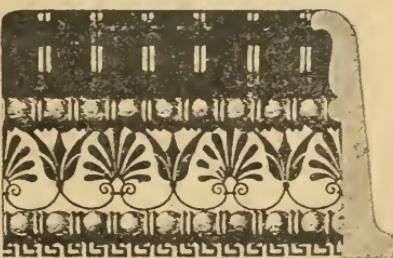
брусів, тільки її було більше поцяцковано, а звала ся вона різблянкою (фризом) через те, що різбила ся Головними прикрасами дорійського штибу на пошивці були трічайки (трігліфи). Трічайки се камяні (марморові або навіть часом череп яні) бруси, або тафлі, ви-

жолоблені в такий спосіб, що утворяли три пласких пруги див. (Рис. 64): вони ставлялися над тіми, уже помянутими, низками цяточок, що виступають на вязанні під лиштвою (Рис. 65). Сі трійчаки могли служити в деревлянім будівництві надвірніми кінцями сволоків див. (Рис. 53) і по старій памяті, як прикраси, могли перейти в камінь і мур. Між трійчаками застосовувалися вільні місця, котрі можна назвати межівницями (метопами), бо вони одмежовували одного трійчака від другого. Часом вони застосовувалися гладенькими а часто покривалися різьбою див. (Рис. 65), через те власне вся така різьблена пошивка і звалася різьблянкою (фризом). Над пошивкою іде власне підстрішок

(Геізон). Се є груба поліця знизу підлиштована плашками камяними або тафлями з трьома рядками гудзіків або, як їх звали слізок, (Рис. 65); по латині вони звалися viae (доріжки). На собі ся поліця тримала ще вузеньку лиштвочку і ринву (ціма). Ринва була звичайне черепляна з поливою, розмальована стилізованим пальмовим листям, котре стірчало до гори і тім символізувало закінчене див. (Рис. 66).

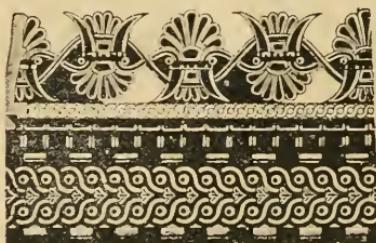
Під ринвою поліцю часом бувало оздоблено черепяними прикрасами розмальованими (террактовими) (Рис. 67), або різбилося на спосіб так званих хвильок (кіматіон) Рис. 68.

На розі, де сходилися дві ринви, там прироблялися наріжники, по грецькому акротеріон теж різбляні на

(Рис. 66). Черепяні оздоби ринви на храмі в Селінунті.

зразок листя. Ті діри в ринві, через котрі повинна була виливати ся дощова вода, оздоблялися львиніми головами, з роскритими пащами, через котрі ляла ся вода.

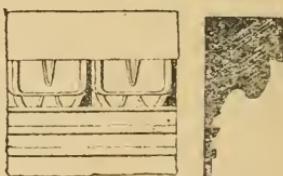

(Рис. 67). Черепяні оздоби на стрісі храму в Селінунті.

Тепереньки скажемо, як було оздоблено начілок, або начільник (фронтон). Утворявся він двома крилами даху (двоюма стропами) і пошивкою. Дах у грецьких храмах тримався на кроквах, і був не на чотири стрісі, а тільки на дві, котрі тягнулися по над (причілками) довгими

боками і виходили рівно над чолом див. (Рис. 61 і 64). Краї сіх стріх або строп, облиштовувалися ринвами. Полиця над чолом теж мала ринву. Вільний же трикутник між стріхами і полицею пошивки, закладалося плашками, або різьбою див. (Рис. 64). Згодом вся увага різьбярів перейшла на цяцькування начілка і межі вници пошивки. Тоді на начілку різбилися цілі групи статуй, котрі уявляли мітольогічні сцени: напр. бійку богів з велетнями, бійку з кентаврами і т. інше. На Рис. 51 представлено їдну з статуй різбляних з мармура на начілку храма Атени на острові Егіні.

(Рис. 68) Хвильна (німатіон) дорійська.

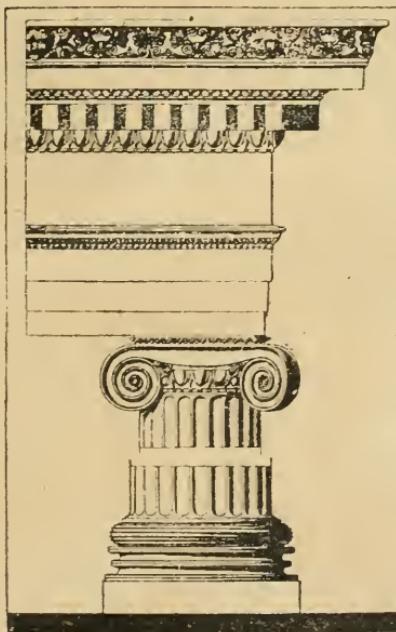

Згодом Греки дойшли до незвичайної степені уміlosti оздобляти свої храми (в V віці) надавати незвичайну красу і рух постатям пропорціональні зграбні розміри самим храмам.

Храм дорійського стилю трохи суворий і заважкий лічив ся у греків відповідаючим мужності і величності, котрі були їх ідеалами.

Стиль йонійський.

Архітектонічна льогіка і незвичайна простота Дорійського стилю, виявлена в перевазі простих ліній, як в оздобі колюмн, так і пошевки (фризу), більше підхо-

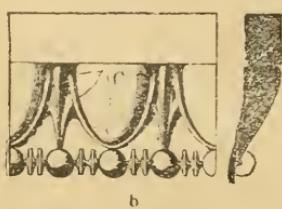

(Рис. 69.) Кавалок сохи і вязання з йонійського храму в Прині.

дила до величавих храмів, на котрих, завдяки їх великим розмірам, подробиці тушувалися. Менші будови вимагали більше прикрас, і для того підходив Йонійський стиль з м'яккістю і деликатністю своїх кривих

і завиваних рис і ліній. — Ріжниця між йонійським і дорійським стилями стирить ся межі очі перш від усього в соах. — Соха не стоїть уже своїм стовбуrom просто на підмурку, як се було в дорійськім стилю, а навпаки, між нею і підмурком кладеться підкладку (базу), котра сама складається з трьох частин див. (Рис. 69). Сама нижня частина булагруба квадратова, плашка (*plintus*) (підошва), потім іде вижолоблена шийка (*trochilus*), а далі круглий жолобчастий підпятник (Рис. 69) — На підпятнику своєю широкою пятою стояла соха.

Стовбур йонійської сохи буввищий ніж дорійської, і спусковатійший до гори. Звичайне він мав заввишки од 7 до 9-ти своїх поперечників (діаметрів). Форма його до гори теж була спусковаста; жалобки були вужчі

(Рис. 70) Хвилька (кіматіон) йонійська інакше зветься волові очі, або просто йонік.

і вистругувалися далі один від другого ніж в дорійській сосі, так що між ними утворялися пласкі межі, або пружки. Кождий жолобок внизу не доходив до кінця а навпаки кінчався заокругленем трошки вище пятки. Пятка утворювалася простим поширенням самого стовбуру і давала собою дуже м'який перехід до підпятника

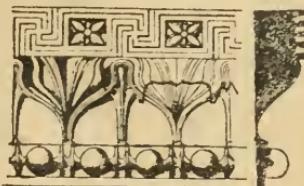
і бази. В горі жалобки теж закруглялися. Над жалобками йшло так зване намисто (*astragal*) (рис. 69), а над намистом хвилька (кіматіон.) окремі хвильки зовуться воловими очима або йоніками див. (рис. 70 і 71.) Над хвилькою (в пізніші часи) часом лежав віночок, або плетяний калачик, а на нім подушка, довгі тонкі кінці котрої завинені в зворотичі див. (Рис. 69) се звуться *voluta*-кочільце. На сїй подушці, (на зворотичах)

лежала тонка (квадратова) плашка вимережана воловими очима (йоніками), а на ній уже клало ся вязанє. Вязанє (архітрав) було з трьох бальків, кождий верхній випинав ся трохи вперед (Рис. 69) в горі вязаннє кінчається різбяним рантом. Різьба на сім ранті була хвилька, або йонік (волові очі.) Над рантом іде пошивка гладенька, або часом із різьбою. На пошевці підстріше починається ся намистом, далі ідуть хвильки (киматіон), над хвильками зубчики, а над ними знову дрібніші хвильки. Далі випинається ся далеко вперед поліця, котра тримає ринву різбліяну, або череп яну поливану (див. Рис. 69).

Йонійське підстріше, як ми бачимо з рисунку випинається ся на віні далеко більше ніж дорійське і уявляє собою чудову раму. Трикутній начілок (фронтон) в йонійському стилі трохи вищий ніж в дорійському, але мало що. Згодом йонійський стиль набув дві відміни: атицьку і коринтську.

Атицька відміна.

Її помітно в підкладці і шийці сохи, а також і в підстрішу. — База не мала широкутньої підошви, навпаки вся була кругла при чим підпятник був не пругастий а вплетений як калачик. Шия під головкою (капітелью) була довша і ніби покрита ковнірцем, вишиваним квіточками. Ринву на стрісі, бувало трошки менше поцяцковано та в підстрішу бракувало зубчиків. Прикладом такого храму може служити Ерехтейон в Атенах.

(Рис. 71.) Хвилька (киматіон) Лесбійська. Внизу намисто, посередині хвилька, вгорі так званий меандр. любимий грецький орнамент (прикраса): то є безконечний штирокутний завиванець, як се видно, з малюнку, тут ще між нього впущено скілька розеток.

Коринтська відміна.

Її найбільш помітно в головках сіх (капітелях), так що виробив ся зовсім окремий стиль, коринтської головки. (Рис. 72.) Коринтська головка складала ся головним чином з акантового листя. То ніби був цілий букет акантового цвіту і листя, котре позавивало ся в кочілця. Ринву в коринтськім стилі, поцяцьковано пальметами дуже випнутими до гори. Коринтський стиль увійшов в моду під час Пелопонеських війн.

(Рис. 72.) Головка Коринтської сохи. Вона уявляє з себе ніби цілу вязку акантового листя і квітів, або черепяних плашок. Вікон в храмах не було, а світ і повітре проходили через діру в даху і стелі храма.

Греки любили вживати в своїх храмах мальовило, і безперечно їхні храми були завше розмальовані. До нас дійшли кавалки черепя (терракот), котрим було викладено підстріше деяких храмів. Тло звичайне було блакітного кольору, а по нім мальовало ся ріжними фарбами.

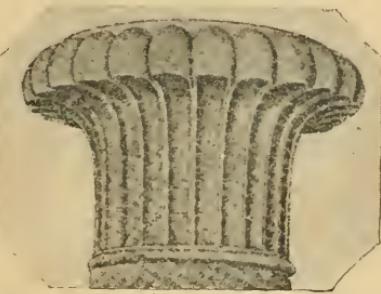
Як примір мальовила на стінах позоставало ся багато розмальованих зламків в Пестумі.

Навіть пласкорізьби і статуй бували розмальовано і ставляло ся їх на блакітнім тлі начілка (фронтона) і межівниць (метоп.) Колюмни теж розмальовувало ся.

Думають, що сей звичай розмальовування (поліхромії) вивів ся зовсім тільки по Олександру Македонському, бо тоді почали вживати ріжнокольорове камінє. Ми уже передше помянули, що після того, як Олександр Македонський завоював варварський схід, грецька штука підпала чужим впливам і почала занепадати. Сю добу звуть Геленістичною (епохою) добою. В архітектурі се помітно відбивається на головках сох, вони мають якийсь химерний вигляд, часом починають вертатися до колишніх пальметових форм. Так напр. див. (Рис. 73) головка сохи з Пергаму, має дуже орігінальний, але якийсь дикий східний вигляд. Зявляють ся головки покриті всікими химерами дивовижними звірами, і т. (Рис. 73.) Головка Пергамської сохи з Геленістичної доби.

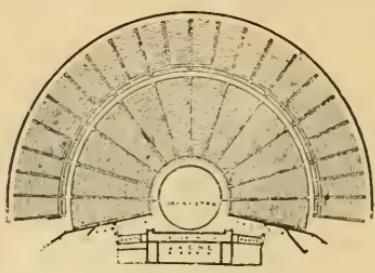
Ще кілька слів треба сказати про осібний рід грецької архітектури, про театри. Театри грецькі були під відкритим небом. Місця для глядачів йшли півкругом див. (Рис. 74), і розміщалося їх завше на схилі, якого небудь здатного до цього горбочка. В центрі внизу містилася музика, а за нею кон (сцена), де виступали артисти. Од Діонисового театру в Атенах по-зоставало ся ще кілька мармрових крісел див. (Рис. 75) дуже гарно різьблених. Сцена теж не була крита, тільки ті комори, де переховувалися декорації і реквізит, мали накриті.

Приватних помешкань до нас не дійшло на грецькім ґрунті, і в сім відношенню щасливша була Італія,

котра заховала під лявою з Везувія цілі 2 міста Геркулянум і Помпею, і нині розкопки Помпей показують нам римське жите містечкове так, ніби воно ще недавно було в руху..

Як архітектура, так рівно і інші галузі штуки розвивалися у Греків одночасно і часи Перикля визначалися найбільшим розцвітом всіх галузів штуки.

(Рис. 74.) План театру в Епідаврі.

„кульгаючий Фільоктет“). Пізніше Мирон з Аттики і Полігнот з Пельопонесу ступили ще далі в різьбярстві. Але сучасник Періклія, Фідій всіх їх перейшов і підняв грецьку штуку на таку височінню, до якої по нім ніхто не міг підняти ся навіть і до наших часів. Сама знаменита його праця була статуя Зевса в Олімпії і статуя Атени в Партеноні. Партенон се храм діви Атени, найкраща будова на Атенськім акрополі. Будували його архітектори Іктін і Калікрат. Там же було багато плакорізб на межівницях і на стіні целлі роботи самого Фідія, або бодай по його шкіцам різбліяних. Умер Фідій 431 року.

Атенський акрополь мав богато храмів будованих найліпшими артистами: так там були Пропілеї (приворітє) збудовані Мнезіклом (437—432); Ерехтейон і храм безкрилої богинї перемоги (Ніке). В IV. віці славні

З часів перед Періклія визначаються красою рештки різьби Егінських храмів, і різьблені межівниці храму Зевса в Олімпії. В початку V-го віка був славним маляр Полігнот, різьбярі Каламіс і Пітагор з Перігону (знаменита його різьба

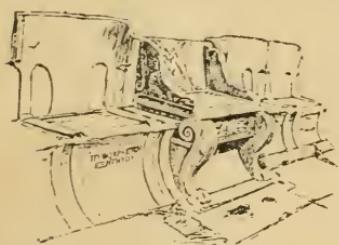
були артисти Скопас, Праксітель, Лізіпп і Пітій. — Між будовами стилю коринтського славні були: памятник Лізікрапа (335 р.), і Мавзолей в Галікарнасі (352 р.). — Між мальрами того віку були славні Зевксіс, Парразій і Апеллес.

Нажаль до нас не дойшло зразків грецького мальства, — більш менш уявляти його ми можемо по копіях на розмальованих глиняних вазах (глечиках, горшках і т. і.).

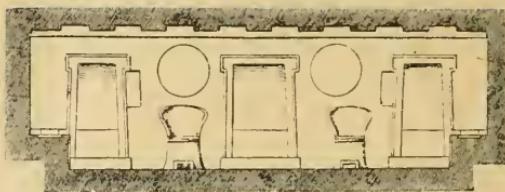
Вази в VI. віці були з чорними постатями людей, по жовтому тлі, а пізніше з жовто-горячими, або брунатними постатями на чорнім тлі. Сі пізніші вази служать особливі цінними копіями, стінного мальства. Сюжети мальства головним чином були мітольогічні.

Віки III. і II. були віками занепаду і варварських домішок. Недавно відкриті рештки палацу Аттала II. показали ясно ті варварські впливи в різбярстві і архітектурі. Головка пергамської сохи (див. рис. 73) показує чужі домішки, а різблянка з паліацу, хоча має деякі постаті дуже роскішно викінчені, проте цілість нерівна і ніби вимушена, а самих постатей накопичено занадто багато.

149. рік перед Хр. приніс Грекам римські кайдани, і від тогді чисто грецька штука перестала існувати, а перейшовши до Риму, вона отримала новий характер греко-римський і загубила свою назву, хоча довго ще животворила римську штуку, про котру мова буде далі.

(Рис. 75.) Марморові крісла в Діонізовім театрі в Атенах.

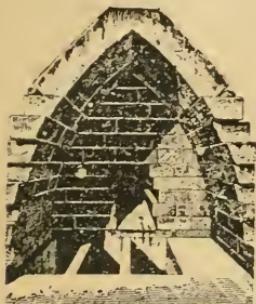

(Рис. 76.) Середина могильного склепу в м. Керветрі.

Етруська Архітектура.

На скільки нам відомо, в початку часів гісторичних Етруські були першим народом в Італії, котрий дійшов справжньої штуки. — Етруська спілка мала свої держави од ріки Падуса на півночі, до грецьких колоній на півдні Італії і виступала, як морська держава, котра вела торговлю з Феникійцями і Греками. — Завдяки торговим зносинам культура і штука їхня, має характер почасти запозичений у Греків і у східніх народів, але в будівництві і в різбярстві вони мали богато свого оригінального, се вони і зіставили як спадщину Римлянам, котрим мусіли покорити ся в V. віці перед Хр. Але завдяки своїй культурі, Етрурія надовго пережила свою державність і заховала своє обличе: звичаї, будівництво, обряди, інституції. — До нас дійшло і письмо їхнє (як написи), але хоча вчені уже вміють читати букви, проте до значіння слів ще не годні додглупатись. Руїни, розсипані скрізь по Тоскані показують, що міста етруські були обнесені високими, міцними мурами, по млачовинах було скрізь проведено канали і навіть підземні канали з муріваними склепіннями, так, що за їхніх часів були родючі і густо заселені ті місце-

вости, де нинька суть болота дуже небезпечні для здоровля і життя.

(Рис. 77.) Гостролуке склепіннє в могилі в Тускулюмі.

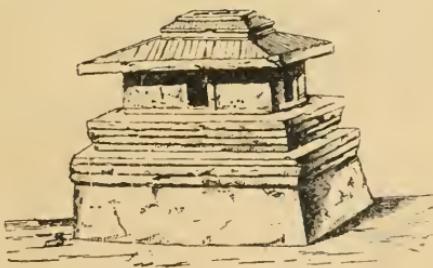
Будівництво етруське з погляду технічного стояло дуже високо, як на свій час, се помітно в надгробках див. (рис. 76), надгробок в Керветрі, або (рис. 77.) надгробок в Тускулюмі. Надгробки і муроюні підземні канали суть майже єдині памятки етруського будівництва, що з остали ся незнущеними до нашого

часу. Надгробки або вирубувалися в скелях (той що в Керветрі рис. 76), або були муроюні в такий спо-

сіб, що мали конусову баню або гостролуке склепінє, як на рис. (77). — Як Етруски будували свсі хати можна уявляти, розглядаючи похоронну урну з Кюзі (див. рис. 78), котру було виліплено на зразок їхньої хати.

Од храмів етруських до нас нічого не дойшло, бо їх було будовано з дерева. — Тільки римський архітектор Вітрувій дещо написав про їх будову.

З його допису довідуємо ся, що етруський храм значно відріжняв ся від грецького: мав квадратовий плян; ганок був тільки на його переднім чолі; в середині його було перегороджено на три відділи. Що до інших родів штуки, то ми ще знаємо трохи мальовило і різьбу

(Рис. 78.) Похоронна урна із м. Кюзі, на зразок хати. (В музеумі Фльорентійськім).

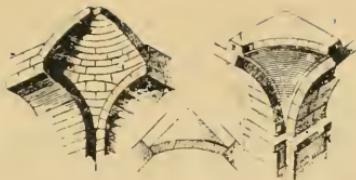
поскільки вона заховує ся в надгробках, котрих, правда, дойшла до нас велика скількість. Мальовило в надгробках звичайно було трох кольорове на жовто-бронзовому тлі. (див. рис. 79). Тут помітні грецькі впливи, але здичавлені і заскорузлі під жорстокою, охочою до бійки і убивства рукою Етрусків. Тамже в надгробках знаходить ся богато різьби і особливі мальованих ваз (урн), але

(Рис. 79). Стінне мальовило з замілування до портретових „Грота Кампана“ у м. Баї.

то вже грецької роботи. Сі вази добре заховані, і вони головним чином дають нам змогу студіювати малярство еллінське.

В різбярстві Етруски любили портретову схожість, і се статуй вони оставили як спадщина Римлянам. Найліпші їхні різьби, котрі дойшли до нас були з бронзи. По за сим всім етруська штука цікава для нас тим ще, що принявши з початку впливи Сходу і Греції, вона потім парейшла до Римлян і зоставила глибокі сліди на римській штуці і особливє на римській архітектурі. До розгляду сеї останньої ми і переходимо.

(Рис. 80). Зразок римської конструкції клинових переходів од луків, на яких тримається бања, до самої бањі. З м. Гера-зи із м. Маандерталь.

Римська Архітектура.

Римляне, що походжене і досі докладно не вияснено, не мали доброї уяви, і через те довгий час задовольнялися початковою, незgrabною культурою, не мали в штуці своїй нічого власного, оригінального, вартої уваги, а вбившись в силу, вони тільки позичають або переймають у Етрусків не тільки установи (інституції), але також будівництво і інші штуки. Власне етруські будівничі виводять муровані стіни навколо римських міст, будуя для Римлян храми, етруські різбярі виготовляють статуй і т. інше. Під кінець республіканського порядкування, Римляни починають богато дечого переймати від Греків і з того часу складники етруські і грецькі перемішуються, переплітаються одні з другими і, доповнюючи одні других дають зразки чудових архітектурних форм. Щасливе з'єднання сих двох чужоземних складників, дало Римлянам спромогу особливе широко розвинуті практичне будівництво.

Складники етруські, як напр. склепіння і бањі, і складники грецькі, як сохи і прикраси, при спільному вживанню давали спромогу будувати такі гарні і ве-

лики будови, яких до того часу не відважував ся будувати нї римський нї грецький народ.

Нові архітектурні форми особливі росповсюжені у Римлян суть луки, склепіння і нарешті бані. Луком (або аркою) звєть ся вигинисте покриття, котре, або покриває дві рівнобіжних (паралельних) стінки, або

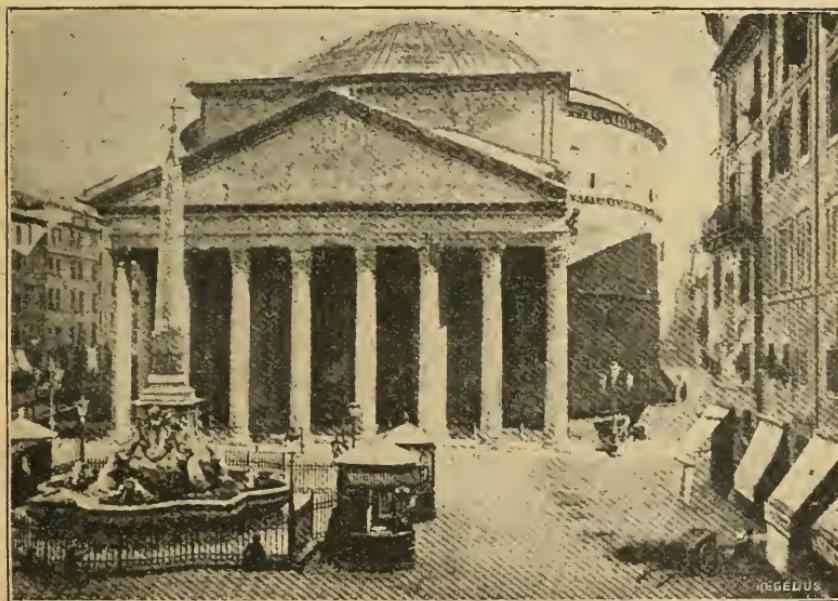

(Рис. 81.) Тріумфальна брама (лук) Тита в Римі.

звязує який небудь отвір в стінці (напр. стоїть над вікнами Рис. 84), або служить зворою для двох стовпів, або сіх, (див. Рис. 81). Ріжниця між склепіннями а луком та, що ширина лука менша нїж довжина стін, на котрих він тримається, або рівна з ними, а довжина склепіння може бути більша нїж довжина підпор. Лук буває плесковатий, або круглий — полуцирклевий — пов-

ний; потім витягнений або еліпсовий, і нарешті гострий, як се бачили ми на (рис. 45).

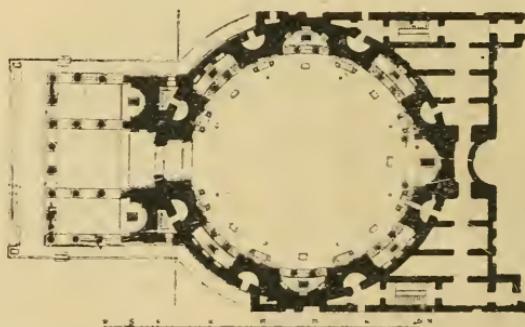
Римляне гострих луків не вживали. Склепіннє вживали вони теж просте жолобове, котре в перекрою дає плесковатий або круглий лук. Баню знали конусову і для великих будинків опуковату (круглу) (див. Рис. 82).

(Рис. 82). Чоло Пантеону в Римі в горі видко опуковату баню.

Луки вживали ся у великих муріваних мостах, у підпорах водотягів (акведуків), і в умисне для тріумфів будованих брамах (Рис. 81), котрих оздобляло ся різьбою в незвичайно роскішний спосіб; і у вікнах. (Рис. 84). Що до склепіння, то окрім жолобового, в пізніші часи вони научились вживати перехрестно жолобове, коли треба було покрити широкутню кімнату склепіннем. Тогді кождих дві протилежних стінки покривало

ся простим жолобовим склепіннєм, і ті два жолоби перехрещуючи ся один з другим, утворяли нову форму перехрестно жолобового склепіння. (Рис. 87.) (Про се склепіннє буде більше сказано, коли мова йти ме про Романську Архітектуру). Але саме знамените діло римських архітектів, се опуковата баня над так званим Пантеоном (Рис. 82). Ся баня тримаєть ся на круглій стіні (Рис. 83) і має в діаметрі 40 метрів (56 аршин). Ся стіна, щоб витримати тиск бані, була дуже груба, як се видко з поземого пляну. Римляне тямili будувати такі стіни не тільки з тесаного каміння, але вживали також і цег-

(Рис. 83.) Поземний план Пантеону в Римі.

лу, а під час, просторінь між двома тонкими стінками заливали вапновою рошиною з дрібним камінєм (шутром). Щоб оздобити дуже масивні стіни своїх будов Римляне переймають у Греків їхні сохи і ордена (гатунки), але пристусовують їх до свого смаку, і не притримують ся законів грецького будівництва в пропорціях, в відношенях окремих частей. Вони дають бази дорійським сохам, заглажують жолобки, сплітають до купи елементи іонійської і коринтської головки і утворяють таким чином мішану головку (капітель), див. Рис. 85.

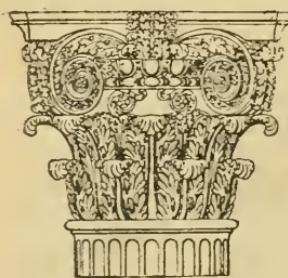
Пошивку оздоблюють акантовим листям і квітами (див. рис. 86). Оздоблюване круглих баньчастих будинків сохами почало собою нову добу в архітектурі, бо, даючи спромогу покривати велику просторінь банею, воно робить сю комбінацію дуже приємною для очей.

(Рис. 84.) Кольоссей, великий амфітеатр, котрий вміщав в собі більш 100.000 людей.

Римляне уміли будувати будинки в скілька поверхів, навіть до семи. Коли таку будову оздоблювалося сохами, то на низу ставлялися сохи дорійські, над ними йонійські, а ще вище йшли римські, або коринтські (див. Рис. 84). Який вигляд мали звичайні римські domi за часів імператорів, можна дуже докладно бачити з тіх решток, що їх викопано в Помпей з під ляви; поземний плян такого будинку видко на Рис. 88. Оригінальним витвором римської архітектури була теж і базиліка.

Се була четверобічна будова, котру в середині два подовжні ряди сох ділили на три частини (кораблі або нефи). В задній вузкій стіні було вибудувано закапелок на пів круглий (абсіда), і там стояла трібуна для судії. В середині між сохами стояли ятки з усяким крамом, столи з грішми для розміну, продавала ся всяка живність і т. п. одним словом се був невеликий критий-ринок і канцелярія судії. Плян такої базиліки згодом християни переняли для своїх церков. Коли річ буде йти про архітектуру християнську, там ми дамо рисунок пляну базиліки.

(Рис. 85). Римська міша-
на головка з Титового лу-

ну базиліки. Сама назва базилік показує що плян їх було перенято Римлянами від Греків. Під кінець республиканського порядкування, коли міщане римські хвастали один перед другим награбленими богацтвами, тогді якась божевільна роскіш замінила колишню республікан-

ську простоту, і чванькуваті богачі почали ставляти роскішні будинки

для громадського вжитку. Так р.

58. перед Р. Хр. Скавр збудував деревляний театр, оздоблений дорогими матеріями, золотом, сріблом і слоновою костею. А через три роки Помпей поставив мурований з каміння Театр на 43 тисячі глядачів. Але скоро потім Агуст перейшов їх обох і його добу можна рахувати самою блескучою добою, відповідною могутності імперії. З тих часів славний був Мавзолей Августа. Пантеон було збудовано Агріппою, зятем Августа. З династією Фліавія (69 р. по Хр.) почав ся новий славний період в римській архітектурі. Тогді Веспасіян заклав знаменитий кольоссей, а Тит його викінчив. Хоча уже на половину зруйнований, сей амфітеатр всеж

робить на глядача велике вражінє своїми розмірами (див. Рис. 84.), в нім могло вмістити ся більш як сто тисяч чоловік. Мавзолей Адріяна, нині перероблений в замок сьв. Ангела, має в діаметрі 76 метрів (97 аршин). Він круглий, в середині оздоблений різьбами з пароського мармуру. На його бані стояла знаменита чвірка бронзових коней, запражжених в колесницю. Славні були Терми т. є. лазні, або теплі купальні Каракалли, котрі покривають величезну просторінь. Оригінальну

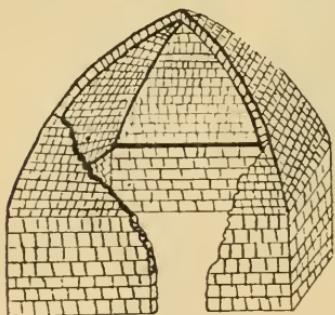

(Рис. 86.) Різбланка на зразок акантового стебла на пошевці. Зламок сей є в Латеранськім музею.

власність римських архітектів уявляли помянуті вже тріумфальні брами, або луки Тита, Тиберія, Траяна, Константина, також тріумфальна соха Трояна і т. і. Константин збудував велику базиліку, од

величезних склепінь котрої тепер позоставалися тільки великі купи камяних брил, і тільки недовалки трох палубанькових закапелків (абсід.). Руїни старого Риму тримають ся майже всі при կупі і роблять вражіння величавого вимерлого міста. Влада Рима росповсюджуючись на схід несла з собою туди і свої архітектоничні ідеї, а нахил східних народів до будинків з банями помог там особливо розвинути сю останню форму. На (рис. 80) можна бачити нову конструкцію, де баня тримається на штирох луках, а вугла між луками виповнено вилуковатими клинами (*Zwickelbildungen*), вимуріваним з цегли. Ся форма приняла ся потім у Византій-

ській архітектурі, найліпшим зразком котрої є Агія Софія в Царгороді. Ми пам'ятаємо, що чола деяких скельних надгробків Малої Азії нагадували класичний грецький стиль, треба замітити, що в 3. і 4. віці по Хр. там теж будували такі скельні надгробки, але чола їх хоч і були під впливом класичної архітектури, проте дуже нагадують нечистий стиль, а якраз такий, який у нас знають під назвиськом барокового. Таке чоло надгробку в Петрі, воно має два поверхні і нагадує європейський барковий стиль (Рис. 89). Се-ж служить цікавим зразком того, як думка людська часом повторюється у ріжних народів і в ріжні епохи.

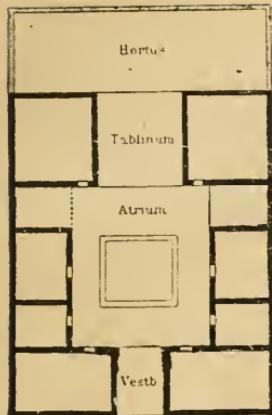

(Рис. 87.) Перехрестне жолобове склепінє. Жолоби сього склепіння в перекрою мають гострі луки.

скрізь розповсюженими. Теми фресок були побутові, жанрові, але частіше мітольогічні. Позаяк Помпеї були цілком наново перебудовані після трусу 63-го року, то ми тут маємо зразки архітектури і штуки того смаку, котрий панував у Римі протягом 16 літ між одним і другим трусом т. є. 63 і 79 рр.

Що до різбярства, то, як уже раніше сказано було, грецька штука, перейшовши до Риму, натхнула справжнє жите в етрусько-римську штуку, одухотвори-

Що до малярства римського, то до нас дойшло дуже богато гарно захованого мальовила в роскопаних з під ляви, помпейських будинках. Розмальовано було сі будинки фресками, на білім, чорнім, а особливі часто на червонім тлі (помпейськім). Фрески були прикрасами дешевими і тому загально приступними, — і

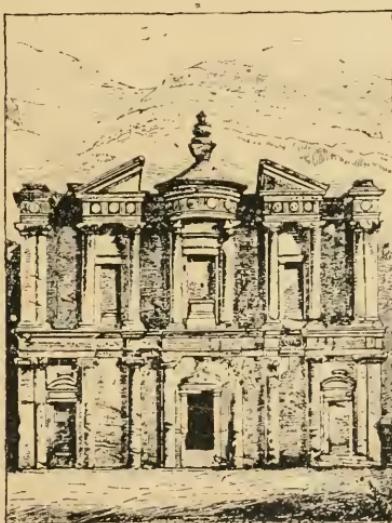
ла їхні портретові статуї, давши їм життя і силу. Згодом твори римських різьбярів набули таку викінченість, гармонію в частях і природність, що їх можна рахувати найліпшими у всій історії штуки. Портретові різьби були головним чином погрудя, але часто і цілі статуї як напр. знаменита статуя Августа в цілій зрист у Ватикані, або статуя Марка Аврелія на коні (в капітолії). Чудові зразки горорізьби (барель-

(Рис. 88.) Поземний план звичайного римського дому. З приходу видно роздягальню (vestibulum). Посередині був т. зв. atrium т. є. невелике штирокутне подвірячко без стелі, посередині котрого завше бувала криниця або фонтан. Далі по другий бік подвірячки, проти vestibul'у була ідальня (tablinum). Навколо atrium'a йшли ріжні кімнати, а далі ззаду за домом був садок (hortus).

ефу) дійшли до нас на тріумфальних брамах (луках) і соах напр. барелєф Титового луку і т. п.

Треба помянуть ще бронзі римські і всякі ювелірні цяцьки, але і на сіх речах почувається ся грецький вплив.

Історія античної штуки не кінчується з історією західної римської імперії. Як установи (інституції), так

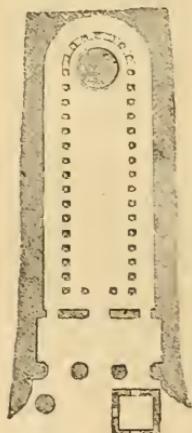
(Рис. 89) Чоло надгробку в Петрі. Вони дуже нагадує бароковий стиль.

наука і штука клясичні остають ся на спадщину іншим народам і з великою силою впливають на народи Європи протягом середніх і нових віків. Далі ми докладніше покажемо, як клясична штука впливала на християнську і через неї на штуку європейських народів, та не перестала впливати і до нині. А тепер переходимо до розгляду архітектури народів великої Азії.

Архітектура в Індії.

З давніх давен, раньше ніж за дві тисячі літ перед Христом, долини рік Інда і Ганга і півостров Індостан, були заселені Індусами, народом Арійського пня, котрий прийшов сюди правдоподібно з західної півночи. Початкову свою культуру т. є. камяну добу вони пережили і залишили там, звідкіль прийшли, а тут в Індії вони жили уже життям зовсім культурним і мали своє готове письмо. Їхні початкові вірування і забобони записано в книзі Ведд. Правдоподібно, що тоді вони уже повинні були мати якісь місця для зібрання, печери, або що, де вони збираліся для відправи громадою своїх первістних обрядів і молитв. Систематизація тих вірувань і упорядкованнє обрядів привели до браманської релігії з її таємничию, тяжкою до пізнання наукою, з її гостро зазначенім поділом наижчі і висші верстви людності, з розмежуванем на висші чисті касти жерців і воїнів і нижчу, ніби прокляту богом верству людності — паріїв. Брамани мабуть вживали з початку готові уже печерні храми, але, відповідно поступові в розвою їхніх технічних знань, вони розширяли і оздобляли їх. Фільозоф Саккія-Муні, або Будда, померший правдоподібно року 380 перед Христом, ввів

нову релігію основану на більш демократичних підвалинах, з більше високою моралю, котра змагала ся з моралю Браманів і перешкожала їхнім каством і клясовим інтересам. Вона в самій Індії довго не протримала ся, і уже в IV. віці по Христі Браміни вигнали її звідтіль, але вона не зникла, а подала ся на схід і приняла ся у Кітайців (Хінців) і Японців. Буддізм дав свої храми, хоча теж розвив головним чином попередні Ступи або Топи, з виробленими в них Дагопами т. є. гробницями для останків Будди і съятих. Вігари або монастири, Шетія, або храми і Пагоди, то є храми з широкими дворами, суть буддійськи храми. Часто мабуть теж бувало так, що храми, початі в одну добу, підновлялися і перероблювалися в другу і т. п. Пізніше в XI. віці до Індії зайдла релігія магометанська, котра внесла свої архітектурні вимоги і призвичайки і вчинила нову добу в архітектурі Індії, але часткову т. є. тільки в мечетах і мінаретах, а на браманську архітектуру впливу не мала.

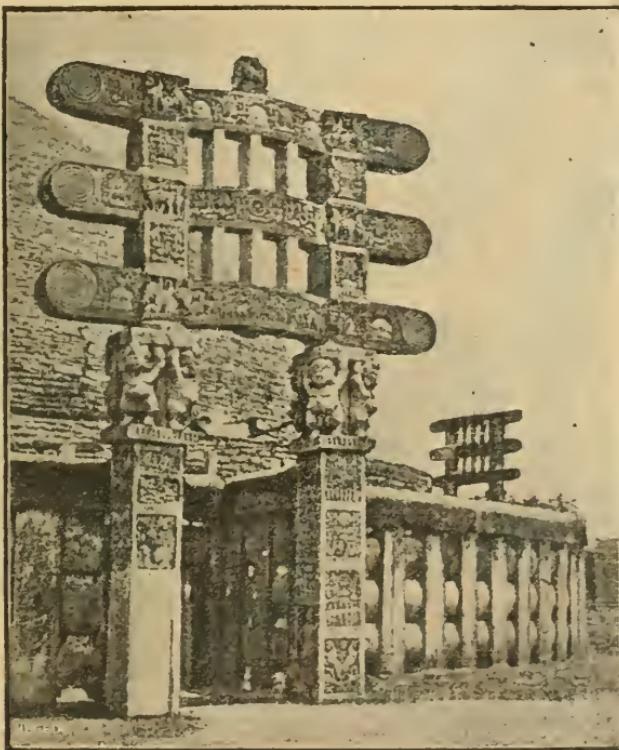

(Рис. 90). План печерного храму біля Карлі.

Розгляньмо тепер ріжні типи храмів, кожний з окрема.

Печерні храми вирубувалися в скелях, мали подовгасту форму, згодом вони розширилися і набули два подовжні ряди сох, котрі підпириали стелю (див. Рис. 90). Сохи спочатку були грубі, гранчасті, подібні до початкових єгипетських, пізніше були жолобчасті подібні до дорійських. Чола таких храмів спочатку простіші, потім згодом складніше почали оздобляти ся. Вікон в печерних храмах не було. Браміни давали особливо

складні і заплутані оздоби чолам таких храмів. Оден з найславніших храмів цього типу є в Елефанті в горі; щоб до нього ввійти треба підіймати ся більш як по 300 сходах до гори. Дві високі масівні сохи підтриму-

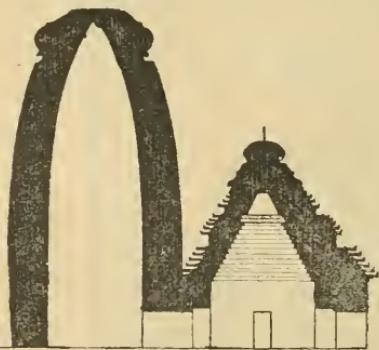
(Рис. 91.) Ступа коло м. Санчі.

ють головний вхід і ділять чоло на три частини, в кожній з котрих є двері до середини.

В середині цього храму величезне склепінє підпирається численними жолобчастими сохами, котрі стоять богатъома рядами і ділять вподовж всю величезну

печеру на кільканадцять розділів, головки на тих сохах подібні до дорійських. Всі стіни і деякі сохи покриті різьбою дуже заплутаною і дивовижною. Богато таких скельних храмів видовбано в Гатських горах. На коромандельськім березі Індостану недалеко од Садраса можна бачити величезний піщаний храм Магалайпур. Тут не далеко суть руїни колишньої резиденції царської.

Топи (ступи). — Се слово в індійській мові означає купу або могилу високовисипану. В тім вигляді, як

(Рис. 92). Перекрій Чорної Пагоди біля Канараку.

вони до нас дійшли, вони були присвячені Будді, але можливо, що простіші топи вживалися ще раньше, перед буддізмом. Можна припускати, що се є власне національна індійська будова, з котрої пізніше розвинулися і інші форми будов релігійних, як на

примір пагоди і т. п. Були вони в такий спосіб. На квадратовім масівнім підмурку підіймалася масівна баня вимурована з дрібних камінців або цегли. Форма бані нагадує наші великі могили (скитські). Кругом топи йшов камяний паркан, котрий мав однаке дуже оригінальну форму, нагадуючи собою деревляний пліт, або лісу. В сам паркані було скілька брам, теж незвичайної форми див. (Рис. 91). Таких ступ є щось більш як 30, а найцікавіші поміж ними суть біля Бенаресу, біля Санчі і т. п. Старіші топи суть простішої фірми; се просто піраміди складані з дикого каміння без жадного цементу, розміри

їх не дуже великі а в середині вони темні без вікон, як і описані вище печерні храми. Можливо, що ступи заключали в собі ідею первітнього скельного храму, тільки були вищим ступінем його. Та сама ідея заключалася і в храмах монолітах, про котрі мова буде далі. — Більші, складніші топи будували ся інакше. Там підмурок був далеко вузший і згодом переходить в чотири

(Рис. 93). Пагода біля м. Тандшур.

рівні стіни досить високі, на них далі ідуть поверхи щораз вузші так, що вся будова нагадує призьбисту єгипетську піраміду. Кождий поверх має свою муріваний склепінням стелю, котра тримається на богатих грубих сохах. Всіх поверхів буває від п'яти до десяти. Останній поверх покривається оплесковатою банею. Інші менші топи бувають красно обставлені сохами і обведені

сходами аж до самого верху. Топа в м. Санчі має заввишки 18 метрів, а навколо 40 метрів. На острові Цейлоні в місті Руанвілі є Ступа, котра мала колись 82 м. високості і т. п. Декотрі з них були чудовою різьблени в середині і зверху.

Пагоди. Вище описані піраміdalні ступи служать якби переходом од темного, важкого печерного храму до досить сьвітлої пагоди. Хоча суть і так звані чорні, темні пагоди (див. Рис. 92) котрі ще не відійшли далеко від ступи, тимчасом звичайна пагода носить ха-

рактер гармонії з природою, на поверхні землі, котра купається в промінях сьвітла соняшного, а не той підземний характер печерних храмів, такий, важкий, гнітючий і лячний. Саме слово пагода, означає хату зі статуями. Пагода вища і стройніша від топи, і помянуті високі топи в Руанвілі і Тандшурі можна вже приймати за пагоди. Пагода уявляє з себе високу башту, і обведена кругом багатьома муріваними стінами. Головний будинок пагоди складається з трьох частин: з святилища, над котрим власне випинається до гори вежа з банею, потім ідуть сіни і ганок. Вежа стоїть на високім штирокутнім підмурку і призьбами звужується до гори, як призьбиста піраміда, а на горі має баню. Штири сторони вежі обернені завше на штири сторони сьвіта схід, полудень, захід і північ. (див. Рис. 93). Що до прикрас і оздоб, пагодових, то напр. пагода Ягерно має дуже роскішно поцільковане чоло. Чоло тримається на штирох величезних соах (пілястрах), котрі самі стоять на слонах. Головки тих сіх суть різблені камяні льви. Часом трапляються пагоди у котрих чола підпираються

(Рис. 94.) Головка різбленими з каміння, стоячими на задніх соах з м. Санкіза.

ногах, кіньми. Але взагалі кожда пагода має щось свого оригінального і в формі і в прикрасах.

Сохи носять характер оригінальний. Замість головки на соах стоять звірі напр. слони, див. Рис. 94., а шийка уявляє з себе якийсь цвіток, або звін якоєсь дивної форми.

Храми моноліти, то значить храми вирубані з цілого каміння, або ліпше сказати з суцільної камяної

гори, суть уже пізнішої роботи і належать до так званої ново-брамінської доби. Такий дуже роскішний храм є коло Магавеліпура.

Незвичайно оригінальної форми храм, вирубаний з суцільної скелі і зверху роскішно поціацькований є Кайляса біля Ельори. Він має 30 метрів високості і оздоблений вежами теж вирубаними з теї самої скелі.

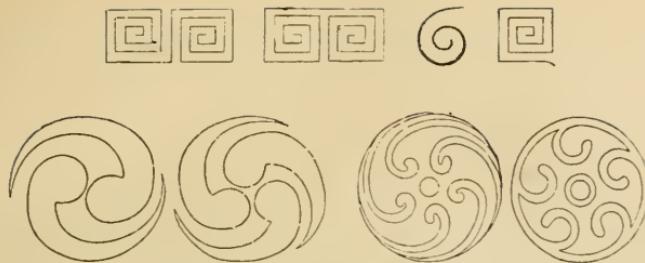
Треба згадати ще про один тип індійських будов се про магометанські, індійські мечеті, але про них ми згадаємо докладніше, коли будемо балакати про магометанське будівництво взагалі.

Що до різьбярства, то індійська мрійливість, і нахил до неприродного і дивовижного виявляється в нім ще більше ніж в архітектурі. Різьби в індійських храмах дуже багато. Пагоди покриті нею зверху і в середині дуже густо. Статуї Будди і пригоди богів Брами, Сіву і Вішну на барельєфах в середині храма, дивовижні підпори, сохи, і всякі прикраси зверху дають широкий простір фантазії. Але всі постаті завсігди в якімсь дивнім становищі, з якимись дивовижними частями тіла, то мають богато рук і ніг, то людські постаті переходять в звірячі, і взагалі скрізь богато фігур і ще більш плутанини, а такої принадної гармонії, як в грецькій штуці, нема і спомину. Правда, часом трапляються постаті досить гарні і пропорціональні, проте їм не достає житя, руху і індівідуальності в виразі.

Маллярство трапляється рідше, особливо стінне маллярство. В останні віки почали в Індії розповсюжувати ся мініатюри, але індійські малярі переймали тут тільки перські зразки. Мимо Індії не пройшли впливи не тілько пізнішої Персії, але також старої Ассирії і Вавилона, Греції і Египту, бо походи Александра Вели-

кого дуже сприяли перемішуваню сих народів, і майбутнь занесли чимало чинників клясічних і інших.

Буддізм перейшовши з Індії на схід переніс з собою до Хінців також і ідею пагоди, завдяки чому там з'явилися відповідні відміни в архітектурі, але там буддізм стратив свою величавість і таємничість. До коротенького розгляду архітектури в Китаю ми тепер і переходимо.

(Рис. 95.) Китайські прикраси.

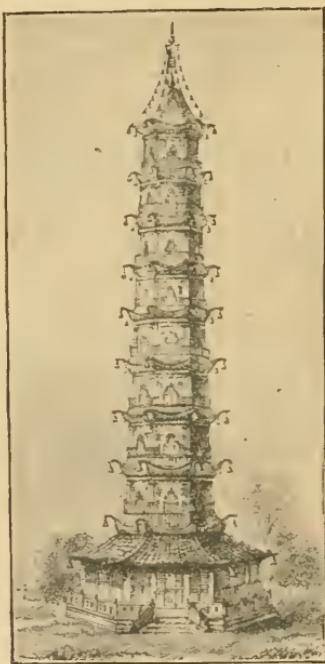
Хінська (китайська) і японська архітектура.

Хоча хінська держава стара як сьвіт, хоча її ро-весники (Египет, Ассирія) давно уже зійшли з історичної сцени, і оставили нам тільки сумні руїни, а вона живе і досі могутним житем, однак про колишню хінську бувальщину ми знаємо далеко менше, ніж про ті зниклі держави.

Про штуку хінську до останнього часу також відомо було не богато. Правда відомо, що у Хінців не було нахилу до грандіозних величавих будов. Будівництво у них було і є головним чином деревляне, бо легенькі деревляні хатки не боялися землетрусів і не загрожували житю людей. В місцевостях безпечних від трусів розвивалося і муроване будівництво, але послуговувалося формами витвореними і пристусованими до дерева. Самі форми деревляніх будинків були дуже оригінальні, залежні і тісно звязані з тими сортами дерева, з котрого вони будувались. Особливо оригінальна форма дахів. Стропи в тих дахах вигинисті, а в ни-

зу вони задирають ся трошки до гори. Сей нахил до вигинистих і ніби вузловатих форм витворив ся мабуть від призвичайки до бамбусового стебла, легкого, вигинистого і вузловатого.

Між хінськими муріваними будовами віділяють ся своєю масивністю і міцю тільки, містечкові стіни, мости і часом деякі тріумфальні брами. Одним з незвичайно оригінальних будинків, була так зв. порцелянова вежа в Нанкіні Рис. 96.; будована з просвічуючих порцелянових плит в 15. віці; на жаль її було зруйновано р. 1853. Форма її найліпше характеризує хінське будівництво. Дуже великого простору в середині своїх будов Хінці не любили, тому у них рідко трапляють ся великі храми, а коли і трапляють ся, то вони повстали під впливом індійського буддізму, хоча ніколи не могли дійти до грандіозності індійських пагод. Їхні двірці, палаці завсігди відріжнялися практичністю, відповідали завсігди вимогам вигод, або етикету, і ніколи не мали в собі занадто великих покоїв. Оздоби архітектурні мають свої постійні складники, див. (рис. 95), котрі по часті нагадують грецький меандер, по часті кривульки інших народів, але особливо вони люблять

(Рис. 96). Хінська порцелянова вежа в Нанкіні. зруйнована 1853 р. заввишки 65 м.

ли завсігди вимогам вигод, або етикету, і ніколи не мали в собі занадто великих покоїв. Оздоби архітектурні мають свої постійні складники, див. (рис. 95), котрі по часті нагадують грецький меандер, по часті кривульки інших народів, але особливо вони люблять

природу, і тому в числі прикрас можна бачити ріжні рослини і навіть звірів, але перед усім гадів, драконів, котрі надають фантастичний вигляд їхнім будовам. — В малярстві Хінці дуже влучно копіюють природу, але грандіозного, монументального малярства у них нема.

(Рис. 97.) Японський будійський храм в м. Осаці.

Різьбярство, як з бронзи, так і з порцеляну у них розповсюднене, але то суть головним чином статуй богів і святих, часто дуже стилізовані, без руху, а часом навіть дуже природно викінчені і мають відповідний рух.

Японська штука почала до нас доходити тільки в самі останні часи. Нї походжене сього народу

ні початок його культури, нам добре не відомі. Можливо, що буддізм, котрий міг правдоподібно зйті до Японії в V. віці по Христі, приніс зі собою індійську штуку і індійську культуру, але Японці хутко перетворили і усвоїли індійські впливи, так само, як і пізніші перські і китайські. Японська архітектура нагадує індійську в загальнім пляні див. (Рис. 97). Але стіни, прикраси і деталі дуже відріжняють ся і стоять більше до хінської штуки. Через те, що ґрунт японський дуже небезпечний для важких будов, завдяки частим землетрусам, тут мурована архітектура ще менше розвинена ніж в Китаю, навпаки головним будівельним матеріалом служить дерево, і всі будови, навіть більші храми, суть деревляні.

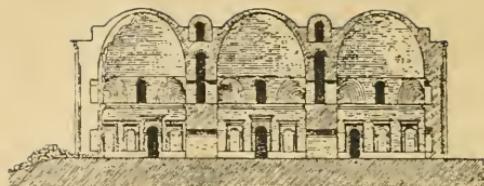
Уже в VII. віці різьбярство було розповсюжене в Японії; особливі кохали ся Японці в бронзових виробах. Сюжетами різьбярства були моменти з життя Будди, часом з життя воїнів, цілі групи з дикими рухами, сцени боротьби з драконами і т. і.

Постаті різьблені відзначають ся своїм страшним виразом і дивовижним вбранем. Всяка посуда, вази, миски і таке інше завше бувають покриті різьбою або мальовилом, і тут сюжетами мальовила бувають або цвіти і рослини, або звірі, змії, дракони і т. п.

Малювання дуже розвинене у Японців, особливі спеціальний рід його на какемонах т. є. на переносних звитках, для прикрас стін в хатах і храмах. В історії японського малювання від XV. до XVIII. віку відомо дві великих школи Тоза і Кано. Перша заховувала старі національні традиції, друга схиляла ся до відродження хінського впливу. Із сеї школи під час розцвіту японських штук XVIII. віку відділила ся народня школа

з котрої потім вийшов знаменитий Гокусай (1760—1849),
котрий все робив для народа і сюжети брав з народ-
нього житя. Його пензель відріжняв ся незвичайною
реальністю і невичерпаною фантазією.

Взагалі японська штука не сходить ся з нашими
поняттями, і маляр не стільки працює над тим, щоб за-
довольнити розум, скільки над тим, щоб дати приєм-
ність очам.

(Рис. 98.) Перекрій палацу біля Фіруц-Абаду.

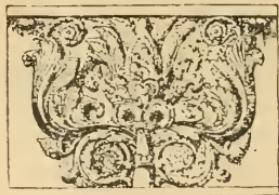
Сассанідська архітектура.

Александер Великий, завоювавши Персію і знищивши її самостійність, в той же самий час подбав перенести туди грецьку культуру, а оставивши по собі перським царем грека Селевка і обезпечивши за його родом царюванє, здавало-б ся, забезпечив разом з тим

пер вагу грецької культури над східньою і можливо

навіть забезпечив згеленізованє перського народу. Але ні Греція, ні навіть пізніше Рим не могли знищити перського народного духа, його нахилів і властивостей в штуці і науці, його здібностей і мрійливости. При першій вигіднійшій хвилі Перси прокидають ся і знову дають в штуці

своє властиве оригінальне і своєрідно-прекрасне. Ся спріяюча хвиля прийшла аж в третім віці, коли Партийське царство, зміцнівши під управою дінастії Арзакідів, стало міцною стіною між Римом і Персами і захистило останніх від руйнуючого впливу Рима. Тодіж в Персії а власне р. 226 по Христі повстала нова дінастія Сас-

(Рис. 99.) Сассанідська головка сохи з м. Іспагані.

санідів, котра змінила владу і підняла державу на та-
кий високий щабель культурного розвою, що ся доба
в науці придбала спеціальну назву, тісно звязану з іх
іменем. В архітектурі ся сассанідська доба характеризу-
єть ся тим, що чинники греко-римські з одного боку
а перські з другого переплутали ся між собою і набули
оригінальну фізіономію. Будови, особливо царські па-
ляци мурували ся величезних розмірів з великими круг-
лими банями і склепіннями. Напр. див. (Рис 98.) паляц
царський біля м. Фіруц Абаду. В сім паляцу видно три
роскішні високі бані, розділені між собою маси-
ними стінами зі всякими перехода-
ми в середині. Ще більший і ще

роскішніший паляц був у Ктезіфоні
т. зв. Так-і-Хозру. Се є оден тіль-
ки єдиний заль але незвичайної ве-
ликости; можливо що се був авді-
енційний сальон з паляцу Хазроя I.
(531—579 р.), від котрого остали ся
тільки стіни, величезні луки і кавал-
ки склепінь, а сама баня уже зруй-
нувалася. З чола стіна має три по-
верхи, означені трома сох.

(Рис. 100.) Сассанід-
ська головка пілястру
з м. Так-і-Бостан.

Головки сох і пілястрів мають оригінальний виг-
ляд. В головці сохи з м. Іспагань див. (Рис. 99.) видно
традиції коринтської голівки, але вони майже уже зов-
сім забиті перськими пальметами. Головка пілястру з м.
Так-і-Бостан див. Рис. 100 має вигляд ассирійський, ко-
трий тхне глибоко старовиною; нагадуючи ниневійські
часи. На жаль до нас дійшло дуже небогато сассанід-
ської архітектури, бо нівелюючі впливи часу і магомет-
танства зробили своє діло.

Року 641 сассанідська влада пала під натиском Іслама і штука, як і архітектура перська набула відміни,

(Рис. 101.) Руїни мечеті Кушуб-Мінар в Старім Делі в Індії.

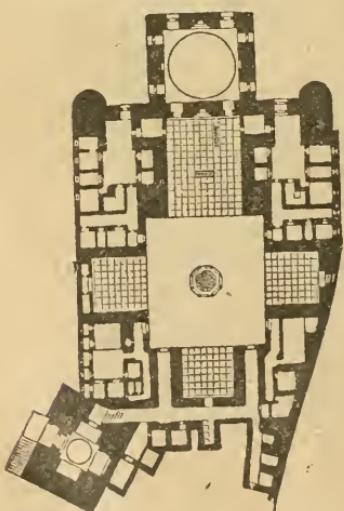
відповідні вимогам нової релігії. — До розгляду архітектури Іслама ми тепер і переходимо.

Архітектура Ісламу (Магометанства).

Ще до приняття Магометанства, Араби жили досить культурним розвиненим життям, і їхні великі міста вели торговлю з Римом, Византією і Персією. — Магометанство тільки обєднало ріжні арабські племена, дало їм величезну військову силу і змогу завоювати інші народи. Араби того часу визначались великим спритом і жвавим яскравим розумом, цікавим до науки, здібним до винаходів і відкрить і підприємчивим характером. — Плекаючи своє, вони не цурались чужого і особливі шанували грецьких і римських клясиків. — Природничі науки і особливі матиматика завдяки їм поступила далеко вперед.

Коли магометанство поставило свої вимоги до релігійної архітектури, то в будівничих не було недохвату, хоча араби не цурались і відомих візантійських архітектів. Завдяки тому, що перед очима арабів завше були з одного боку рештки архітектурних памяток великих народів старовини, а з другого близькуча архітектура сучасних їм Сассанідів і Візантії, їм нічого не осталося робити, як вибрati готовi уже зразки і тільки надати легенъкі відміни, невеликі додатки в планi і прикрасах відповідно вимогах віри, та задовольнити свою

вибагливість в оздобах. — Арабська архітектура носить характер еклектичний, оснований на елементах византійського і сассанідського будівництва. Дуже розповсюдився серед магометан спосіб будівель з банею обпертою на квадрат утворений штирома луками, радо вживалися сохи з кубовими голівками і всякі луки. Часом мечет нагадує візантійську церкву і т. п. Але на тлі сих чужих первенств арабська фантазія виводить тисячі нових мотивів і таким чином міняє вигляд будови. Жаден народ не мав такого вибагливого смаку до прикрас, як араби. Бедуїни звикнувши до своїх мережаних килимів, котрими вони запинали свої намети (шатра) під час кочового життя, перенесли смак той і до великого будівництва. Справді орнаменти так звані арабески покривають густо всі частини будинків з низу і до самого верху, ніби яку небудь бесідку повзучі рослини.

(Рис. 102) Поземний план
Мечеті Султана Гассана
в Каїрі.

Магометанство, повставши серед арабів, перейшло згодом до богатьох народів і відбилося на їхній культурі і особливе на архітектурі, принісши з собою готовий вироблений арабами тип мечеті, проте кожен народ вніс свої відміни, свій характер, як в саму будову так і в ріжні подробиці. Ми і розглянемо арабську основу і відміни перську і індійську в архітектурі Ісламу.

Арабська мечеть уявляє з себе квадратове подвіре, часом обсаджене деревами, зкриницею для обмивань бо-

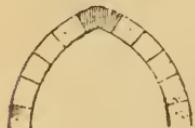
гомольців по середині. Кругом того подвір'я ішли ріжні будови: В однім кутку підіймався до гори висо-

(Рис. 103) Мечет над гробом Кайт Бейс в Каїрі.

кий стрункий мінарет т. є. вежа, з котрої моезини закликають вірних до молитви. Се нїби наша звіниця. Далі

під високою круглою банею було місце для молящих ся (міргаб). Звичайно богомольці миють ноги біля криниці і входять до міргабу босі, чисті. Тут же стоїть і проповідниця (мімбар). Майже постійно в склад мечеті входить і будинок з домовою якою небудь покійного святого. Той будинок має над собою теж баню. Див. плян мечеті (Рис. 102) а зверхній вигляд (Рис.

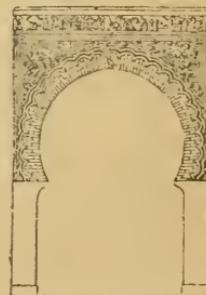

(Рис. 104.) Гострий лук египетський.

мечеть (Рис. 103). На останнім малюнку представлено мечеть з надгробком, так звана Кайт

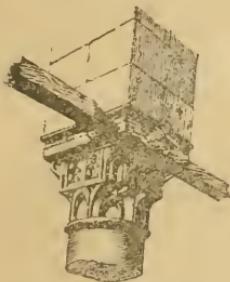
Вейс в Каїрі. Коли баня буває над мощами святого, то другої над міргабом уже не ставить ся. Малювати постаті людські і звіріячі, магометанська релігія забороняла, тому оздоби мають свій специфічний характер геометричних ліній і геометрично стилізованих квітів. Що до архітектурних подробиць, то треба сказати, що Араби не любили ні пласких ні круглих луків, а завше вживали гострий, див. (Рис. 104.) а Маври (Морески) ввели лук подібний до підкови, див. (Рис. 105).

Невідомо, чи Араби самі винайшли гострий лук, чи позичили його від тих народів, котрі уже його мали, але у всякім разі у Арабів сей лук мав не стільки конструктивне значінє, скільки значінє оздоби. Таку саму роль гralo і так зване скаписте (сталактитове) склепінє, див. (Рис. 106). Воно зветь ся так тому, що його прикраси нагадують вапнякові скапини (сталяктити), або ті ледові скапини, що звисають зимию зі стріх. Такі оздоби покривають в мечетах і луки, і стіни склепіння і навіть головки сіх,

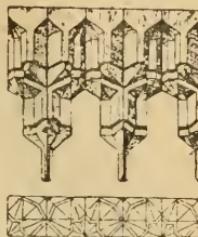
(Рис. 105.) Мавританський лук подібний до підкови.

див. (Рис. 107). Такий спосіб оздоблювання скапинами був найбільше розвинений у Маврів в Еспанії. Одною з найліпших памяток цього стилю являється славний палац Альгамбра в Гренаді. Альгамбра стоїть на майже неприступній скелі над Гренадою і уявляє з себе цілий ряд князівських паляців, звязаних між собою конструктивно і обведених одною стіною. Збудовано її було в XIV. віці, хоча почато ще 1250 року. Зовні вона подібна до гірської фортеци, а в середині всі палляци було оздоблено якимись незвичайними, казковими оздобами. Особливе враження відноситься до головки сокира з м. Каїра.

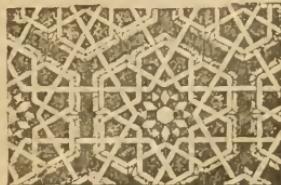

(Рис. 107). Скалисті (сталиктитові) головки сокир з м. Каїра.

шло дуже небогато їхньої різьби і малярства. Дійшло тільки, скілька сцен на стелі одного покою в Альгамбрі, та скілька постатей в деяких арабських рукописях. Натомість дуже розвинувся так званий арабеск т. є. геометрична стилізація рослинних мотивів і взагалі гео-

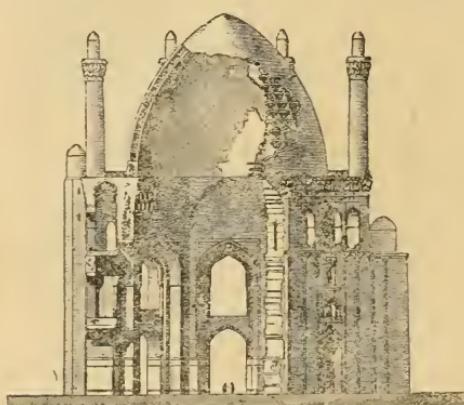

(Рис. 106). Скалисті (сталиктитові) прикраси біля міста Каїра.

(Рис. 108). Арабські мальовни з мечеті султана Гассана в Каїрі.

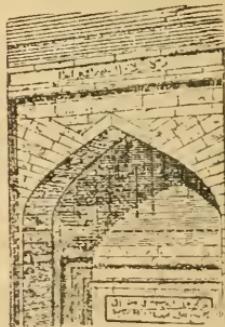
метричні оздоби, див. (Рис. 108), і на сім полі магометанські народи дійшли незвичайної степені уміlosti і тонкості виконання. Одні тільки Перси і Монголи не покинули різьбити і малювати фігури (постаті).

(Рис. 109). Перекрій магометанського гробівця мечеті Хода-Бенде-Хан в Персії.

Перська магометанська архітектура має в мечетах свої відміни, і то дуже ясно визначені, напр. вони вживають дуже широкі бані, і на боках дуже тонкі, подібні до фабричних комінів, мінарети (див. (Рис. 109).

Індійці, котрі приняли іслам, надали мечетам, величність і взагалі такі розміри на які Араби не спромогли ся, окрім того ввели лук подібний до кіля корабля, т. є. котрий нагадує перекрій морського човна, див. (Рис. 110 і 101), або корабля. В Індії істнует дуже богато чудових мечетів, але докладного огляду їх ми не робимо, тільки мусимо зазначити, що різьбярська фантазія в них дуже скоротила ся, в порівнанню з індійськими пагодами.

(Рис. 110). Індійський лук подібний до корабельного дна.

Архітектура початків християнства.

Християнство, хоча повстало серед Жидів, народу семітської раси, але скоро розповсюдилося серед інших народів, і тому стиль будинків присвячених виконанню обрядів християнських, не мав однакового вигляду, а залежав від богатьох причин, і головним чином від національності.

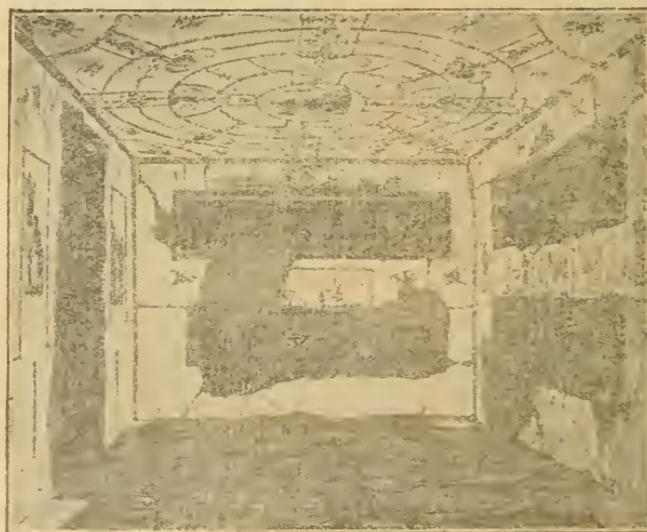
Перші віки християнство не встигло утворити власної архітектури — переслідувані римською владою, християни тайлися, ховалися по цвинтарях — печерах, або втікали в пустині, і навіть думати не насымлювалися про які небудь прилюдні відправи своїх обрядів.

Перші сліди християнської архітектури можна би видіти в так званих римських катакомбах т. є. похоронних печерах, в яких ховалися перші римські християни від переслідувань свого уряду.

Сі печери суть вузкі, довгі льохи, викопані глибоко в ґрунті, які густо пересікають з другими поперечними, такими самими льохами, утворюючи часом в місцях пересіків, часом де інде, кімнати досить широкі, то склеписті, то пласковерхі, де християне могли збиратись в більшій скількості і молитися там над мощами своїх мучеників (див. Рис. 111), яких вони хо-

вали тут же, в вузьких засіках, вирубаних в стінах сих печер. Довжина тих катакомб разом доходить до 80 миль.

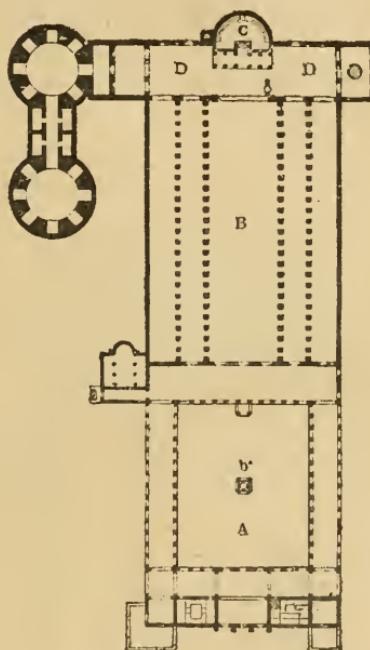
Подібні печери, тільки менші і викопані в глинянім не в камянім ґрунті, можна видіти в київській Лаврі, де також в колишні часи монахи крилися від нападів татарських і інших ворогів. Суть також печери в місті Одесі, в вапняковім ґрунті.

(Рис. 111). Печерна церква в калікстових катакомбах в Римі. По боках видно засіки, в яких ховано мощи покійних християн.

Часто ті кімнати, котрі можна рахувати прототипом церкви, були гарно оздоблені мальовилом, як на пр. крипта Калікста (див. Рис. 111). Мальовило в катакомбах носило характер символічний: риба означала Христа, корабель означав церкву, голуб означав любов християнську а також був символом св. Духа. Трохи пізніше були цілі образи, на сюжети з св. письма,

напр. Ной в ковчегу, історія Йони і т. п. Сам стиль мальовила стоїть в тіснім звязку з поганською штукою, і відбиває на собі всії зміни останнього. Різьбарства в печерах мало було, бо трудно було туди перенести великі брили мармуру, та до того і церква виділа в різьбах пережиток поганства. В лятеранському музею є скілька статуйок невеликих „Доброго Пастыря“, з тих часів, найдених в катакомбах. Взагалі статуй в катакомбах було мало, проте досить богато було різьблених трумн. Коли переслідування трохи стихали і християнам було трохи вільніше, то вони сходилися в домах богатих християн, і збиралися на громадські молитви в, так званих, домових базиліках. Коли в IV. віці християнська віра була признана в державі рівноправною з іншими, тогді з'явилися і перші храми християнські, пристосовані до вимог їхнього обряду. Хоча Римляне мали уже готовий вироблений тип поганського храму, тимчасом вжити його до християнського обряду не могли, бо поганські храми призначені були для палення в них жертв, а християнські для громадських молитв, і витворення відпо-

(Рис. 112.) План церкви подібної до Базіліки свв. Петра в Римі, котра згоріла. А) Передне подвіре. б) Криниця. в) Середній корабель. д) Перехрестний корабель. с) Закапелок вівтарний.

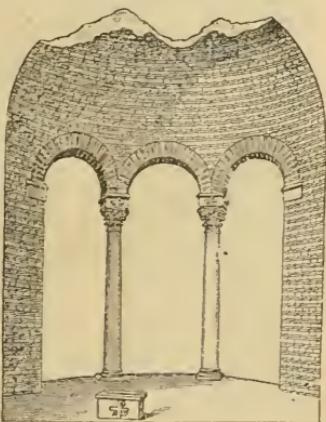
ся і перші храми християнські, пристосовані до вимог їхнього обряду. Хоча Римляне мали уже готовий вироблений тип поганського храму, тимчасом вжити його до християнського обряду не могли, бо поганські храми призначені були для палення в них жертв, а християнські для громадських молитв, і витворення відпо-

відного настрою. Тому християнство на перших порах взяло за зразок для своїх храмів тип домової базиліки, де вже попереду потихеньку відбувалися його обряди, а потім тип римської громадської базиліки, про яку у нас була розмова на стор. 92.

Християнська базиліка уявляла з себе подовгастий четьверокутний будинок (див. Рис. 112), довжина котрого була вдвое більша ширини. В середині його йшло впоперек два або чотири ряди сіх (колонн), котрі ділили середину на три або п'ять розділів (кораблів, нефів). — В кінці кожного такого розділу в стіні робився на півкруглий закапелок (абсіда) прикрашений зверху полубанею (див. Рис. 113). — Звичайно середній розділ (В) був найширший і середня абсіда (закапелок) була найбільша; бокових закапелків часом зовсім не бувало, як се видно на Рис. 112. В закапелкові містився звичайно вівтар, і також звідтіль епископи і священики промовляли до зібраних християн. Часом, як видно на нашім малюнку, закапелок головний відділявся від подовжних кораблів поперечним кораблем (д), (transept) котрий здавався пізніше хором.

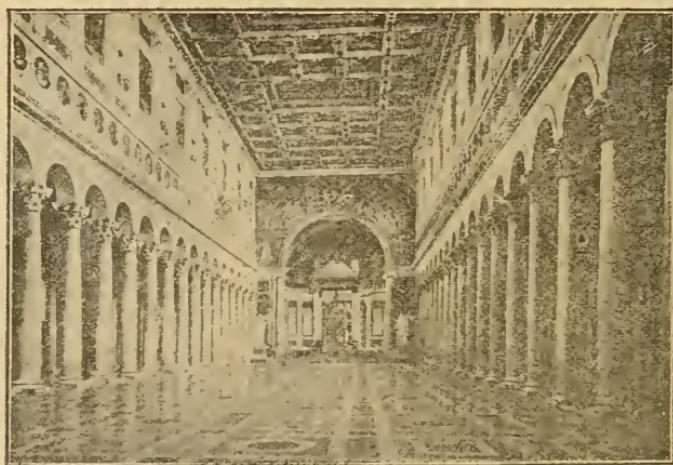
Над вівтарем в тім місці, де полубаня закапелку вівтарного сходила зі стіною поперечного корабля, від цього з'єднання утворявся лук, котрий було звичайно красно оздоблено і котрому християнські архітектори надали характер і навіть назвисько тріумфальної арки, в знак побіди християнства над поганством, перенісши від поганства до християнства саму ідею тріумфу (див. Рис. 114). На сім малюнку видно середній корабель закінчений тріумфальним луком. — Як ми уже сказали, звичайно кожен корабель кінчився півкруглою абсідою з переду, а з заду мав вхід і ганок, красно оздоблений сохами на зразок римського портику. На нашім пляні

(Рис. 112) видно ще інші прибудови, котрі згодом зникли в архітектурі пізніших храмів. Се були передне обгороджене подвіре з криницею посередині (А), звало ся атріум, воно відділяло ся від церкви притвором (нартексом). Звичайно в подвірі стояли під час служби Божої так звані оглашені т. є. ще не хрещені ученики християнські, в правім кораблі церкви чоловіки, в лівім жінки, а в середнім - духовенство, місце для котрого було обгороджене гратами. За престолом в самій глибині вівтарної абсиди стояла катедра т. є. камяне крісло для того, хто правив Службу Божу. В середнім кораблі було також два амвони, т. є. підвіщення, з котрих читали євангелія і апостольські послання. Середній корабель був вищий від бокових і закінчувався звичайним дахом на два боки. Стеля була деревляна, пласка і накривала собою стіни, котрі трималися на соах, про котрі мова уже була раніше (Рис. 114). В тих стінах було прорізано богато великих вікон, так що середина базиліки була дуже добре освітлена; також добре були освітлені і бокові кораблі, в стінах котрих теж було богато вікон. Вся оздоба, як внутрішня так зовнішня, мала характер поганський, часом навіть складала ся з готових класичних кавалків, винесенех християнами зі старих поганських храмів, або яких інших будинків. З боку біля церкви звичайно бувала хрестільня

(Рис. 113.) Закапелок (абсіда) Северової (поганської) базиліки в Неаполі. В горі вона кінчает опуковою полубанею.

(баптістерій), будова, котра мала або круглу, або гранчасту форму. Такий був приблизно тип базиліки, котрий на протязі віків трохи міняв ся, але й до нині заховав свої головні риси. Рядом з елементами оздоб, позиченими у поганства, християнство виплекало, розвило церковно-історичне малярство і, як його паросток мозаїку. Фрески т. є. мальовило по съвіжому тинку і мозаїка покривали стіни і луки базилік. Сюжетами

(Рис. 114). Середина базиліки съв. Павла на передмістю в Римі.

були історичні події із старого і нового завіту, а також сцени з життя християнства перших віків, муки християн і т. п. В богатих церквах збереглися мозаїки IV., V. і VI. віків, напр. в мавзолею Констанції, в базиліці Santa Maria Maggiore, съв. Косми і Дамяна і т. п. З тих часів в Римі найславнішою була базиліка съв. Павла на передмістю, збудована року 386 Теодозієм і Гонорієм (див. Рис. 114). Вона була незвичайно красна і величава, але на жаль згоріла р. 1823, і хоча її

було відбудовано на ново, але з деякими відмінами відповідно до нових ідей і вимог техніки. При Константині Великім було збудовано базиліку сьв. Петра, котру в XV. віці було зруйновано, і котрої плян подано було вище на Рис. 112. В інших містах італійських були теж гарні базиліки, особливо в Равені базиліка „di Sant' Appollinario a classe“ незвичайно роскошна і цікава.

V. вік приніс західній римській імперії занепад і руйнацію. Старий Рим витратив свої фізичні і духовні сили до решти, втратив чистоту колишньої своєї раси, розпустився і розплівся в масі завойованих і пригнічених ним народностей, і утворена ним велика імперія повинна була розсипатися.

Разом з чистотою раси зникла і штука римська, як колись грецька, оставивши тільки по собі монументальні памятки, котрі згодом то руйновані, то присипані землею, перестали впливати на тих випадкових спадкоємців до котрих переходило посідання Римом або італійськими провінціями.

Провінції італійські, до котрих заблукали народи готські, або гальські, повинні були приняти чуженародні складники в свою штуку, піддатись чужим впливам народів, хоча й на пів диких, але съвіжих, не вироджених, і переживши скількисотлітній застій, дали новий розцвіт християнської штуки, дали новий стиль, відомий в історії штуки під назвою романського, до опису котрого ми згодом перейдемо, а тепер мусимо розказати про другу галузь архітектури початковового християнства, котра розвивала ся на сході в межах пізнішої византійської імперії, і придбала собі потім назву візантійської.

Византійська Архітектура.

Західня імперія зруйнована була в V. віці, разом з нею зупинив ся розвиток властивої її штуки і архітектури, а нові народи, заселивши Італію ще не встигли нї розвинути своєї штуки, нї перетворити тубільської римської спадщини.

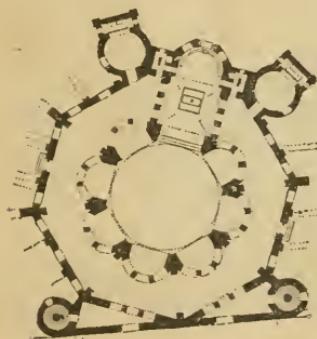
Діло цивілізації взяла в свої руки східня імперія зі столицею Византією на чолі. Вона дійшла до блескучої ступені розвитку і розпросторила свої впливи далеко і на схід в Азію, і на захід в Європу, і на північ.

Характер штуки византійської був мішаний, туди входили складники класичні грецькі і східні азіяцькі; проте щасливе комбіноване форм і самостійне розвиване мотивів, надає сїй штуці оригінальне обличе і незвичайну принадність.

Візантійська штука, а особливо архітектура християнська, зародила ся в Сирії і Малій Азії і уже в IV. віці набула собі повну оригінальність, так що церкви того типу були цілком відмінні від базилік. Головною прикметою візантійської архітектури була мурована баня на квадратовій основі, утворений штирома луками обпертими на стовпи. Часом баня тримається ся на високім, круглім або вісъмикутнім підбаннику в котрім пророб-

лені вузенькі вікна. Про систему круглої бани на штиро-кутній основі уже говорило ся (див. Рис. 80).

Окрім системи з банею на штирох луках була дуже розповсюджена, правда більше в італійських провінціях Візантії, система з банею на круглій або гранчастій основі на зразок римського Пантеону і взагалі на зразок так званих поганських ротонд. Одною з найстаріших будов того гатунку є церква свв. Юра в Солуні, збудована ще за Константина Великого. В пляні вона зі всім кругла, і в середині в грубій стіні має 8 закапелків, з котрих вівтарний заглублено так, що він виступає зовні, як абсіда в базиліках. Стіна груба, масівна і підіймається вгору циліндром, в горішній часті котрого вмурована кругла баня, але так, що вона не виступає поза верх циліндра. Ріжниця між поганською ротондою і сею церквою була головно в тім, що поганська ротонда вікон не мала, а світло до неї проходило зверху через круглий

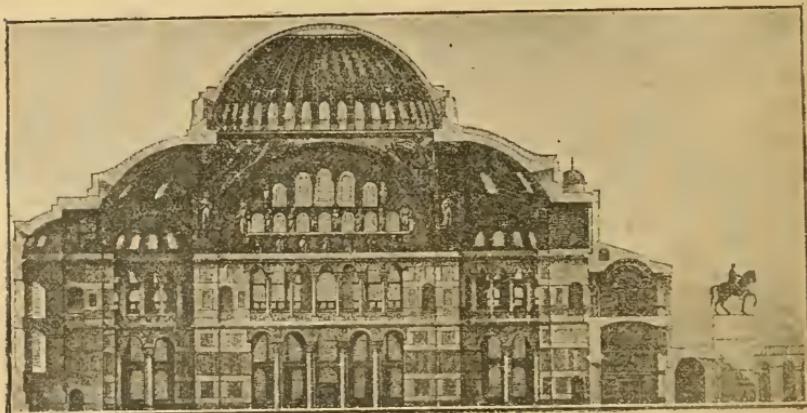

(Рис. 115). Плян церкви свв. Віталія в Равені.

отвір в бані, а в сїй і взагалі в візантійських церквах, світло проходило через вікна, котрі були не тільки в стінах, але навіть і в круглім підбаннику т. є. в тім циліндрі, на котрім тримала ся баня. Часом бані, щоб були легчими, складано було з порожніх горшків.

Подібна дуже роскішна церква є в Равені свв. Виталія, збудована між 526 а 547 роках. Плян її є вісімкутник (див. Рис. 115) з подовгастою вівтарною абсідою, має поперек 32 метри (16 сажн.). Баня має поперек 17 метрів і тримається ся на вісімох грубих соах.

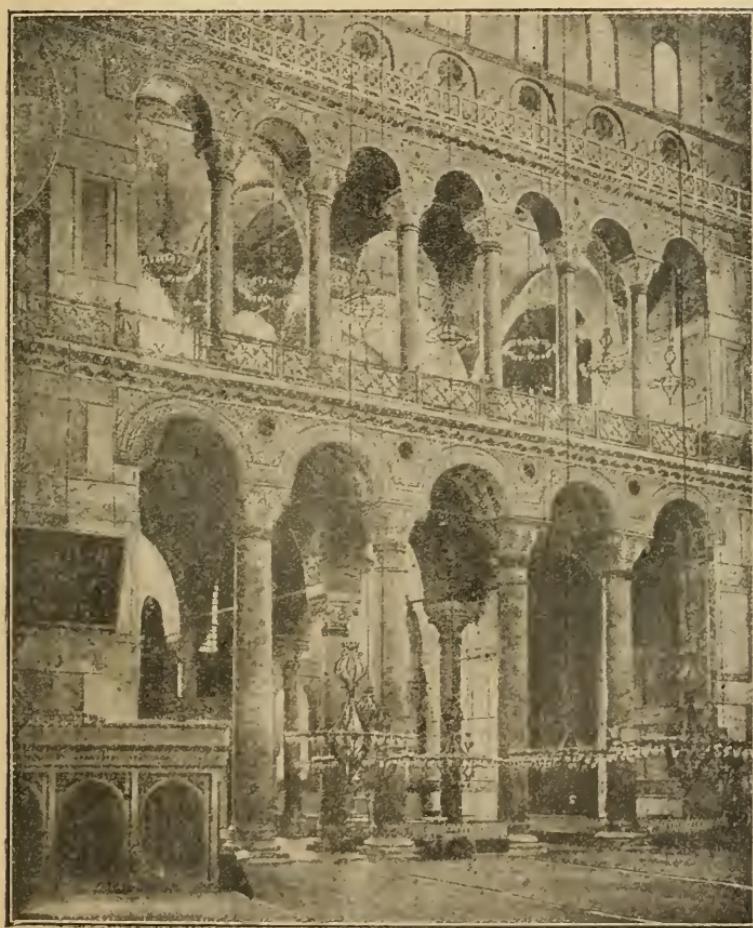
Само склепінє бані складено з порожніх глиняних горшків, а в підбаннику дуже штучно пророблені вікна, сьвіт з котрих надає бані незвичайну легкість. Оздоблено церкву прекрасними мозаїками і різьбою і головки сіх вирізьблено на зразок плетених кошиків з низу вузших а в горі ширших і ніби наповнених квітами. В Равені завдяки тому, що вона тогді була столицею Византійської держави в Італії, византійська штука ду-

(Рис. 116). Перекрій храму съв. Софії в Константинополі.

дуже процвітала. — З будов поставлених раніше ніж церква съв. Віталія були: Христильня (баптистерій), її збудовано трохи простіше, але в той сам спосіб, і надгробок Теодорика Великого. Його було збудовано 525 року. В основі він має десятикутник; баня тримається на внутрішнім десятикутнику, а зовнішній десятикутник має два поверхі, нижній складається зі стін, верхній уявляє з себе опоясане на соах. Але як не пишала ся роскошами Равена, вона все ж не могла дати поняття про красу самої Византії, того перла східної імперії, про котру ходило стільки байок. Між всіма церк-

вами византійськими найкраща і найславніша була церква съв. Софії.

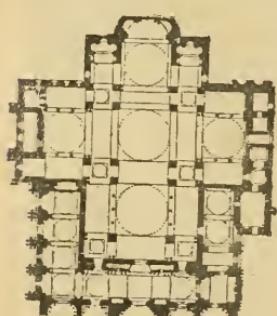

(Рис. 117). Церква съв. Софії у Византії. Внутрішній вигляд. Тут видно хори на соахах, де стояли жінки.

Перший раз съв. Софію було збудовано ще Константином Великим. Син його Констанцій побільшив її

але через 74 роки під час народнього заколоту, коли вислано було Івана Златоустого із Константинополю, вона згоріла. Імператор Теодозій відбудував її 415 року, а року 532, коли збунтувалися партії цирка, вона знов згоріла. Імператор Юстиніян задумав на її місці збудувати таку церкву гарну і роскішну, якої і на сьвіті не було. Сила прекрасного матеріалу, всякого різьбленого мармуру було взято від старих поганських будов, а з Єфеса, Кизика і Троади приставлено було багато стовпів зеленого мармуру. 30.000 робітників працювало над її будовою під доглядом Антимія Тральського, Сидора Милетського і Гнати.

Цемент для муровання робили з мішанини вапна, ячменю з водою і кавалків дерева. В середині в церкві було 50 сіх. Склепінє бані було складене з тонкої цегли навмисне до того зробленої. В середині всю церкву було викладено дорогою ріжнокольоровим мармором і золотом. Чотири престоли у вівтарі, сідалища для священиків і епископів, дашки над престолами, все це було з чистого, масивного срібла і позолочене. Над дашками престолів були золоті яблока і в них хрести теж з чистого золота. Головний же престол був емалевий, підставки престола і сходи із срібла і золота; але всього трудно перелічiti. Для служби при церкві було поставлено 1000 клериків. Збудовано її було за 16 років і 4 місяці. Але через 17 літ землетрус так її потряс, що частина бані упала. Виправив її внук одного з перших будівничих Сидір, і з тої пори вона й досі стоїть нерухомо. Але 29. мая (квітня) стар. стиля 1453 р. Турки здобули

(Рис. 118) Плян катедри св. Марка в Венеції. рі, сідалища для священиків і епископів, дашки над престолами, все це було з чистого, масивного срібла і позолочене. Над дашками престолів були золоті яблока і в них хрести теж з чистого золота. Головний же престол був емалевий, підставки престола і сходи із срібла і золота; але всього трудно перелічiti. Для служби при церкві було поставлено 1000 клериків. Збудовано її було за 16 років і 4 місяці. Але через 17 літ землетрус так її потряс, що частина бані упала. Виправив її внук одного з перших будівничих Сидір, і з тої пори вона й досі стоїть нерухомо. Але 29. мая (квітня) стар. стиля 1453 р. Турки здобули

Константинополь і обернули съв. Софію на мечеть, а всі мозаїки її обтенькували вапном. Ремонт роблений братями Фоскаті в 50 роках XIX. віку, показав всю красу його колишню і вони зробили роскішне виданє під заголовком „Aya Sophia“. Плян її штирокутний, близький до квадрата: 75×70 метрів. Вся структура, весь спосіб її будовання являють ся великим кроком вперед по зрівнянню з архітектурою дохристіянською і являється ре-

(Рис. 119). Гробниця съв. Теодора в церкві съв. Апполінарія в Равені.

зультатом самостійної візантійської творчости. Баня її має поперек 31 метр (15 сажень) і тримається на 50 метрів над підлогою на штирох величавих луках (див. Рис. 116) і на вмурованих по кутах між луками вилучистих клинах (див. Рис. 80), котрі разом з луками утворюють круглий підмурок для бані. Баня трохи оплескувата, її височінь є всього третина діаметра, але завдяки тому, що в підбаннику (в підмурку для бані) пробито богато вікон, вона виглядає дуже легкою і ніби висить в повітря.

Луки обирають ся на чотири грубезні сохи, над котрими стоїть цілий ряд менших сіх з чудово різьбленими головками (див. Рис. 117).

Віттарня абсіда, як звичайно, виступає поза основний плян і кінчить ся в горі полубанькою. В візантійських церквах було заведено також і бабники (гі никонити); вони поміщалися на хорах, котрі йшли попід боками між стінами і тими штирома великими стовпами на котрих тримають ся луки і баня (Р. 117). Ці хори підтримувалися прекрасними дорогоцінними колонами із ріжено-кольорових мармурів. В усіх стінах пороблено богато

вікон, так що церква була дуже съвітла. Майстрат (іконостас) був зовсім низенький, власне була тільки перегородка, невелика мармрова стінка красно різьблена. На стінці було поставлено марморові сішки з головками і гзимами оздобленими різьбяними цвітами і голубами. Зі сходу і з заходу (луки) були підперті полубанями, котрі утворяли закапелки роскішно орнаментовані мозаїкою. Свята Софія скоро стає зразком для всяких інших церков у всіх християнських народів, котрі були під впливом Візантії. Але окрім такої системи з одною банею, були і інші системи, між ними особливо розповсюджена пятибанна система, де бані ідуть навхрест як у венецькім храмі св. Марка (див. Рис. 118), або така, де штири менші бані стоять по углах хреста утвореного середньою банею і абсідами. Така система приняла ся на

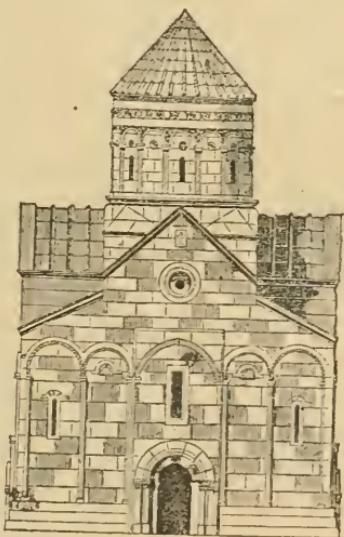

(Рис. 120). Лук Ціборія в церкві св. Юра у Вероні, лягобардської роботи VIII. віку.

Руси, а власне у Москівщині. Були навіть системи, що мали 12 бань. В середині всі церкви бували розмальовані роскішними фресками, або покриті мозаїками. Престоли було оздоблювано перегородчастими емаліями византійського винаходу, секрет яких загинув разом з византійцями. Одна з найкращих емаліїв византійських є у сьв. Марка в Венеції, се так звана *Pala d'oro*, велика престольна дошка, де на золотім ґрунті з'ображені 83 фігури ріжних съвятих і ангелів.

В склад орнаменту входили звірі, птахи і рослини (див. Рис. 119 і 120), але все це стилізовано в осібний спосіб, котрий правда трошки нагадує східну штуку передкласичної доби але не має того реалізму. Незвичайно багата фантазія в орнаментації, різьбярстві і малярстві з мозаїкою на чолі, ніжність і делікатність в виконанні архітектурної думки все це підіймало византійську штуку так високо, що вона стояла для інших недосяжним ідеалом.

Треба ще згадати, що візантійські церкви не мали на собі дзвінниць, як напр. романські і готичні, навпаки звінниці ставлялись окремо і уявляли з себе високі вежі. Мусимо сказати теж, що в бідніших звінициях вживалися не дзвони, а била, клепала.

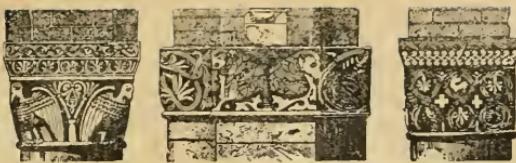

(Рис. 121). Патріярша церква
в Анї в Арменії.

Сильні впливи Византії можна помітити не тільки на християнськім сході і заході (див. Рис. 118), але також на магометанських державах, про що уже говорилося попереду.

На Кавказі в Грузії і Арmenії византійські впливи помітно уже з VII. віку до XII. віку, але тут грецька штука набула помітні відміні що зараз же видко на архітектурі (див. Рис. 121), наприклад на патріаршій церкві в Ані. Армянські і Грузинські церкви мали в свій час великий вплив на архітектуру суздальську на Москівщині, особливо се відносить ся до прикрас, котрі покривали зовні суздальські і Владимірські церкви на Русі. X. вік приніс християнство на Русь, і само собою розуміється ся византійську архітектуру, бо віра йшла од Византії. Ся архітектура скоро росповсюднила ся по Русі і ми її бачимо і у Київі і у Галичі і у Новгороді.

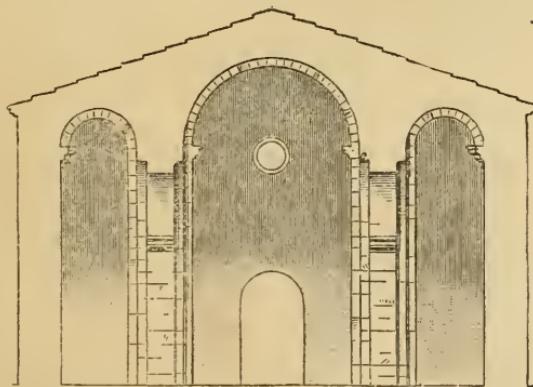
Починаючи з XIII. віку штука візантійська занепадає, а року 1453 разом з державою зникла зовсім, коли не рахувати слабе жевріннє релігійної штуки на съятій горі Атосі (Афоні) де вона нині потрохи завмирас.

(Рис. 122). Головки сіх в церкві съв. Амвросія в Мілянї.

Романська архітектура (від X. до XIII. віку).

У ріжних народів цей стиль мав ріжні назви. Італійські історики романську архітектуру звали льомбардською, Англійці звали її саксонською, у Німців во-

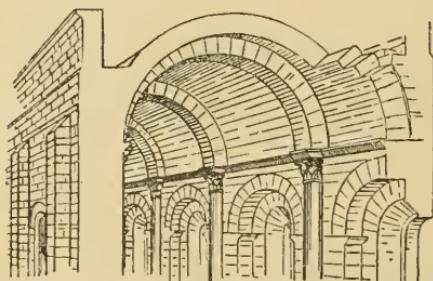

(Рис. 123). Перекрій церкви съв. Гонорати в Лерінї. Тут видно жолобові склепіння в перекрою над усіма трьома кораблями.

на спершу звала ся византійською а тепер романською.

У всіх цих і подібних назвах не виключаючи навіть і терміну „романський“ либо́нъ є тільки те спіль-

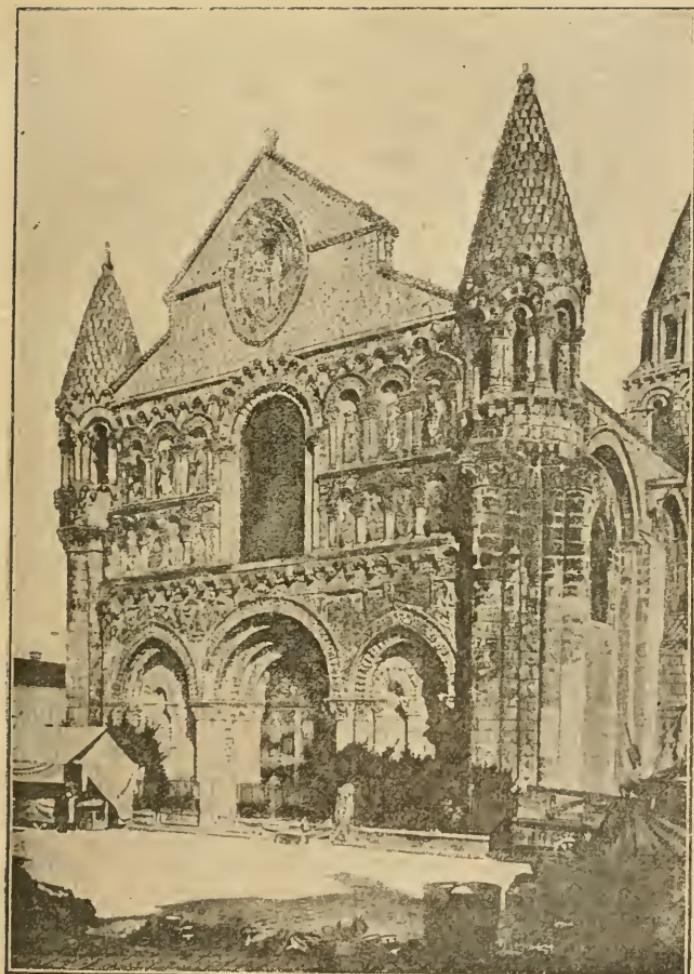
не, що кождий середньовічний народ бачив в цім періоді архітектури якусь самобутню національну перевірку, або національний розвиток старинного християнського заповіту, котре в однім випадку просто названо „византійським“. Хоча всі ці назвиська тільки приблизно правдиві, але все таки вони і простіші і близчі до правди ніж загальне назвисько „романський“. Се є тільки вчена спроба з'ясувати штуку і показати її жерело. У Французів він був переходом до готицького пругастого стилю. Там пругастий (або готицький) лук утворюється як уже з 1150 років; і сей стиль розвинув просту систему старохристиянської базиліки до незвичайно пишної катедри Парижської Богоматері. Навпаки в самій Італії Ломбардський стиль хоча і рахується звичайно початковим романським, його ба-

(Рис. 124). Жолобове склепінє з поперечними пругами.

тьком, але він стоїть в простій залежності від византійського, єсть рідна дитина византійського. Дуже пишно розцвів сей стиль в Германії.

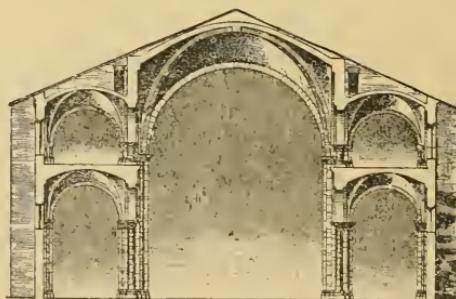
Старинна базиліка християнська в першій половині середніх віків була на заході зразком для архітектури релігійної, але з кождим разом, з кожною новою будовою до неї капля по каплі входили нові елементи, котрі довели її до близкучого розвитку в XII. віці. Початкова форма базиліки пізніше змінила ся, в тім змислі, що частина її призначена для клиру і для

(Рис. 125). Чоло катедри Богоматері в Пуатьє. З обох боків видно башти для дзвонів. З заду трошки видно башту над перехрестом кораблів подовженого і поперечного. Чоло оздоблено луками на сішках.

сьпіваків абсіда була побільшена, продовжена і отримала називиско „хор“. Середній корабель бувало покрито жолобовими склепіннями (див. Рис. 123, 124),

поперечний корабель (трансепт) будовано так само і покривано теж склепінням і церква стала мати форму хреста. Але сю хрестову форму не завше можна видіти зовні. Є богато базилік в Германії полудневій, Австрії і Угорщині, котрі на мають вигляду хреста. В середині бувала трібуна з баляндрасами котра звала ся „лекторіум“ бо з неї читало ся євангеліє. На кінцях хреста (власне кораблів) часто бували абсиди. Згодом зник атріум (сіни), щоб дати більше місця для молящих ся, а натомісъ остав ся тільки невеликий портік (ганок). З обох боків входу ставили ся дві башти звіниці, і відповідно до сма-

(Рис. 126). Перекрій Церкви свв. Амброзія в Мілані. Тут видно перехрестні склепіння. Будова другої половини XI. віку.

ку північних народів не окрім від церкви, а в купі з нею, так що утворяли одну будівлю. Дуже часто стали вживати сохи, щоб трошки оживити високі стіни середнього корабля, і понад вікнами пускали гзимс т. є. горизонтальний пруг. Вікна були вузькі ніж в попередніх базиліках. Такого-ж гатунку тільки трошки менші вікна були і в бокових стінах і в абсидах. В головній абсиді звичайно було троє вікон, а в бокових по однім. Масивне жолобове склепінє ще панує в XI. віці, але вже з'являється перехрестне легче від простого жолобового (див. Рис. 126).

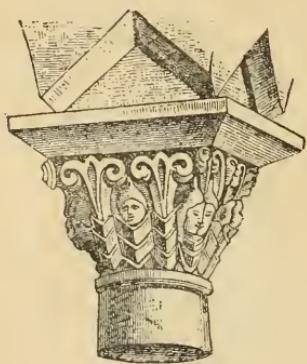
Доба між роками 1175—1250 зоветься перехідною однією з епох європейської архітектури від романського до готичного стилів. Будови ції епохи були ще багатші, ще кращі, ще поважніші ніж попередні. Христові походи познайомили західних християн зі здобутками східної архітектури. Так там тепер уже можна бачити лук гострий, лук подібний до підкови, лук оздоблений на зразок плетяної ручки з кошика; більші, або менші жолобки на соах і добірніші форми їхніх головок. Але, що найважніше, поліпшується конструкція покриття.

Діло в тім, що Нормани нападаючи на міста, палили між іншим і церкви, і тоді особливое легко горіли старі базиліки покриті деревляною стелею. Щоб запобігти сьому лихови, почали замість деревляної стелі вживати помянуті уже жолобові склепіння. Але ті склепіння були за важкі і завдяки своїй роспірній силі вимагали грубих стін і невеликого віддалення одної стіни від другої. Згодом в кінці XI. віку, архітекти доторумілися вживати склепінне перехрестне, в котрім вага склепіння переходила на кути, а не стіни. Оставалося поставити в кутах, де перехрещувалися склепіння, міцні грубі сохи, та ще підперти їх, так званими контрфорсами (підпорами), і тоді будова повинна була приняти більші, ширші і вищі розміри, і кращу форму. Таку систему видко на Рис. 128. Тут стінку в тих місцях, де чавить склепіння, зміцнено з середини вузкою високою сішкою, а з наружі стелею, котра впирається другим своїм кінцем в наружну стінку бокових кораблів. Під склепіннem в стінці пророблено вікна, та сама стінка несуцільна, а в низу має проходи.

Ся конструкція стіни згодом перейшла в так званий тріфорій т. є. (трьох отвірник) дуже

любимий готицькими майстрами. Але в романській архітектурі склепіння ще за важкі, вони в перекрою дають круглі луки і не підіймають ся так високо над постом як готицькі. Самі стіни і сохи, ще за грубі і за важкі, система підпор ще непевна несмілива.

В подробицях, в прикрасах помітно теж великий крок вперед в порівнанню з базилічним стилем і капітелям сіх і т. д. (див. Рис. 199). Капітелям (головкам)

(Рис. 127). Головка сохи з церкви в Гернроді XI. в.

або чоловічими головками (див. Рис. 122 і 127). Різьбленя „пошивка“ з перехрещених лучків має в собі щось своєрідне. Башти, що панують над будовою надають її вигляд суворий поважний і досить часто трапляється ся так, що над тим місцем де подовжний корабель перехрещується ся з поперечним, підіймається ся баня, або третя башта вісімокутня (див. Рис. 125). В центральному місці чола (фасади) між двома баштами пробито двері і на одвірки звернено здається ся всю увагу майстра, щоб оздобити їх. Характер оздоб самий ріжнородний. Тут можна бачити і квіти, і листя, і стебло, і постаті людей і звірів, і всякі страхіття, чудні пуга-

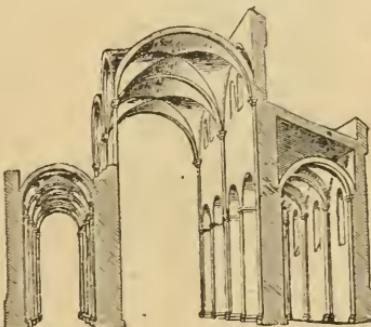
сіх надається ся форма дуже розмаїта якраз навпаки формам античним захоловишим (див. Рис. 122). Правда у Франції і на Рейні ще вживали капітелі коринтські. Виникають також капітелі на зразок чарки, або куба. Пізніше на них вирізьблюють листя, людей і звірів, нижня частина капітелі набирає нового характеру: до старого крученого калачика додається ся квадратовий камінець з листочками і звірічими

ла — продукти, уяви і символизму північних народів. Над дверима в чолі пробито велике вікно, часом кругле, тогді воно зветься рожею. Одною з властивих романському стилю прикрас, був ніби поясок, котрий йшов вище дверей і нижче рожі, і складався або звичайне з невеличких сішок, або з яких інших прикрас. Сі прикраси можна видіти також і на сузальських церквах в Москівщині.

Ми уже спочатку помянули, що не дивлячись на деякі спільні властивості і ознаки, трудно говорити про систему романської архітектури в такім стислім зміслі, як напр. про грецькі класичні стилі, або про византійський, або готицький. Завдяки сьому трудно сказати де, серед якого народу він раніше повстав.

На французькім ґрунті, визначають ся провансальська школа, котра тримається ся галло римських заповітів, вживає жолобове склепіннє. Кращі її твори суть чоло Saint-Gilles і церкви св. Трофима в Арлі (початок XII. в.). Тулузька школа і Овернська незвичайно близкучая.

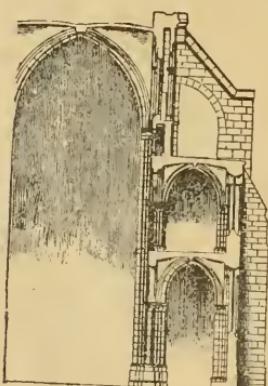
Бургундська школа з орденом монахів Клюні на чолі, відома нахилом до величності. Церква клюні, збудована від кінця XI. до початку XIII. віку була 171 метр довга, нині не існує. Оригінальна школа, твором котрої є Собор Богоматері в Пуате, (див. Рис. 126). Тут всю увагу звернено на прикраси чола. Те саме можна сказати про церкву в Ангулемі.

(Рис. 128) Перехрестне склепіннє найпростішої форми.

Поза Францією найбільш оригінальною являється романська архітектура в Германії, зі своїми спокійними трохи сумними формами і величезними розмірами. Церкви в Шпайері в Майнці і Вормсі, а також деякі в Кольоні, уявляють з себе чудові зразки романської архітектури.

Тут дуже влучно винайдено конструкцію склепіння, і з незвичайною ясністю виявився нахил середньо-

(Рис. 129). Готицька система підпор. (Перекрій катедри в Нойоні).

вічної архітектури з запомігого простовісних ліній засувати настрій християнської релігії, завше звернений до гори до неба.

Нормани вводять романську архітектуру в Англію, і ввозять туди зі своєї батьківщини архітектів і мулярів.

Що до Італії, то тут найперше стирається вічи провінціональні відміни. Верхня Італія, Тоскана, Рим, Південна Італія і Сицилія, живуть

кожна окремішим житем і дуже мало з собою стикаються. Германці, Византійці, Сарацини і Нормани заволоділи окремими провінціями, селилися там, і вносили свої спливи в італійську штуку, щотра одночасно з сим не переставала черпати з тих жерел штуки, щотрі оставил в спадщину старий Рим в своїх звалищах і руїнах. Через це повстала така дивовижна ріжноманітність італійської архітектури середніх віків.

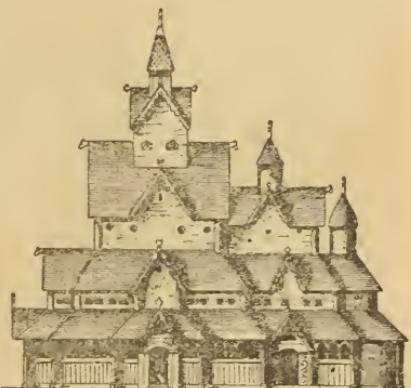
Верхня Італія з Міляном на чолі через весь час змагається з Германськими і Гальськими впливами, і тому зверхня форма тутешніх цевковий найбільше на

тадує північну, склепіннє з'являється тут уже в першій половині XI. століття. Але звіниця проти звичаю північних народів стоїть окрім церкви. Тай склепіння буває не завше, навпаки часто будуються базиліки з пласкою стелею, навіть в початку XII. віку, коли будові треба надати великі розміри, напр. церква San-Zeno у Вероні. — Але церква св. Амвросія в Мілані (XI. віку) уже має склепіннє.

Нижня Італія, котра завше була під чиїми небудь чужими впливами, орігінальної фізіономії не має.

В Сицилії можна помітити богато ріжних стилів, в залежності від ріжних культур. Колись сей острів був грецька, а потім римська кольонія: в VI. віці вона залежала від Византії; в IX. віці її завоювали Араби, а в кінці XI. віку взяли в свої руки нижнітіалійські Нормани. Таким чином тут зійшлися до купи штири чинники, котрі оставляють свої впливи на архітектурі. Основним пляном служить базиліка (римський елемент). Од Византії перейшов звичай накривати будову банею, і вживати мозаїку. Араби принесли з собою гострий лук і скаписті прикаси, а Нормани научили будувати вежі над чолом церкви. Одна з найліпших церков цього гатунку в Сицилії, се катедра в Палермо недавно ушкоджена землетрусом.

Равена завше носила характер византійський, так само і Венеція в середній віці являється ся ніби визан-

(Рис. 130). Деревляна церква в селі Гітердал в Норвегії XIII. віку.

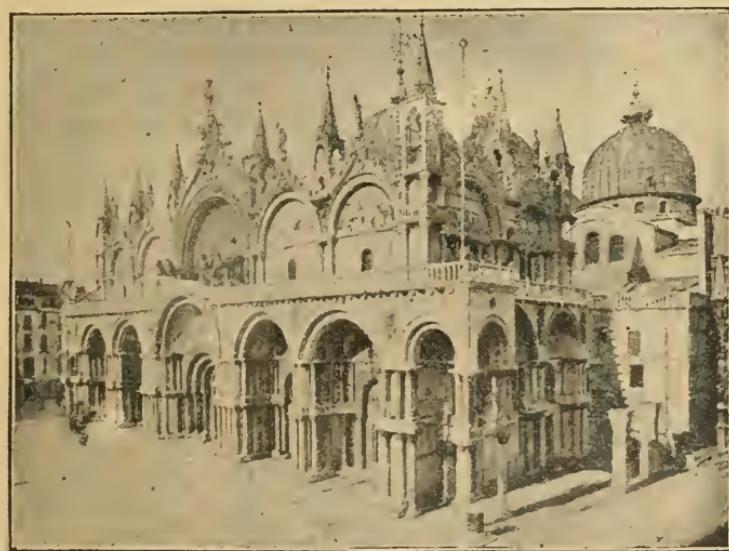
тійським містом. Знаменита церква сьв. Марка в Венеції, котру заклав у X. віці дож. Петро Орсеольо збудована византійськими будівничими по византійським плянам. Правда скінчено її було в кінці XI. віку, а ще ціз-ніще вона набула всяких гостроверхи башточок і інші прикраси, котрі більше нагадують готицький стиль (див. Рис. 131). Нинька ся церква робить незвичайно чарівне, дивне вражіння як зверхним, так і внутрішним своїм виглядом.

Хоча про північні сторони ми уже згадували, але повинні помянуть ще й про Норвегію, котра має скілька цікавих будов того часу. Між іншим цікаво згадати що там зберіглися і до нині деякі деревляні церкви тих часів, напр. церква в селі Гітердаль (див. Рис. 130), і другі. Сі церкви мають дуже оригінальний вигляд і де-хто навіть гадає, що вони подібні до колишніх наших українських церков, хоча сю схожість, правду кажучи, трудно там найти.

Що дотикається ся оздоб, то романська архітектура з початку як і старинні базиліки, давала широкий простір для малярства, бо великі стіни давали можливість широко розвернути ся маляреві, але згодом, коли конструкція зробила ся легча і сміливіша, коли стіни дали місце сохам і великим вікнам, місце малярства займає різьбарство наївіть і в середині церкви, не кажучи уже про оздоби чола, де завше панувало різьбарство, котре не боїться ся ні погоди ні інших перешкод, страшних для малярства. Сюжети як малярства так і різьбарства були головним чином історичні. У виконаню різьблених оздоб помітна залежність як од Риму, так і од Византії, але згодом романські оздоблювачі стають на більш реальний ґрунт, і в кінці XI. віку надають як почасті зъвірам, так особливі рослинам зовсім реальні форми.

Проте і тогді часто фантазія артистів під впливом класичних письменників сплутувала форми людські зі звірячими і надавала їм фантастичні форми, наприклад в різьблених пасмах на пошевці і головках сіх.

Під впливом Византії на заході, розвивається теж смак до ювелірних річей, напр. до емалів. Особливо

(Рис. 131). Церква свв. Марка в Венеції.

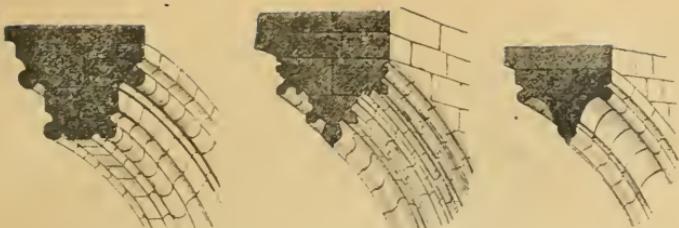
імпонувала византійська перегородчата емаль, котра робила ся в той спосіб, що в золоте пуделко, на котрому золотими листочками, положеними на сторч, означені були головні риси лица, одежі і т. п., насипалося відповідні кольорові порошки, і все потім розпікалося на огні, сплавляло ся і давало в результаті чудові образки. Зразком такої емалі є, помянути уже, Pala d'oro

у церкві сьв. Марка в Венеції. Але Византійці тримали секрет у себе і потім він загубився, не перейшовши на захід. Західні ж народи самі того дійшли в інший спосіб.

В X. віці романські архітектори винайшли живопись на віконнім шклі, котра щораз більше розвивається, і заміняє собою малярство на стінах. Таким чином штука, або ліпше техніка, завмираюча на сході, йшла з відтіль на захід, поширюючи ся там, що раз тратила в своїй фантастичності, навпаки вигравала в природності, пристосовувала ся до природи, як і до народності і, увійшовши в плоть і кров північних народів, розвинула ся в яскраву, пишну готику, про которую ми маємо говорити в слідуючім розділі.

(Рис. 132). Катедра у Вормсі.
Німецько-романський стиль.

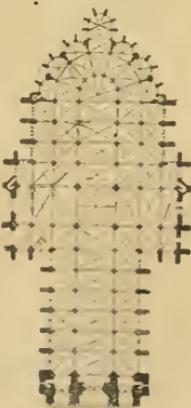

(Рис. 133). Перекрої готицьких пругів; перше з церкви Паризької Богоматері (1200—1230 р.), друге з церкви в Нарбоні (1340 р.), а третє з церкви св. Северина в Парижі (1400 р.).

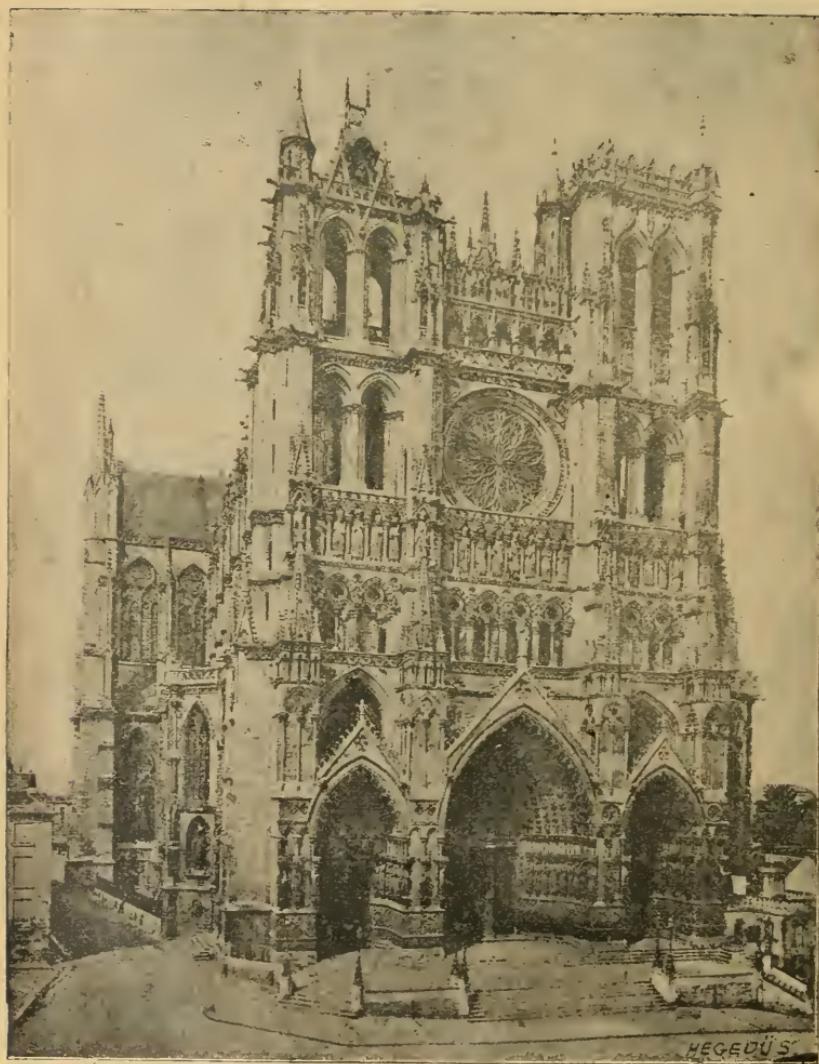
Готицька або пругаста Архітектура.

Назвисько „готицька“ надали сій архітектурі і штучі Італійці в XVI. віку, але зовсім несправедливо і помилково.

Виховані на зразках клясичної і візантійської штуки, звикнувши до їхніх мягких контурів, кругловастих і вигинистих рис, вони не могли переварити гостролукої, стрільчастої і кутковатої форми і дали їй назвисько готицький, що по їхньому означало все одно, що дикий, варварський. Ся архітектура з'явилася с початку навіть зовсім не в готицьких (німецьких) сторонах, а у Франції в Парижі (катедра Богоматері), являє собою льогічний розвиток Архітектури романської, а в старовину так і звала ся французькою штукою. Вона як найкраще відповідає пробудженню молодого народу, коли він почув свої власні сили, захтів іти своїм влас-

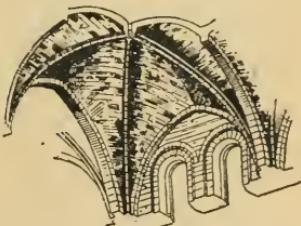

(Рис. 134.) План катедри в Аменії.

(Рис. 135.) Катедра в Аменї.

ним шляхом. Не тільки для народу її вимрівшого, але й для кожного ся архітектура останеться, на завше захоплюючою душу, чарівною. Для тих часів, для того народу готицька церква була книжкою без слів, таємничукою книжкою, буквами, або лучше сказати, ієрогліфами котрої були нещислені стовпи і пружки, сохи і стрілки, гострі, стрільчасті луки і пругасті склепіння, якісь незрозумілі квітки, цілій ліс не то дерев, не то живих істот, групи святих і мучеників, щілі сцени їхнього життя і мук. Ця книжка не читала ся, не оповідала, але давала настрій, тягнула до Бога, підіймала іogrівала сіре буденне жите. Се була казка таємнича, чудова байка, вимріяна в довгі зимові вечери серед гострощетинних, вічно зелених лісів, засипаних горами снігу. Її вимріяв північний народ ще не розбещений, як південні, не розімлілій, а сувіжий, бадьорий, певний в собі, в своїх силах. Фантазія ся чарівна і принадна, могутня і імпонуюча, але всеж таки вона казка і мрія, а не дійсність, не жите. Так, се не була дійсність, бо життєва дійсність була гірка, тяжка і гнітюча, сумна і непросьвітна, а правда, любов, братерство, символи котрих завше густо різьблено по катедрах, були ще далеко, марились, манячіли десь в пітьмі грядущих віків. Ся празда, се братерство було казкою; щастя людське, любов були тільки принадною мрією, вилискуючим з мороку і знову зникаючим маревом. Архітектура і штука тодішня зуміли все се втілити в своїх церквах-соборах, росповідати, нашептувати своїм богомольцям. Увійдіть в готицький храм і ви зараз почуете сей таємничий шопіт,

(Рис. 136.) Перехрестно-пругасте склепіннє.

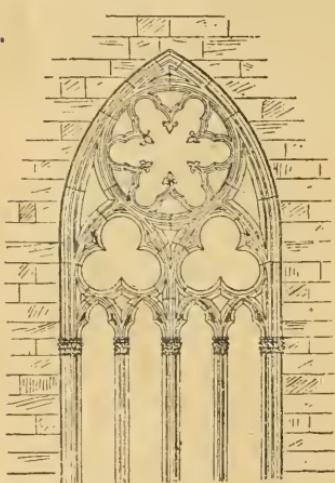
ви відчуєте сей захоплюючий ідеал, він існує десь тут близько коло вас, над вами, невловимий між сими спущаними і переплутаними пружками, листями, стеблами, сішками, замріяними постатями, він стелить ся десь високо під гострими стрільчастими луками і пругастими склепіннями. Сей храм, се ціла епоха, тут вилляв ся епохальний настрій народу і навіть цілих народів, народів молодих, дужих, вражливих, богато обіцяючих. Перед

ними стелеть ся шлях, хоча ще не вбитий, але певний і твердий.

Суть готицької архітектури найліпше виявила ся в катедрі (соборі). Плян церкви остав ся майже такий самий, як і в романській церкві, тільки поперечний корабель (transept) значно побільшив ся, так що плян поземний часто має форму латинського хреста. Притім сей поперечний корабель сам бував розділений сішницями (рядами сіх) на скілька кораблів. Хор поширив ся ще більше ніж в романських церквах, (див.

(Рис. 137.) Готицьке вікно з Аменської катедральної церкви.

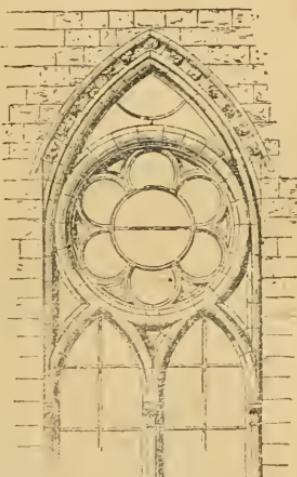
Рис. 134), і мав в собі кілька закапелків, з котрих середній присвячений звичайні Божій Матері бував незвичайно роскішно прикрашений. Чоло мало три двері, одвірки котрих були гарно оздоблені різьбою і такі глибокі, що уявляли з себе цілі ганки (портали). (Рис. 135). Нижній поверх відділяв ся від верхнього різьбленаю горизонтальною галерією, як і в романськім стилі (див. Рис. 135). В верхнім поверсі на чолі звичайнє було ве-

лике кругле вікно (рожа) котре мало часами до 18 метрів поперек, а по боках теж величезні вікна, котрі доходили до самого склепіння. Рами віконні були красно різьблені на зразок трилистників, трикутників і т. п. (Рис. 137), 138), а скло складало ся з ріжнокольорових қавалків і уявляло сцени з житя святих, з Святого Письма, з ріжних релігійних легенд, а часом навіть і з життя міщан того міста, де була церква. Особливе часто се трапляється ся у Франції в XII. віці.

Під луками, на котрих тримається ся галеря, часто містяться статуї. Далі в горі йдуть дві вежи звіниці, покриті маленькими стрункими пірамідами, штилями і ріжними іншими прикрасами. На причілках з боків видно цілий ліс всяких підпор (контрфорсів), луків, маленьких шпичастих веж і т. п. Рис. 149. Сі підпори дають зможу підняти так високо склепіння і тримати його на тонких соах. Над перехрестем кораблів стоялося високу тонку вежу (Рис. 149).

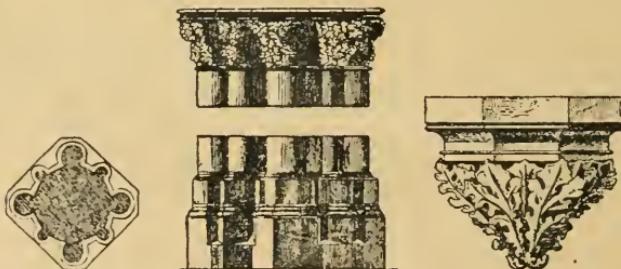
В середині вражає глядача незвичайна висота склепіння, в Амені вони мають 43 метра (20 сажень), а в Бове 48 метрів (23 сажень), котрі тримаються на високих тонких соах. Сі сохи дуже міцні, але не мають тяжкого вигляду завдяки тому, що покриті простовісними пругами, або полусішками (див. Рис. 139). Само склепіння незвичайно лехке, бо вся вага його тримається на перехрестних пругах (ogive), (див. Рис. 136). В се-

(Рис. 138.) Готицьке вікно з Реймського катедрально-го собору.

редині бічні кораблі часто ділять ся на два поверхи. В нижнім поверсі між сохами перекинуто луки, котрі тримають на собі галерію (тріфоріум). Сей тріофоріум іде часом попід стінами кругом всеї церкви. В самій горі пробито величезні помянуті уже вікна. Хор в XIII. віці часто відгорожував ся від передніх нефів високою пе-регородкою. Як головний закапелок, так і вівтар було незвичайно роскішно різьблено.

Таким чином головними рисами, котрі відріжняють готицьку будову від інших, є перехрестно пругасте склепіннє (див. Рис. 136), постійне вживанє гострих луків, перехрещуваннє пругів; підпорні луки (контрфорси), гостроверхі вежі, башточки, високий шпиль над (Рис. 144 і 149) перехрестем кораблів, котрий відповідає бані над тим самим перехрестем в романськім стилі і т. п.

(Рис. 139.) Готицька соха і її перекрій. З правого боку звірник (клин або замок), котрий зворує (звязує) собою перехрестні пруги в склепіннію.

Взагалі в сїй архітектурі упорядковано, зведені до купи в стройній системі все те своєрідне, що витворили середні віки.

Що до оздіб, то вони були всякі, була і різьба було і мальовило і помянуті кольорові вікна. Мальовила було не богато і воно містило ся головним чином на луках, склепіннях і на зубчиках головок на сохах,

на всіх вершках і шпичках. Орнаментація різьбярська характеризується тим, що окрім рослин і серед рослин виринають якісь дивовижні символічні зъвірі, дельфіни тощо. Там можна бачити поганського фавна, причавленого вагою стіни, там всяких демонів страшно скривлених; дивлячись на них, здається неначе вони напружують всії свої сили, щоб вирватись з під церкви, котра чавить їх своєю вагою і съвятістю. В інших місцях, особливе на ганках і в середині, в хорі стоять всякі съвяті, ігумени, чернці (монахи), епископи, або праотці, пророки і т. п. (див. Рис. 144). Там надгробки з вирізбленими над ними статуями пап, кардиналів і взагалі тих, що поховані в криптах сей церкви. Різьба оздоба з гòдом міняється. Так скажемо, в початку стрічалося богато рослин, але в формах ще не розвинених; рож (троянд) не було напр. в почури Филипа Августа, а були тільки бубляшки рожеві, потім згодом з'являються повні рожі і інші рослини, і то уже в іншій ніж попереду стилізації, Колишні старовирні моделі, стилізовані листі римського або византійського стилю зникло, натомісъ різьбярі звертаються до рідніх дібров, а то і городів. Тут можна видіти північні рослини, дуб (Рис. 140), ясень, будяк, папороть, навіть кучерява капуста служить моделями для оздоб, котрими покриті бувають головки сіх, хрести, гострі кінці веж і т. п. Рис. 140 і 141.

(Рис. 140.) Готицька головка сохи.

Що дотикається ся символики готицької, то її можна з'ясувати так: небо, зорі і ангели на склепіннях символізують собою небеса. Виноградні стебла і льви суть символом віри, рожі (трокянди) і пелікани (птиці, що кровю своєю годують своїх дітей) знаменують святу любов і жалість, плющ і собаки — вірність, ягнята — слуханість перед авторитетом церкви.

Готицьке різьбярство в постатах доходить в XIII. віці особливо у Франції найбільшої своєї слави. Деякі різьбярі тих часів дійшли незвичайної гармонії в композиції цілого, в простирах, правдивих, делікатних формах

вони здійснили найвищий ідеал. Тоді французька штука з'уміла замінити всякі шаблонові традиції природньою правдивістю і зовсім опанувала технікою в виконаню своїх гадок і завдань. В пласкорізьбах і статуях типи і рух вражають глядача своєю правдивістю і незвичайною драматичною експресією. Стінне мальтірство, завдяки тому, що стіни готицьких будов, окрім феодальних замків, майже зовсім були заняті вікнами, не могло розвивати ся так, як різьбярство, але й воно дає зразки

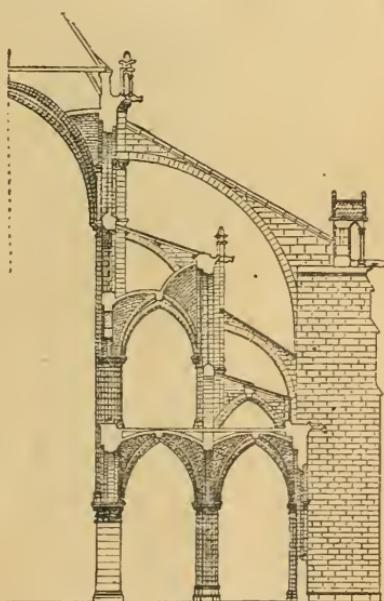
(Рис. 141.) Готицька капітель (головка сохи з прикрасами на зразок дубового листя).

чудової живописії особливо на вікнах. Образи на вікнах складалися з маленьких кавалків ріжнокольорового шкла, злучених між собою оливом. Готика дійшла в сїй штуці незвичайної уміlosti, найліпшим зразком котрої може служити церква Sainte Chapelle з XIII. віку

в Парижу. У верхнім поверсі стіни майже зовсім зникли і замінилися ріжнокольоровим шклом, так що глядачеві здається, по словам їдної легенди, ніби вони вибудовані із съвітла.

Початкова доба готики з її величавою простотою припадає у Франції на XII. вік, коли повстала „Notre Dame de Paris“, катедри в Амені, в Шартрі; в тринай-цятім віці готика дійшла до найбільшого розцвіту своєї найбільшої слави і здобула собі назву яскравої або промінис-тої (*le gothique rayonnant*); тоді збудована церква *Sainte Chapelle* (сен Шапель) в Парижу. В XIV. віці архітекти готицькі, ще тримаються на висоті свого завдання, але XV. вік приніс уже манірність і ніби знеочочені до величавих будов, кохаючись більше в каплицях та приватніх будинках. З того часу відомі церкви „*Saint Ouen*“ в Руані, съв. Цецилії в Аньбі, вежа съв. Якова в Парижу і інші. Поруч з церковною готикою іде і съвітська, як напр. замки-кріпости, міські магістрати, ринки і приватні будинки.

Замок середньовічний трохи нагадував римські фортеци, але згодом поліпшився його плян і в XIII. віці він являється зовсім закінченою, могутньою кріпо-

(Рис. 142.) Система контрфорсів в соборі Богоматері в Парижі.

стю. Будовано тоді бувало його так. За широкою фосою обведеною частоколом, іде грубий мур з багатьома вежами. Рис. 146.

Верх теї мурованої, або складеної з каміння стіни було докінчено зубцями, зза котрих стріляли стрільці. Часто вежи і стіни мають в горі поширеннє з дірами, з котрих можна було вигідно кидати важке камінє на здобувачів, коли вони підходили під саму стін.

(Рис. 143). Собор в Белемі в Португалії. Пізня Готика.

ну, щоб її підкопати. По обидва боки брами, до якої можна було перейти по підйомному мосту, стояли грізні вежи. В середині замок мав два двори, і передній відділяв ся від внутрішнього великим валом. Передній було занято майстернями, а у внутрішнім містилися мешканя самого х�яїна і його челяди. Тут же була

замкова вежа (donjon), котра мала скілька поверхів і була обкопана широким ровом. В нїй хояїн міг витримати послідню облогу.

Самими грізними замками того часу були: замок Гайлар в Нормандії і замок Кусі (XIII. в.), вежа котро-

(Рис. 144.) Катедра Богоматері в Парижі (Notre Dame de Paris).
го була 55 метрів (77 аршин) висока і 30 метрів (42 аршин) мала поперек, а стіни її були 7 метрів (10 аршин) грубі.

Така сама система оборони була і по містах. Стіни в Aignes-Mortes в Каркассоні дають нам оригінальні зразки воєнної архітектури XIII. віку. Навіть монастирі бували часом добрими кріпостями, напр. аббатство в Mont Saint Michel.

Міське будівництво також не відставало від церковного. Тоді розвиток королівської влади забезпечу-

(Рис. 145.) Внутрішній вигляд катедри в Ексетері.

вав порядок і добробут, а розвиток муніципального життя по містах, завдяки корпораціям (товариствам) ремісників і купців, збогачував населене і розвивав його діяльність. С початку населене брало ся охоче до будівлі церков, катедр, котрі вони вживали не тільки до служби божої, але рівно ж і для зібрань на громадські наради. Сим обясняється захоплене, з котрим з початку міщани будували свої катедри, котрі виростали

неначе з землі і панували над всім містом. Але згодом декотрі з них закінчували ся дуже мляво, або й зовсім бували недокінчені: часом захоплені, з котрим починали міщани будувати, проходило, і вони починали будувати собі власний громадський дім — ратушу, і катедрою уже цікавилися менше.

Головною частиною ратуші була дозорна вежа, на якій висіли дзвони, щоб скликати міщан на сход. Там же були велика зала до зібрань, архів, містилася там також гвардія і тюрма.

На чолі ратуши був високий ганок, звідки члени магістрату могли промовляти до народу зібраного на площі. З таких ратуш відомі в Брюселі, де вежа має 114 метрів (53 сажень) висоти, і в Лювені, обидві з XV. століття. Також трапляються чудові криті ринки, котрі служили тоді центром торговлі, напр. в Брюгге, в Іперні з XIII. і XIV. століттями.

Окрім громадських будинків приватні теж часто визначалися своєю красою і вигодами. Хоча середньовічні міста мали криві і вузкі вулиці, проте більша частина ремісників і купців мали доми вигідно побудовані, гарні і мальовничі, а богаті міщани часом жили в справжніх палацах, напр. дім Жака Кер в Буржі XV. століття, котрий істнє і нині і не був жадним винятком. Прикраси приватних будинків були такі самі, як і на церквах.

Ми уже сказали, що пругаста архітектура виникла на французькім ґрунті. Ще у р. 1150 показалися перші паростки цього стилю в катедрі паризької Богоматері і св. Дениса, а після р. 1229 він почав розростатися і на берегах Рейну серед німецької, справді готицької людності, ім'ям котрої його пізніше окрестили Італійці. Там він ще довго мусів змагатися з аркою масивною,

поки не переміг її і з р. 1275 аж по 1350 сей стиль панував у всій західній Європі. Се була пора його сили, слави і чистоти. Пізніше між рр. 1350 і 1500 він хоча паинував ще у всій своїй силі, але попередня чистота, розміркованість і строго підвищений настрій замінилися якоюсь примхливістю, котра не відповідала уже справжньому релігійному настрою. Тоді пругів робили там занадто богато, (Рис. 145) звірники або замки, котрі замикали собою перехрестно-пругасте склепінє, поступенно роблять ся довшими, витягають ся, прикрас теж занадто богато, а сохи стають незвичайно тонкі і високі. Особність німецької готики головним чином виявила ся в нахилі до гостроверхих веж на чолі церкви, а не до тупих, як у Французів (див. Рис. 147).

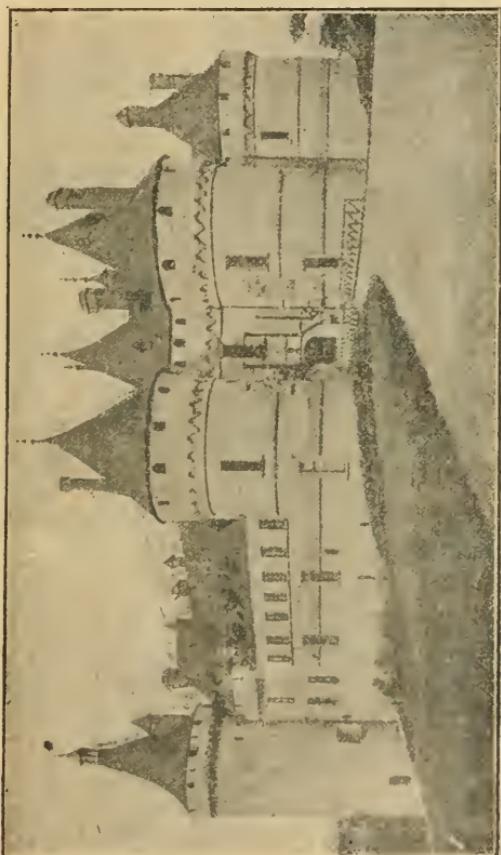
Першою великою будовою німецького пругастого стилю, плян котрої було позичено у Французів, була катедра в Кольоні. На її чолі стоять дві височезні шпичасті вежі, котрі надають їй німецький характер. Друга будова, катедра в Штрасбургу, роблена архітектором Ервіном фон Штайнбахом (умер 1318 р.).

Він власне тілько почав чоло оздоблене рядами лучків на сішках, серед котрих красно виділяється десятиметрова розета. Височінъ його вежі 135 метрів ($63\frac{1}{2}$ сажень). Сю вежу (одну тільки) (див. Рис. 145) збудував Іван Гольц в Кольоні.

Між іншими в німецьких землях, славна катедра св. Стефана у Відні висота її вежі 130 метрів (61 сяжнів).

В Бельгії готицька архітектура пишно розвивається. Там є скілька чудових величезних катедр, напр. св. Гудули в Брюсселі, її хор збудовано року 1273, а скінчено саму тільки в XV. віці, катедра в Турнай, рівна з Кольонської, катедра в Анверсі має вежу 142 м. будова-

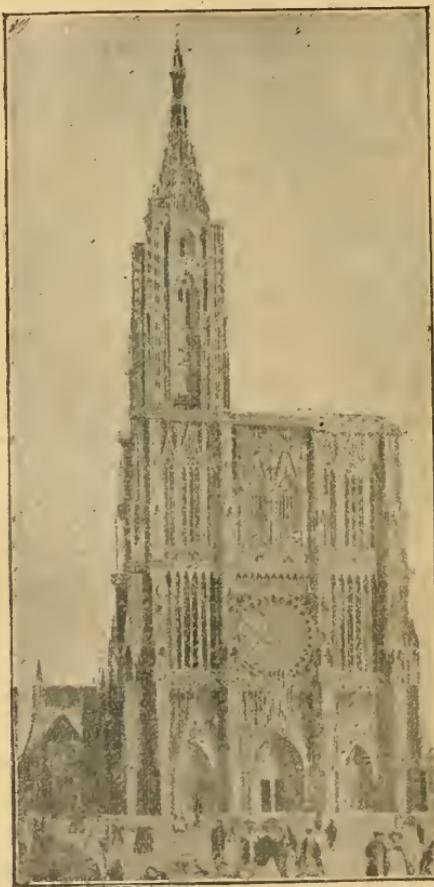
но її од р. 1442 по 1518 р. Там же найбільше розвинене муніципальне життє викликало будову красних ринків, магістратів і т. п., напр. торговля в Іперні, збудована 1342 р.

(Рис. 146). Замок Шомон у Франції.

На Угорщині ввів готику помянутий уже Француз Вілям де Гонкур. Серед Чехів і Поляків також принявся сей стиль. В Празі Собор і кілька башт визначаються своєю красою. В Данії і Швеції богато красних бу-

дов готицьких. В Англії славні Вестмінстерське аббатство, Брістольська катедра, катедра Вінчестерська і інші. Єспанія і Португалія дали свої відміни в готиці,

(Рис. 147.) Штрасбурурська катедра.

в залежності від впливів мавританської архітектури. Славні катедри в Толедо, Севілі, Бургосі, Барцельоні і в ін. (див. Рис. 143).

В Італії готика мала великий вплив, але переважно тільки у північній частині її, у Льомбардії. Мілянська готицька катедра, вся збудована з білого мармуру останеться на завжди чимсь незрівняним і по великості і по своїй красі.

Але Італійці внесли тут стільки свого, що ся будова мусить стояти осібно од звичайного готицького шаб-

(Рис. 148.) Фльорентійська катедра *s. Maria del Fiore* і звіниця.
(Будова Брунелескі).

льону північних народів. Головне, що виділяє її з поміж готики інших народів, се відсутність веж на чолі. Так само побудовано і інші льомбардійські катедри, напр. в Сієні, в Орвіето, в Віченці; церква *SS. Giovanni e Paolo* у Венеції теж без веж, але у неї замісць тоненько-го шпичака над трансептом (поперечним кораблем) пі-

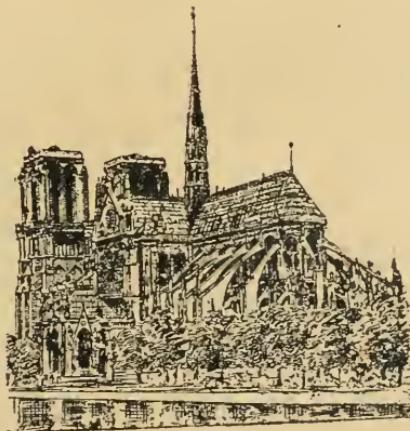
діймається ся широка баня, крита на зразок бань сьв. Марка.

Венеція витворила свій оригінальний комбінований стиль, куди входять елементи переважно готицькі і мавританські з домішкою інших. Одною з найстаріших венецьких будов на рівні з церквою сьв. Марка, була звіниця, котра стояла на площі сьв. Марка і упала 1902 р. Будовано її дуже довго, а власне від кінця Х. віку аж до 1178 року. Її оригінальний вигляд дуже вражав глядача, бо при своїй незвичайній високості (98, 60 метрів) вона була дуже тонка і гарна.

Оригінальність венецької готики найліпше виступає в громадських і приватних будинках, як напр. палац дожів, Ca' d'oro, Foscari, Pisani, Franchetti і інші, котрі принаджують глядача незвичайно граціозними рисами віконних суміїв і одвірків і незвичайною комбінацією елементів готицьких і східніх.

Як раніше уже було помянуто, середня і південна Італія була під меншим впливом готики, ніж північна, проте і там ми бачимо деякі гідні подиву монументи готицького характеру, напр. катедри в Пізі і Сієні і ін. У Флоренції такими памятками були „Palazzo Vecchio“, т. є. магістрат побудований архітектором Арнольфом ді Камбіо біля року 1298, і церква Santa Maria del Fiore викінчена славним архітектором Филиппом Брунелескі в початку XV. віка, котрий власне вибудував величезну її баню 42 метри широку і 50 метрів високу (див. Рис. 148). Гадка будувати сю церкву належала готицьким майстрям тої школи, котра будувала катедри в Пізі і Сієні, бо майстри, котрі будували її від 1350 року уже викінчили стіни, бічні прироби і ті штири стовпи перевязані луками, на котрих власне тримається ся баня. Ідею сей бані у всякім разі перенято не від класичного Риму

з його пантеоном, де баня тримається на круглій стіні, а скоріше од Бизантії, де баня съв. Софії також обпирається на штири луки. Відповідно італійському смаку тут, як і у всіх інших церквах італійських нема веж на чолі, а звіниця дуже красного вигляду стоїть окроме, див. Рис. 148. Ся церква була нїби останнім завмираючим акордом італійської готики, бо той самий Брунелескі утворив скілька прекрасних будов зовсім іншого характеру, котрі належать уже до штуки відродження, про котру ми будемо говорити в слідуючім розділі.

(Рис. 149.) Церква Богоматери в Парижі. Вигляд з затилку.

(Рис. 150.) Ренесансові принраси на пошевці.

Архітектура відродження (ренесансова).

Ми вже сказали, що архітектурою готицькою закінчилися середні віки. Нові віки, а власне друга половина XV. і XVI. віку побачили нову штуку, почули нові думки.

З одного боку зруйнування Турками 1453 року Константинополя нагнало в Італію богато Греків вчених і досьвідчених в штуці, котрі перенесли з собою в Італію замиловане до класичної штуки і науки, з другого боку і самий ґрунт італійський, повний всяких руїн класичної доби, виховував відомий смак. Обидва сі чинники сприяли тому, щоб пробудити серед богатого населення італійських міст любов до старої класичної штуки і перевести мрії про неї в життя. Ще попереду з'явилися такі генії як Данте, котрий зрікшися латинської мови на користь рідної, з'умів проте класичну форму з'єднати в одне ціле з сучасними йому і корисними для батьківщини думками, з'явилися артисти майярі, різьбярі і архітектори, котрі, студіюючи класичні твори і вжи-

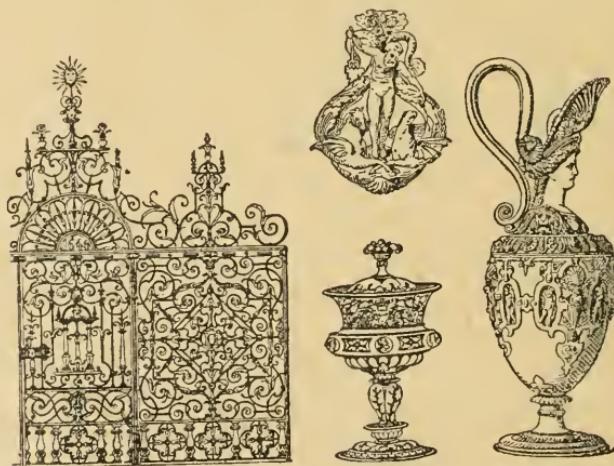
ваючи клясичні методи поклали міцні підвалини під величаву будову, котра зветься „відродженем“ італійських штук і наук. В архітектурі і раніше була велика пристильність до клясичних форм. Ще року 1028 було збудовано в дорійськім стилі катедру в місті Барі, були інші будови, де змагалися між собою елементи сучасні з клясичними, але все було випадкове і не носило характеру епохального, яким відріжняла ся уже архітектура XVI. століття. П'ятнайцятий століття був добою переходовою, тоді ще гучав завмираючий аккорд готики і християнського аскетизму і ще покривав собою нову несъміливу мельодію відроджуєчоїся клясичного поганства в штуці і архітектурі: Для послідньої доби не була щаслива. Тоді архітекти ще не уміли пристосувати клясичного стилю до релігійних християнських будов, але в приватних будинках зробили великий крок вперед, що до вигід життя, також о много поліпшили зовнішній вигляд.

Приєднуючи клясичні мотиви до християнської церкви, тодішні артисти не зуміли створити чогось личавого; все, що славного зроблено в тім напрямку, все те належить до XVI. століття. Навпаки в малярстві і різьбярстві XIV. і XV. століття залишили богато незрівняних творів, котрі носили зовсім оригінальний характер і оставили своїм творцям безсмертне імя. Такі напр. були малярі і різьбярі Гіберті, Донателло, Лука Делла Робіа, Веронесе і інші.

Хоча помянутий уже Брунелескі окрім бані фльорентійської катедри, робив і другі церкви, як напр. ризницю і базиліку San-Lorenzo, де він являється ініціатором стилю відродження, проте слава його лежить власне в творенню тєї бані, будовою котрої він довів до кульмінаційного пункту архітектурну штуку серед-

ніх віків. Можливо, що він будував також палаць Пітті, котрий вважають найкращим зразком приватних будівель того часу.

Що дотикається ся подробиць в архітектурних прикрасах, то можна було помітити таке. В устрою і складі сіх, в їхніх підпятниках і головках, в устрою віконних сумців (варцабів) і одвірків починають дуже помітно відбивати ся впливи класичної.

(Рис. 151). Прикраси ренесансові на фіртках, глечиках і т. п.

В початку відродження помітно замилуваннє в римсько-коринтських головках сіх і рамках (гзимсах), як в будинках присвячених релігійним відправам так і у приватних. Там суворий їх вигляд змягчають коринтською пошевкою під стріхою, і маленькими сішками між вікнами (див. Рис. 153 і 154). Богатші пани ставляли собі будинки в чисто класичнім стилі, з сішницями (колононадами) і ганками на соах.

Сільські віллі таких аматорів клясичної старовини, яким напр. був фльорентійський Льоренцо Медічі, були уряджені в такий спосіб, щоб їх властителі і мешканці завше могли себе почувати в поетичному окруженню аркадійсько-буколічних картин, і могли-б на якийсь час

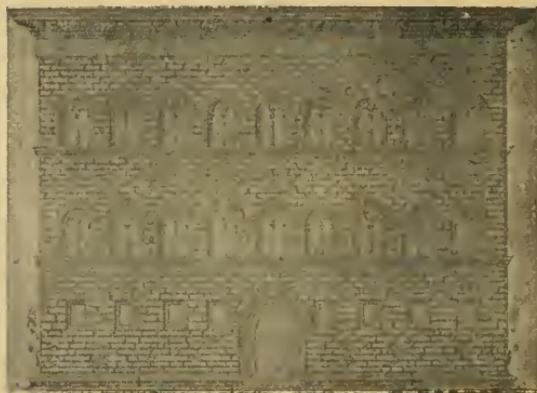
(Рис. 152.) Церква съв. Петра в Римі.

забувати, що вони християни і почувати себе колишніми Греками.

Сей настрій, се заохоченє до клясичних форм, пробивається скрізь; в Римі і Фльоренції, в Чертозі і Павії і по інших містах, будівництво разом з іншими штуками съвідчать про се досить помітно. В Римі до

сього стилю належать великий і малий палаці венеційські. Палац канцелярії побудований Донатом Ляцаром з Урбіно, або інакше Брамантом (1444—1514 р.), вілля Фарнезіна, збудована його учнем Балдазаром Перуці (1481—1536 р.) також в Римі, марморові чола богатох будинків в Чертоузі і Павії, у Фльоренції помянуті уже твори Брунелескі і палац Строцці роботи артиста Кронака (див. 153).

В XVI. віці сей рух наук і штук входить в нову фазу і доходить апогея своєї слави, в звязку з імена-

(Рис. 153). Палац Строцці у Фльоренції.

ми трох художників-архітекторів: Леонарда да Вінчі (1452—1519 р.), Мікеля Анджельо (1475—1564 р.) і Рафаеля Санчіо (1483 до 1520 року).

Тоді провід в культурнім руху переходить од Фльоренції до Риму, де папа Юлій II, великий прихильник наук і штук, зумів стягнути до свого двору найвидатніших людей того часу. Тоді в мистецтві і різьбярстві закинуто було попередні аскетичні форми, з'явилися знову голі не прикриті клясичні тіла, вернулося за-

милуванє в могутній фізичній красі. В архітектурі зникли перехрестно-пругасті склепіння і взагалі пругасті, гострі і кутковаті форми оздоб, стали знову вживати плесковато-жолобове склепіннє, пласкі стелі, або величаву баню, але на круглу або пласковату, як у Византії, а витягнути до гори еліптичну (яйцевату). В оздобах видко цілковите воротте до клясичних форм, як в головках сіх з акантовим листем, так і у всяких інших прикрасах. Рис. 151. Одним з найславніших творів архітектурних того часу є церква сьв. Петра в Римі, которую будував Мікель Анджельо, славний не тільки як архітектор, але ще більше як різьляр і майстр. Височінь сеї церкви є 148 метрів ($69\frac{1}{2}$ сажень). Головне в ній величезна баня витягнутої до гори форми (еліптичної), котра тримається на високім круглім циліндрі, а сей останній тримається на штиррох великих луках (див. Рис. 152). Плян сеї церкви має форму латинського хреста. Чоло церкви оздоблено в чисто клясичнім стилі сохами, трикутним начілком і іншими клясичного смаку оздобами. На жаль пізніше гармонію зовнішнього вигляду сеї величавої церкви, було попсовано прибудовою величезної сішниці (кольонади), котра йде амфітеатром і закриває собою кути і боки церкви, а між кінцями своїми має щось до пів кільометру просторонї. Ся церква стала в Італії скоро зразком для богатьох інших церков послідуючої доби, але модіфікації (відтінки) її форми не були щасливі.

(Рис. 154). Палац de l'Aquila
в Римі.

Рафаель, хоча більше відомий як маляр, оставил по собі теж чудові архітектурні памятки, а власне палац Пандольфіні у Флоренції і палац del' Aquila в Римі (див. Р. 154). Венеція мала у себе знаменитого архітектора і різьбяра Жакопо Татті або Сансовіно (1469—1570 р.), він уславився будовою бібліотеки сьв. Марка (1556 р.) і знаменитої так зв. Льоджети під звіницею сьв. Марка, котра разом з цею дзвіницею загинула. Між приват-

(Рис. 155) Церква dei Carmelitani Scalzi у Венеції (бароковий стіль).

ними будовами Венеції тих часів в стилі відродження славні палац Пезаро і інші.

В XVII. віці ренесансовий стиль в Італії набув нову назву: „барок“, що по італійськи означає примхливий, дивний або съмішний. Діло в тім, що замиловане до класичного стилю у всій його чистоті скоро зсяяло. Недавно розбогатівшим італійським міщанам прискучила суровість величавих будинків початкового ренесансу

і вони вимагали од архітектів, мальярів і різьбярів чогось або веселого, або чудернацького, чогось такого, щоб задовольняло їх дешевий смак і дало змогу похвастати перед іншими. Стало ся тоді те, що було в гелленістичну добу в Греції і Малій Азії, чола будівель оздоблювано було дуже густо всякими статуями,

(Рис. 156). Церква *Maria della Salute* у Венеції (бароковий стиль), побудована 1630 р.

городрізьбами і всякими орнаментами, так що часом за городрізьбами не видно було загального пляну. Часом можна найти форми будівель подібні до того римсько-геленістичного типу, що представлено на Рис. 89, напр. церква *dei Carmelitani* у Венеції (див. Рис. 155). Одні з найбогатших церков барокового стилю належать

єзуїтам, котрі спричинили ся в дуже великій мірі до розповсюдненя його по інших сторонах.

Як архітектор і різьбар славним був в тих часах Льоренцо Берніні (1584—1680), його конкурентом був Фран-

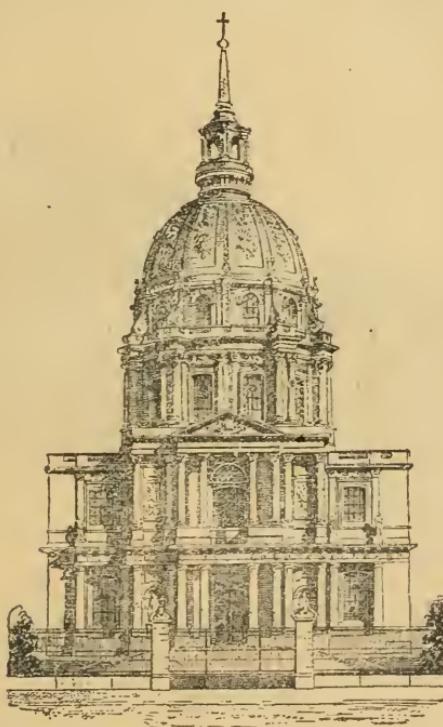

(Рис. 157). Церква Богоматері в Дрездені. Німецький барок).

ческо Борроміні (1599—1667), вони власне були творцями барокового стилю. Берніні уже вигнав з композиції прості лінії і вводив кривулі, зворотичі і незgrabні заливанці замісць контрфорсів (підпирачів), (див. Рис.

156), і в орнаментації вводив богато плутанини і так сказати-б метушні замісьць руху.

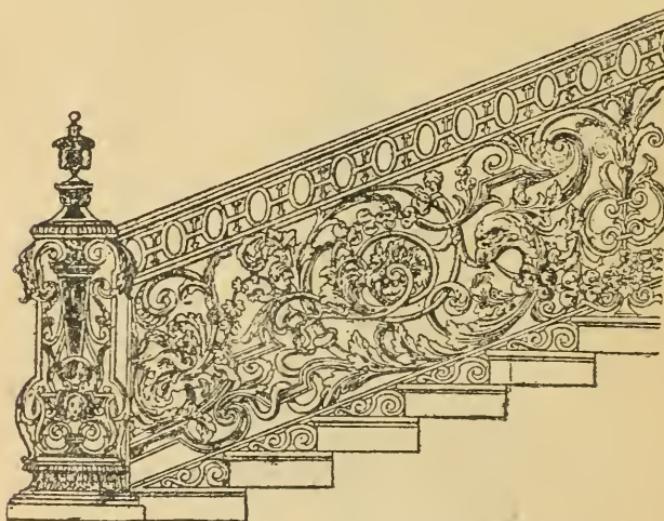
Борроміні дійшов в сїм напрямку просто до неможливого, зі своїми неімовірними завиванцями, кривульками і накопиченем всяких зайвих оздоб. В його композиціях проста лінія, здається, зовсім зникла,

(Рис. 158). Дім інвалідів в Парижу.

оздоби, начілки і навіть сумці (варцаби) вікон у нього стали вигінисті, так, що здається ся ніби кожда частина падає одна на другу, загальний вигляд якийсь неспокійний, неуміркований і пересичений.

• XVIII. вік приніс деяку уміркованість і розважність; в італійській архітектурі тоді почали звертати ся на стару класичну дорогу простоти і уміркованості. Сьому допомогло трохи відкрите нових памяток і ліпші студії над класичною старовиною. Але занепад, котрий почався ще в XVII. віці, все більше і більше виявляється, і сей вік не приніс нічого подібного по своєму значенню до творів XVI. віку.

(Рис. 159). Бильця на сходах в стилі бароковім.

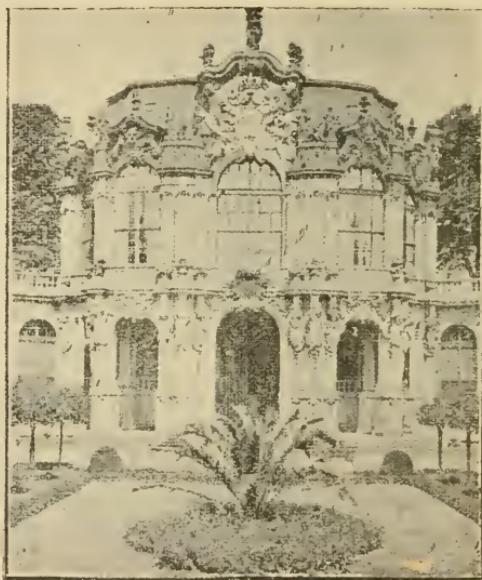
Відроджене італійське мало вплив і на інші європейські сторони, і викликало і там оживлені штуки. Але в той час, як в Італії стиль архітектурний, як і інших штук розвивався нормально з тих обставин, які утворяв грунт переповнений класичними руїнами і хоча він був і не зівсім бажаним, але послідовним і річевим закінченням і апогеєм її архітектурної слави, в той самий час до інших країв сей стиль прийшов без звязку з попе-

редньою штукою, не з льогічного розвитку, а тільки завдяки перейманю, моді і т. п. і в більшості випадків відбив ся зовсім некорисно, на місцевій штуці. До Французів стиль відродження прийшов завдяки війнам з Італіянцями, і починає виявляти ся досить помітно уже в другій половині XVI. століття, при тім не стільки в церквах, як в замках. Замки XVI. століття ведуть свій початок від замків середньовічних, але уже з XIV. століття їх почали будувати з більшим комфортом, надавати їм легчий вигляд і т. п., таким був напр. Pierrefonds. Коли завдяки зміцненню королівської влади зменшилося військове значення феодальних замків фортець, їм почали надавати більш привітний, більш гостинний і веселий вигляд. В XVI. столітті, замок має уже широкі вікна, йому додають лехкості, всяки бесідки, фонтани, садки і т. п. В середині, зверху і на чолах виникає богата і по частині дивовижна орнаментація, в котрій сплітаються складники готицькі, античні і італійські. Між замками того часу визначаються: замок Амбуаз, праця архітектора Колена Біара, замок Gaillon зруйнований під час революції, праця архітектів Гільома Сеньо, Пера де Льорм і інших. Самий знаменитий замок був Шамбор, одна з найкращих будов тієї доби, робота архітектора Пера Непво. Всі ті і богато інших замків мають характер мало залежний від італійської архітектури. Перші італійські впливи можна помітити на мадридськім замку у Фонтенабльо. Французька нова замкова архітектура переносить ся і в міста, тогді в такім стилі будують ратуши і т. п. Тут оригінальна французька штука злучила ся разом

(Рис. 160). Прикраси барокові.

з новою італійською, і утворила будови повні грації і краси. Друга половина XVI. віка принесла ще більші впливи Італії і треба сказати, що вони були доцільні, досить умірковані і стояли в гармонії з чисто французькою фантазією. Тоді славний був королівський архітектор Філіберт де ль'Орн (1515—1570), він оставил трактат по архітектурі, з котрого видно, як старанно він студіював бу-

(Рис. 161). Цвінгер в Дрездені (галерія образів).

дівництво і умів злучити старі французькі традиції зі знанем античних штибів (орденів, відмін). Замки Ане і Тюільрі були його роботи. Він видумує французьку соху, в котрій до греко-римської сохи додано скульптурні гірлянди (вінки) і китиці в жолобах високих підпятників і шийок. Другий знаменитий архітектор був

П'єр Леско (1510—1578 р.), він будував новий Лувр, хоча не викінчив його. Але чим далі тим більше зміцнюються чужі впливи і в кінці XVI. століття їх помітно навіть

(Рис. 162). Андріївська Церков у Київі.

в церковній архітектурі. В XVII. столітті французька штука зовсім забула старі традиції і цілком переняла ся ідеями італійського відродження і його бароку. Проте французькі майстри зуміли утримати ся од пересад італій-

ського бароку і заховали більшу поміркованість в оздобах і ясність пляну. Тоді Соломон де Бросе будує люксембурзький палац і Лемерсе працює біля Лювра, Сорбонни і Пальє Райлль. Кльод Перро будує сішницю (кольонаду) на чолі Льувра. Брюан будує „Отель інвалідів“ (Рис. 158). Мансар (1646—1708 р.) будує Версаль — королівський

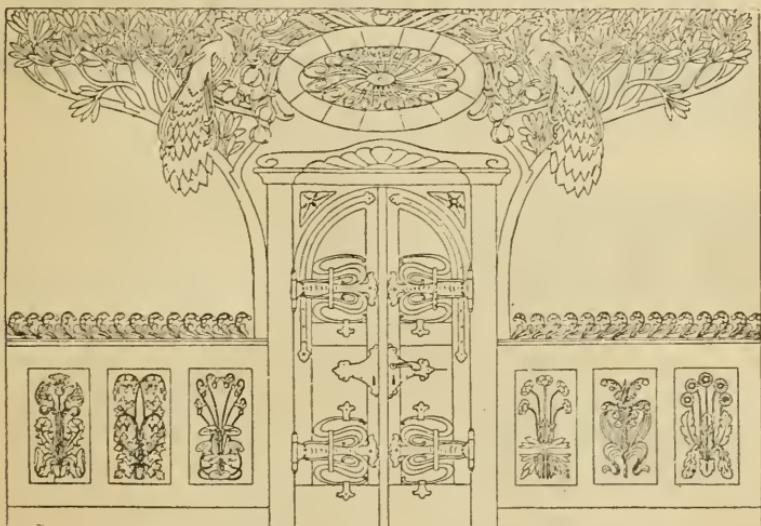

(Рис. 163). Звіниця Київо-печерської Лаври.

палац. В середині сей палац страшно невигідний і холодний, а зверхній його вигляд не має в собі нічого оригінального. Мансар між іншими закінчив Отель інвалідів.

Церкви будують тоді в такім самім силю як і замки і палаци. Всяка оригінальність в них зникла, замісць

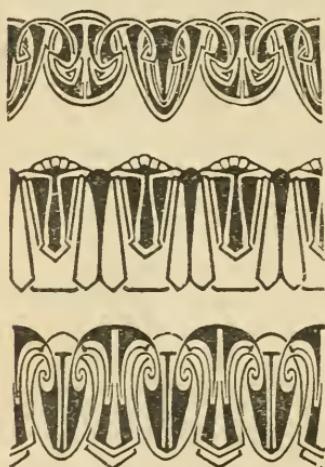
лукових контрфорсів, вживають якісь завиванці дуже незgrabного вигляду, в середині міняють гостре склепіннє на плесковате і т. п., зовсім як се можна видіти і на італійських барокових церквах. рис. 156 XVIII. вік приніс більше комфорту і вигід у внутрішній устрій приватних будинків, було звернено більше уваги на тепло кімнат і т. п.

(Рис. 164). Оздоба стіни в передпокою (роздягальні) модорнього (новітнього) стилю.

Що до зверхнього вигляду то лінії прості здавалися тодішнім архітекторам суворими, і їх рішучо уникають, навпаки скрізь ставляють лінії хвилясті і криві. По можливості уникають порожніх місць, заповнюючи їх кривульками, решітками і т. п. (див. Рис. 160). Тоді стиль сей приняв назву Рококо або Рокайль. Між архітекторами відомі Роберт де Котт (1686—1735) і в другій половині віку Габріель (1699—1782 р.), він будує військову школу. Архітектор Суфльо (1709—1780 р.) будує

Пантеон, найліпший зразок помилково-класичного стилю, котрий визначив ся в кінці віку. Так помаленьку правдива французька національна архітектура зникла зовсім, тогдішні архітекти винищують всякі спомини національної архітектури, і подібно тому, як се робить ся нинька у нас на Україні взагалі і в Галичині з окрема, знищити або бодай попсувати яку небудь старовинну красну церкву, було ознакою величого смаку і ще більшого патріотизму. Так йшов розвиток архітектури у Франції, найбільш тоді bogatoї і могутньої держави. Ті самі фази розвитку і занепаду завдяки перейманю чужої італійської штуки, можна помітити скрізь в західній Європі, і навіть в славянських землях.

(Рис. 165). Три ріжні оздоби пошевок модерного стилю.

за тяжкий (див. Рис. 157). В вісімнадцятім віці в німецькій штуці, як і скрізь в Європі уже панувала французька мода, і там можна стрінути красні будинки в стилі рококо, напр. так зв. Цвінгер в Дрездені (див. Рис. 161). Чехія і Польща охоче приймають новий стиль, особливе Польща, де побудовано богато костелів навіть в маленьких містечках, на зразок церкви съв. Петра в Римі. Але найбільше розповсюдив ся у Польщі стиль бароковий, котрий дуже підтримував ся єзуїтами. На Україні

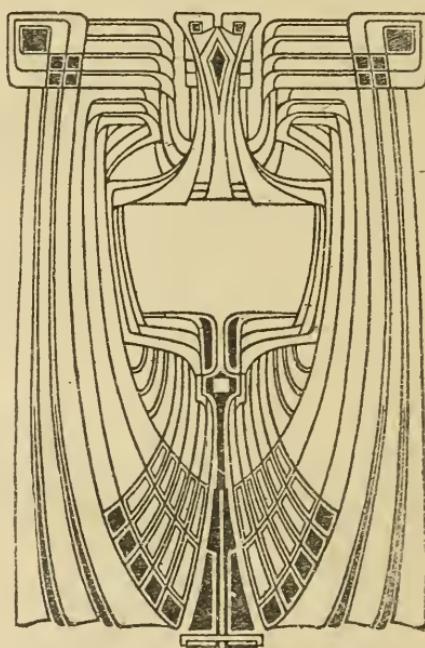
в кінці XVI. віку і в сімнацятім віці теж помітні впливи, як стилю відродження і барокового, так і рококо, але

(Рис. 166). Дім в Новім Йорку (хмародрап).

ГОЛОВНИМ ЧИНОМ в прикрасах різьбярстві або сніцарстві, т. є. не стілочки в самій архітектурі скільки в архітектурних

подробицях. Особливо відбивають ся ці впливи на іконостасах (майстатах). В Москівщину впливи цього стилю не приходять так легко як до інших держав. Правда Московські царі уже з кінця XV. століття кличуть до себе чужоземних майстрів але накладають на них умови тільки поліпшити техніку, але не пускати московського стилю

(Рис. 167). Прикраси модерного (новітнього) стилю на заголовних картках книжок.

і невводити чужого. Так напр. Іван III. приклікав Арістофеля Фіоравенті з Болонї, Альоізія Фразіна і інших. І справді до самого кінця XVII. століття ми не помічаємо в Москівщині чужого впливу, тільки цар Петро I. перехопивши кінчики європейської цивілізації, рве народні традиції і насильно вводить в Москівщину між іншим чужу архітектуру, котра і тоді і пізніше пнула ся до

величнього, грандіозного, але не дала нічого, що по своїй архітектурно-артистичній вартості могло би зрівнятися з творами попередньої доби, котрі були виразом національної московської творчості. — В першій половині XVIII. віку в Росії працює Італянець Граф Растрелі, дуже визначний архітектор барокового стилю, уся діяльність, котрого пройшла в Росії. Його стіль визначається незвичайною шляхотністю і красою, немає в собі помилок італійського і французького бароку, а його твори відріжняють ся грацією і лехкістю недивлячись на грандіозність своїх розмірів.

Він будував зимовий царський палац, Аничків палац і пажеський корпус в Петербурзі, церкву Преображення на Покровці у Москві, і багато інших. На Україні по його плянам побудовано незвичайно красну, лехку і граціозну Андріївську церкву у Київі див. (Рис. 162), і там же звіницею Київо-Печерської Лаври, дуже величаву і чи не найкращу між всіма звінницями в славянських землях. Вежа її має 105 метрів, (49 сяжень) коли рахувати її з підмурком. При всій своїй високості вона незвичайно солідна і пропорціональна див. (Рис. 163).

Пізніше в Росії відбивалися в архітектурі всі зміни, котрі переживала Франція.

В XIX. віці в Петербурзі побудовано нові величаві церви, але стіль їх копійований, або збірний, напр Ка занський собор (1802—1811 р.) є попсованою копією Петра в Римі, і з такою-ж сішницею. Ісаакієвський собор збудований Французом Монфераном (1819—1858), нагадує собою заразом і церкву Петра в Римі, і церкву Павла в Льондоні і Пантеон Агріппи, і деякі французькі будови.

Про оригінальний московський стіль будемо говорити в слідуючім розділі.

Між українськими церквами стілю рококо визначається по красі митрополича катедра св. Юра у Львові.

Додамо ще, що до південних Славян впливи нового стилю мало доходили, бо з одного боку архітектура там повстала в залежності від Візантії і її віри і вона заховала сі традиції і до нинішнього часу, з другого боку влада, або зверхність Турок завше перешкоджала вільному обміну думками, і штукою з Європейцями. Одна тільки Хорватія, принявши латинство і латинську азбуку, піддалася впливам західним, і там напр. в Загребі можна видіти і готицьку архітектуру і новітню.

Що дотикається стилю найновішої архітектури кінця XIX. віку, то треба сказати, що вона переживає добу сумнівів і шукань. — XIX. вік, є вік винаходів і відкритий, вік розвитку промисловості желізної і всяких інших, котрі мали рішучий вплив на архітектуру, туди-ж треба прилучити науку гігієни, котра ставляє свої вимоги до архітектури і рішучо зміняє її план. В теплій Італії, від котрої брали приклад північні сторони, не дбали ні про світлість, ні про тепло кімнат. В північних холодних країнах, переймаючи від Італії пляни, забували запобігти сим невигодам, і тому колишні паляци були дуже холодні і ратувалися від сего тільки доти, поки було дешеве паливо. XIX. вік приніс систему парового отоплювання, і гідрравличний цемент, котрий дав спромогу робити желізно-бетонові стіни, високи тоненьки, але дуже міцні желізно-бетонові сохи і т. п.

Стало можливим робити в паляцах, в желізничих двірцях і особливо в торговельних складах, дуже вузеньки стіни і натомісць величезні вікна, так що такий дім має здалік вигляд якоєсь граткованої стіни. Особливо се відносить ся до американських „хмародрапів“ див. (Рис. 166.), котрі, завдяки відсутності в Америці

архітектурно-естетичної спадщини, будовані без жадного стилю, і уявляючи з себе двайцяті поверхові будинки, мають дуже обридливий вигляд. В Європі архітектура мусить узгляднювати також і вимоги естетики, і принаймні в ліпших містах, магістрати вимагають, що-б архітектура будинку була в гармонії з іншими. Се мало добрі наслідки і викликало між архітекторами жвавий обмін гадками на тему, в якім напрямку має йти дальніший розвиток естетичного боку будівництва, гадками про залежність його від матеріялу і т. п.

Демократизація європейської суспільності викликала, саме собою зрозуміле, заінтересовані народнім, селянським будівництвом, і тепер можна видіти роскішні віллі побудовані на зразок сільських хат, можна видіти внутрішнє вбранинє кімнат богачів, улаштоване на зразок селянських і тільки ліпше одноцільніше видержане в такім стилю.

Останні часи винайдено спосіб робити штучний камінь любого вигляду, а гідравлічний цемент надається ся теж до виливання всілякі прикрас, і се значно полегчує виконаннє оздоб. Що до зовнішнього вигляду великих будов, то їм стараються надати величавий вигляд ухиляючись од всяких кривуль і інших неспокійних оздоб, даючи перевагу лініям простим спокійним і хіба де неде містять відповідні емблеми.

(Рис. 170). Заставки болгарських рукописів.

Архітектура в славянських землях.

Славяни ділять ся на три головні великі групи: 1) східні славяне т. є. Русь (Україна, Білорусія і Москівщина); 2) Західні: Польща, Чехія, Моравія і дрібніші народи Словінці, Словаки і т. п.; 3) Південні Славяни: Болгари, Серби і Сербо-Хорвати.

Зі згляду на їхню архітектуру західні Славяни зауважили під великим впливом Заходу європейського, бо приняли звідтіль віру, а разом з нею і церковну архітектуру, окрім того вони були безпосередно злучені з ним, бо жили межа в межу. Тому латинсько-протестанські Славяни мають архітектуру церковну романсько-готицько-ренесансову, а на народній сільській архітектурі відбиваються впливи народного німецького, будівництва. Хорвати латинники, хоча по народності належать до південних Славян власне Сербів,

але їхнє географічне положення клином між західними народностями і латинська віра, віддали їх під панування західної штуки т. є. романської, готики і ренесансу з його пізнішими відмінами. Південні Славяни були цілком віддані впливам Византії, культура котрої йшла безпосередно до них разом з вірою і церквою. Архітектури західних Славян ми не будемо детально розбирати, бо в більших ліпших зразках, як уже говорено вона є загально європейська. Тільки помітимо, що в останні часи, коли на Заході завдяки загальній освіті прокинули ся і ширші маси народу і викликали демократизацію суспільства, то між іншим відтогді звернено було увагу і на народню штуку, взагалі і на

(Рис. 171). Церква в селі Нагоричах в Сербії.

будівництво з окрема, будівничі Чехі і особливо Поляки стараються ушляхетнити народні орнаменти і будівництво, стараються будувати вілі на зразок селянських хат і ввести оздоблювання в народнім стилю. Так теперка Поляки творять так званий закопанський стиль на народних мотивах татранських гірняків і мазурів, а позаяк штука народня і тих і других не дуже богата, то деяки архітектори прилучають туди досить щедро і чужі їм прикраси українські, або детальніше гуцульські, і мішанині сіх ріжних складників дають також назву закопанського стилю. Докладніше на сім зупиняти ся не буду, а сказавши скілька слів про ар-

хітектуру південних Славян перейду до архітектури на Руси. Про болгарську архітектуру до останньої пори мало було відомо, бо її дуже мало було розсліджувано.

Болгари приняли християнство з Візантії, а разом з вірою і церковну архітектуру. Архітектура болгарська трохи затяжка, бо брала зразки з будов византійських доби занепаду; переважає тип однобанний.

В Македонії де і нинька більшість населення -- Болгари, дуже bogato красних церков перероблено турками на мечеті, також bogato зруйновано, а збирати матеріял до архітектури дуже трудно. (Див. „Македонія“ Кондакова). Матеріял зібраний Болгарами про деревляну архітектуру ще менше задовольняючий і критично не перевірений.

Серби переняли

(Рис. 172). Церква в селі Манасія в Сербії. архітектуру разом з вірою також од Візантії, тому архітектура сербська носить характер византійський, і відміни її залежать од більшого, або меншого впливу самої Візантії, або інших великих міст. як напр. Солунь і т. п. По свідоцству архітектора Покришкина в сербській архітектурі можна помітити три доби. Перша доба до XIII. віку но-

сить на собі впливи архітектури дальматійського побережя, і східного берегу Італії; вони характеризують ся гострими луками, продовженими плянами церков, відбивають ся на подробицях гзимсів, начілків і т. п. Доба XIV. віку характеризується виключно Византійськими впливами, тоді переважає важкий однобанний, або пятибанний тип церков. Третя доба припадає на кінець XIV. і початок XV. віку, тоді архітектура придбала найбільш самобутній

(Рис. 173). Катедра у Чернігові. Дві вежі ззаду пізніше прибудовано.

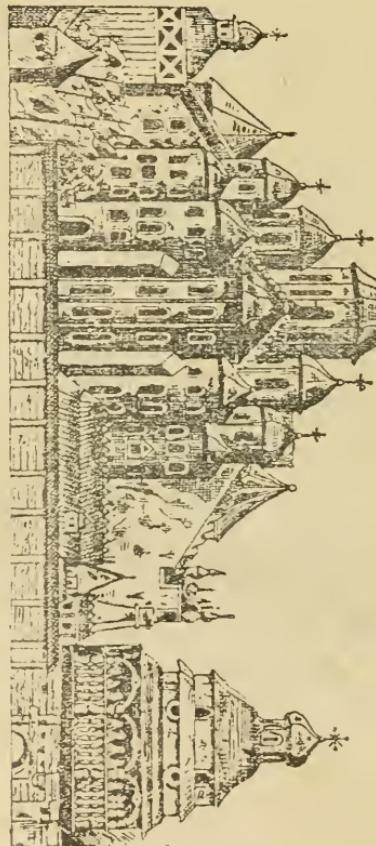
характер в залежності від збіднення краю завдяки перемозі Турків, коли Серби повинні були обмежити ся в будовах власними архітектурними силами. Церкви сеї доби характеризують ся більшою струмкістю, ніж чисто византійські і орігінальним угрупованем бань. Напр. Західня пара бань стоїть дальше од середньої бані ніж східня. Струмкі підбанники стоять на декоративних луках.

Віттарні закапелки прикрашувано тонкими полу-
сішками див. (Рис. 172). і т. п.

Дуже великих церков у Сербії не було. Сербські
церкви сеї доби мали вплив на Румунську архітектуру,

а через неї і на ін-
ші. Про деревляну
сербську архітектуру
токи що дуже мало
відомо.

**Архітектура на
Руси** розвивається
пишно теж з приня-
тєм християнства од-
* Візантії, хоча і до
теї пори як в укра-
їнським Київі, так і
у великоруським Нов-
городі будівництво
особливе деревляне
повинно було сто-
яти досить високо.
У IX. віці княгиня
Ольга мала муровані
палаці в Київі і у
Вишгороді біля Ки-
їва, а в Новгороді
були муровані стіни.
Що до Київа і ін-
ших українських міст,

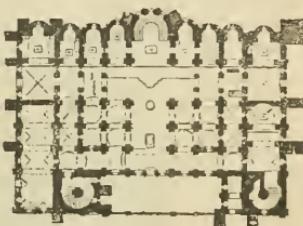
(Рис. 174). Софійська катедра в Київі в XVII. віці.

то в сім розділі ми розглянемо тільки муровану архі-
тектуру византійського стилю, бо про деревляну і само-
стійну українську будемо говорити в окремім розділі.
До Київа християнство зайшло ще у XIV. віці, а з ним

і архітектура, але од Володимира починається справжній росівіт церковної архітектури, котрий доходить до погея при Ярославі Мудрім, а року 1240. разом з руйнацією Київа кінчається ся. В Київі найкращими церквами були: Софійська катедра закладена 1037 р., див. (Рис. 174 і 175). Печерська Лавра 1073 р., Михайлівський Монастир 1109 р., церква Спаса на Берестові в XI. віці, Кирилівський монастир XII. вік., Василя в XII. вік., Михайлівська церква у Видубецькім монастирі XII. віці. Жадна з сих церков до нас не дійшла в повній цілості, юден тільки Софійський собор та Михайлівський і почали Кирилівський монастир уціліли од цілковитого знищенння. Головні риси українсько-византійської архітектури такі:

План був візантійський. Зовні він мав вигляд штирокутній з троєма півкруглими закапелками на сході, в яких були вівтарі; в середині штири великих сохи, на яких тримаються ся луки, між якими в кутах суть відомі уже півкруглі клини-межилучники; на всім тім підбанник, а на нім баня. Західня половина церкви занята хорами. В більших церквах план ускладнявся в той спосіб, що кругом середньої бани по кутах, а не навхрест (принаймні у тих церквах, що до нас дійшли), ставлялося менші бани, котрі трималися на відповідній системі сох і луків.

Спосіб муробання був також візантійський. Мур складався з великих, майже квадратових цегольних плит, цементом була рошина вапняна з дрібно битим камінем. Часом в перемішку з цеглою йшов в мур ка-

(Рис. 175). План катедри (собору) Софійської в Київі.

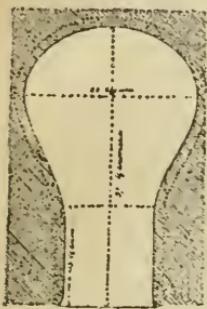
мінь званий шифер, з нього також робилося гзимси і прикраси. Чола розділено було на скілька частин простовісними полусішками, або пругами, кожна частина в горі мала лукову форму. Такі самі полусішки були і зовні на пругах вівтарних закапелків. Вікна були високі, але досить вузькі, проте давали дуже богато світла, так що церква виглядала в середині весело, привітливо. Оздоблювано було часом статуями і пласкорі-

(Рис. 176). Софійська катедра в Новгороді.

зьбами, різбленими з шіферного каміння і іншими оздобами, але найбільше розповсюджене було мальовило, т. є.: фрески і мозаїка. Рештки мозаїки заховалися в Софійському соборі і Михайлівському монастирі, а фрески у Кирилівському монастирі і Софійському соборі. Розміри Софійського собору 40 м. \times 39 м. (18,5 \times 18 с.). З його оздоб дішли до нас мозаїки на вівтарній стіні, на соахах, луках і в бані, і фрески на стінах над схо-

дами, що ведуть на хори. Церква ся була ушкоджена Татарами 1240 р. При гетьмані Мазепі її було поправлено, але дуже закрито новими прибудовами і надбудовами,

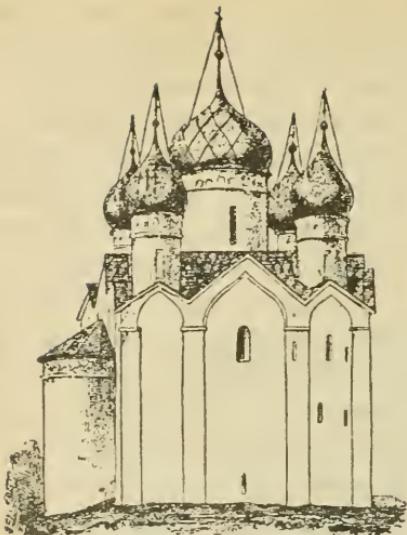
(Рис. 177). Перекрій голосника.

так що цілковито змінився її вигляд. Рис. 174 показує її вигляд в XVII. віці. По літописним звісткам число церков у Київі доходило до 400, але більшість їх було знищено ще перед нападом Татар сусідніми таки князями, так напр. оповідали літописи, при Святополку І. року 1017, пожежа знищила ніби 400 церков (майбуть тут раховано вівтарі і престоли, а їх мало бути до 5 і більше навіть в одній церкві). Але найбільше

було знищено князем Андрієм Боголюбським, котрий заклав собі нове князівство в Сузdalській землі і почав збирати Русь, (пізніше се була Москвщина), і розумів, що знищити свого конкурента, т. є.: українську державу можна найліпше, знишивши його культуру; і взявши Київ року 1124, він спалив до 600 церков, а також майбуть усі ліпші будинки, і після того Київ уже не міг поправити ся і Татари тільки дорештували те, що знищили свої. Між іншими церквами Київського типу відомі у Вишгороді 1115 р., в Каневі Юра

(Рис 178). Церква Преображення у Новгороді.

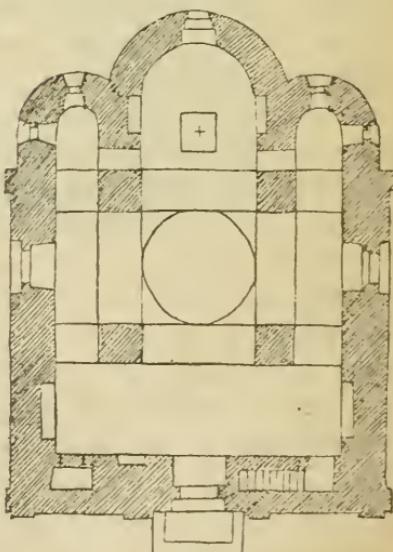

(Рис. 179). Церква Бориса і Гліба у Новгороді.

та по селах, там ще жили традиції попереднього, там берегли ся заповіти славної старовини, консервували ся форми життя, віри, штуки і т. п. Там же плекала ся і своя питома архітектура, або ліпше сказати будівництво деревляне, про котре ми будемо говорити в слідуючім розділі.

Новгородська архітектура. Київ не відважувався змінити або додавати щось свого в уста-

1144 р., у Василькові, у Білгороді св. Ант. 1197 р., в Переяславі скілька церков, в Чернігові катедра Спаса див. (Рис. 173) в Галичі (можливо, що й нинішній Станіслав), в Турові, у Володимири Волинськім, в Полоцьку і в Смоленску і ще інші. З року 1240, разом з руйнацією Київа Батиєм, він старий замовк на довший час, погасла його блискучча культура, життєтліло в менших містах

(Рис. 180). План церкви Преображення у Новгороді.

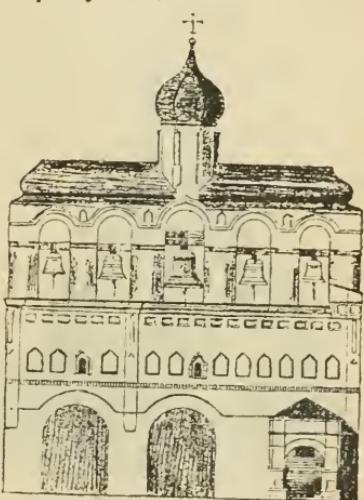
лені форми византійської архітектури, в той самий час Новгород, котрий був даліше од Византії і котрому менше була знаєма, а тому і менше імпонувала Византія, дуже рано почав вводити свої відміни в будівництво муріваних і дав скілька цікавих зразків власної архітектури.

Прикмети новгородської церковної архітектури були такі: плян церкви був широкутній, близький до квадрата, з єдним, або трома півкруглими закапелками вівтарними див. (Рис. 176 180). В середині було штири сохи з луками на них, на котрих тримався круглий підбанник і на нім баня. Часом по кутах було ще чотири бани, подібні до середньої, тільки менші, так що утворяла ся пятибанна система.

В Софійському новгородському соборі збудованім біля року 1053 була ще шоста баня в південному західному куті див. (Рис. 176).

В середині ще були хори. Вікна були вузькі. Матеріалом для будови служив почасти тесаний камінь, почасти нетесаний. Звичайне мурівали так, що складали дві тонкі стіни з каміння, а в суточки між ними наспали каміння дрібного, або товченої цегли і потім се заливали вапном. На той час поки просохне цемент, стіни обшивали дошками що-б не розсипалися.

Вгорі стіни ще бували звичайно зміцнено деревляними зворами. В межилуничниках, в луках, в закапел-

(Рис. 181). Звіниця Софійської катедри в Новгороді.

кових полубанях і в інших місцях вмuroвували ся так звані голосники див. (Рис. 177). Чи грали вони ролю чисто акустичну, чи може при тім і механічну трудно рішити.

Гзимси і оздоби роблено було з цегли.

Зовні чола і причілки оздоблювано було в той спосіб, що їх було поділено на три часті простовісними лиштвами див. (Рис. 179).

При тім вони кінчилися, або начілками трикутніми, як на (Рис. 178), або трома зубцями відповідно тому як вони поділені див. (Рис. 179). В сім випадку начілок мав досить оригінальний троїчастий вигляд. Часом поділів, а разом з тім і зубців робилося і більше напр. 5, або 7 на кождім боці, що-б в такій спосіб запобігти одноманітності великих гладеньких стін.

(Рис. 182). Дерев'яна церква на оштенськім цвинтарі Олонецької губ.

Вікна в Новгородських церквах були вузенькі, поодинокі, в супереч потрійним византійським. Дахи бували або жолобові, обі відповідали зубцям і утворяли багато рамен. Круглі підбанники мали на собі оздоби з трикутників і лучків, котрі йшли пояском навколо. Бані початково покривалося майбуть так, як і византійські, так що вони мали зверху оплескуватий вигляд див. (Рис. 176 і 178), але згодом виробився тип покриття подібний до цибулі див. (Рис. 180 і 181) а потім він придбав собі зовсім самостійне, так скан-

зати, автономне значіннє в московській архітектурі, значіннє прикраси незалежної від бані, і назвисько главки, або маківки див. (Рис. 182).

Звіниці з початку стояли окреме од церков і звичайне уявляли з себе стінку з вікнами, в котрих висіли звони див. (Рис. 181). Пізніше почали вживати як звіницю, одну з бань на церкві, надавши їй відповідну форму.

Між новгородськими муріваними церквами ми не знаходимо таких, котрі-б відповідали новгородському духові народньому, яким ми звикли його уявляти собі з його казок-билин і його історії, культурно залежним завдяки торговим зносинам од нормансько-ганзейського заходу і од магометанської Персії. Мрійливість, казковість, широкий розмах фантазії більше відбивався в його деревлянім будівництві, в деревляних церквах. Але ся деревляна архітектура до нас не дійшла, бо новгородську республіку знищив московський цар Іван III. в XV. віці, вирізавши більшість свободолюбців, решту позасилив на північ, і між ними більшість славних будівничих, котрі не хтіли служити своїми здібностями переможниці Москви. І от там на півночі заховалися заповіти старовинніх новгородців, там будовано казково-прекрасні деревляні церкви, котрі стоять в дивній гармонії з довгогилястими, сонячними, укутаними снігом сосновими та ялицевими лісами, з горами снігу, з замгленим обрієм.

(Рис. 183). Успенська катедра у Володимирі на Клязьмі 1157 р.

Такі церкви будовано було в місцях заслання на далекій півночі в Олонеччині, Архангельщині та Вологодщині. Деякі хоч пізніші, але будовані по старім заповітам, доістнували до нас див. (Рис. 182). На сих церквах уже видко, що ідея бані византійської тут затратила ся. В середині бані не було, а була невисока, не вище 7 метрів, кімната з стелею, зверху ставлялося високе, часом до 30 або 40 метрів висоти, шатро на

(Рис. 184). Московська успенська катедра.

кроквах, побите дошками, на ньому велика цибуляста голова з хрестом, і багато таких же цибуль кругом середнього шатра на дашках і начілках див. (Рис. 182).

Головка набігає собі зовсім самостійне, автономне значинне оздоби без залежності від бані, которую вона в початку закінчувала, або вінчала, і без котрої була

з початку немислима. Такіх головок почали ставляти дуже богато, надаючи їм часто дуже дивний вигляд, обліплюючи їх напр. зубцями, так, що така головка мала вигляд величезної соснової шишкі і т. п. Пізніше в московській архітектурі головки роблено дуже великі див. (Рис. 185), при тім часом на дуже тонких шийках. Оздоблюваннє деревляних церков багатьома головками і дашками без звязі з конструкцією надавало їм вигляд скоріше дитячих цяцьок, ніж поважних будов пристосованих до молитви. Сі церкви суть єдиною спадщиною „Господина Великого Новгорода“, котра як і казки-билини найліпше малює нам душу сеї вільноподібної республіки.

Володимиро-Сузdal'ska архітектура дійшла до нас в ліпшім стані, майбуть завдяки тому, що татари руйнували міста тільки в разі крайнього опору, а до чужої віри були байдужі.

Зразком для сеї архітектури служила київська, бо князь Андрій Боголюбський, зруйнувавши в 1124 році Київ і спаливши далекоглядно його церкви, наперед позабираав з них все, що могло бути корисного і цінного і навіть запросив до себе потім київських будівничих, щоб будувати у Володимирі церкви так, як їх було будовано у Київі, і кріпость (фортецю) на зразок київської ярославової. Але окрім київських майстрів в Суздалі працювали також новгородськи, німецьки, ормянські і інші.

Техника будовання була новгородська, тільки матеріалом був білий тесаний камінь, а до вапняного роштину додавало ся житніх і яшних висівок. В зовнішнім вигляді головною прекметою суздальского стилю служить поясок на стінах, котрий іде кругом церкви, див. (Рис. 183) і складається ся з маленьких сішок злу-

чених між собою вгорі лучками, а також ріжні постаті звірячі, пташині, і людські, котріх дуже рясно вирізлено по стінах.

Сей поясок на чолі і стінах нагадує подібний поясок романських церков в західній Європі.

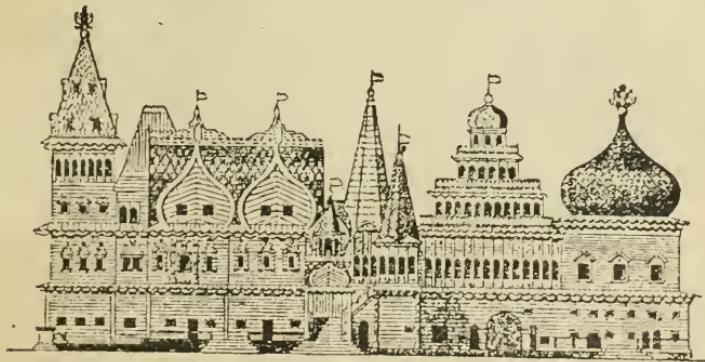
(Рис. 185). Церква Василя Блаженного у Москві 1555 року.

З суздалських церков до нас дійшли майже не попсовані: Успенська побудована 1157 р., у Володимири

Преображенська в Переяславі Заліськім, Покровська у Нерлі 1165 р. Дмитрівська у Володимири 1197 р. Успенська там само 1202 р. і богато інших.

Московська архітектура. В початку XIV. віку Митрополича катедра і царський престол переносяться в Москву, і вона стає культурним центром всеї Москівщини. Але москва не мала своїх майстрів, спроби мурувати більші церкви дали сумні наслідкі, і грізний цар Іван III. мусів звернути ся до інших держав.

Як уже помянуто новгородськи, а також і пековські будівничі рішучо одмовили ся будовати що небудь

(Рис. 186). Чоло палацу в селі Коломенським за цара Івана IV. Грізного.

в Москві, тоді Іван III. звернув ся до Італії і запросив звідтіль скілька архітекторів, на чолі котрих стояв Аристотель Фіоравенті з Больонії. Сі будівничи повинні були поліпшити тільки техніку, а форма будови повинна була відповідати суздалськім церквам. Під їхнім доглядом будовано в Москві Успенський собор, і церкви Архангельську і Благовіщенську. Також палаці грановитий, столовий, золотий, одвітний, росправний і інші. Італійці ввели такі поліпшення технічні: цеглу

довшу і ліпше випалену, і міцнішу вапняну рошину; стали клали стіни з рівних тесаних камяних бріл і не клали туди рінняків, як се чинило ся попереду, стіни і луки стали зміцнити залізними, а не деревляними зворами і т. п. Зовнішній вигляд остав ся подібний до суздальськіх церков див. (Рис. 184). Научившись од італійців будівничій техніці, московські архітекти починають будувати самі, і вносять ті складники, котрі вони мали перед своїми очима, до котрих звикли і котрі їм подобали ся.

Тоді відбиваються між іншими також і татарські впливи. В церковній муріваний архітектурі помітно впливи деревляних будов і можливо, що й новгородських деревляних шатрових церков. В XVI. віці сей нахил до шатрових форм стає дуже помітний і ми можем ствердити се, поглянувши на церкву Василия Блаженного у Москві, побудовану 1555 року, див. (Рис. 185). Зовнішній вигляд сеї церкви дуже красний, але краса її дика, і не сходить ся з європейськими поняттями про прекрасне в церковній архітектурі. Вона має якийсь рябий, сорокатий вигляд, по середині високе шатро, а кругом цибулясті голови; кожда голова її інакшої форми і помальована яскравими фарбами в ріжні не гармонійні кольори. Плян незвичайно заплутаний, а в середині вона темна, повна закамарків і робить гнітюче вражіннє на душу, не викликаючи премиренного настрою, якого бажає молящий ся. Okрім церков шатрової форми, були також церкви квадратової форми, з пласкою стелею, котрі на даху мають пять цибулястих головок на тонких високих круглих шийках. Як шатрові, так і квадратові церкви часто мали два поверхі, в нижнім містила ся тепла зимня церква, а у верхнім поверхі холодна літня. В деревля-

них, як і в муріваних часто була так званна трапезна т. є. велика кімната, котра лучила ся дверми з самою церквою, бувала більша ніж внутрішність церкви і через котру треба було власне переходити, щоб увійти в церкву. На чолі завше бував красний ґанок на низеньких череватих сішках, на котрий вели часом досить високі сходи. Устрій деревляніх церков був такий самий. Мальовила в церквах було дуже богато і воно було досить красне, хоча і робило ся по грецькому шабльону. Італійці внесли багато природності в живопись і дали тім для неї можливість далі розвивати ся. Особливий нахил мали Москалі до мініятурної живописі, напр. на образах, так званих „складнях“, котрі можна було завше носити з собою. На них незвичайно тонко вималювано бувало самі маленькі подробиці, хоча постаті святих були дуже дрібні. Ся мініятурна живопись характеризує і добу і релігійну вузкість, де все полягало в молитві без настрою, але з запалом перед самим образом, в самім точнім виконаню приписів, а не в свободінім творенню.

Іконостаси були спершу майбутньо низькі, але в XVI. і XVII. віці їх роблять високими, в п'ять або шість поверхів. Часом трапляється ся на них добра різьба, але увага більше звертається на мальовило. Статуй заборонено обрядом московським і тому різьбарство там не розвивається ся, тільки колись у Новгороді розповсюдженні були статуй Миколи Можайського, але з його руйнацією, занепала і ся штука.

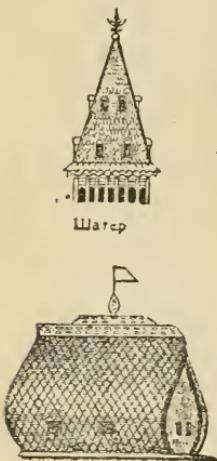
Оздоби приватних будов були в більшості такі самі, як і на церквах, бо деревляні церкви власне і позичили їх од приватних будинків особливі деревляні, а мурівани церкви, як уже помянуто переняли стіль деревляніх. До нашого часу не дійшло старих дере-

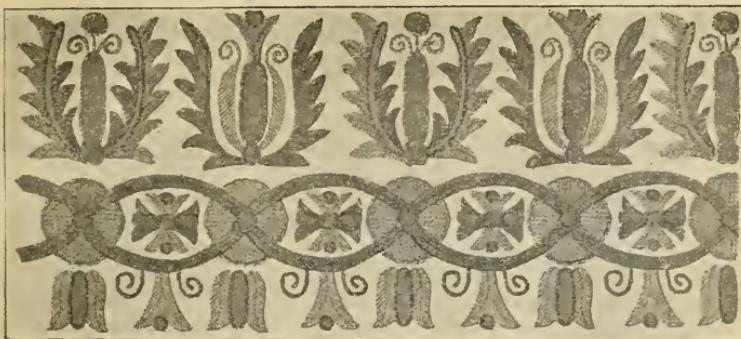
вляніх московських хат, але якось остав ся не знищеним рисунок коломенського паліацу царя Івана IV. Грізного, див. (Рис. 186). Головними ціхами такіх будов були шатро і бочка див. (Рис. 187), котрі можна видіти і на хатах і на церквах також.

Поперечній перекрій бочки, дає так звані по московському кокошники, котрі видко на (Рис. 186) і котрі увійшли потім в муровану архітектуру як прикраса; такими кокошниками оздоблено шатри в муріваних церквах див. (Рис. 185.)

Розвиток цього стилю тягнув ся аж до кінця XVII. віку, до царювання Петра I. Сей цар, як відомо, з незвичайною енергією і упертостю низив національні традиції у цілім життю держави і навіть не пощадив церковної архітектури і ввів чужий

(Рис. 187). для Москалів західний стіль, але се привело тілько до занепаду, а не до розвитку архітектури. Тільки останніми часами се зрозуміли і тепер в Москівщині старають ся відродити, продовжити і розвити старий стіль, але се по втраті традицій не так то легко дастися ся.

(Рис. 188). Вишивана ліштва з українського полотняного підризника (стихара).

Українська архітектура.

Коли доводить ся писати що небудь про українську архітектуру, або про штуку, то авторові приходить ся поборювати велики труднації, бо матеріалу зібрано дуже мало, але ще менше його оброблено, і не склясіфіковано. Часто навіть в ріжних виданнях під назвою українського фігурує таке, що не має з Україною жадної спільноти. Дуже старих памяток українського будівництва ми не маємо, бо те що осталося у Київі од передтатарських часів, все належить, або цілком до грецької праці, або носить на собі сліди її глибоких впливів. Українську творчість ми примушені шукати в деревляніх будовах, між котрими не можна найти старіших од XVI. віку. Тільки деякі образи і різьблені тріптихи(складані образи), та рукописи можуть похвалити ся глибшою старістю і вони дають нам де-

які посередні вказівки на колишню самостійну українську архітектуру і штуку. Можна також з певністю припустити, що в глухих закутках гірських, або лісових око-

(Рис. 188). Церква св. Миколая в м. Торговиці Уманського пов.

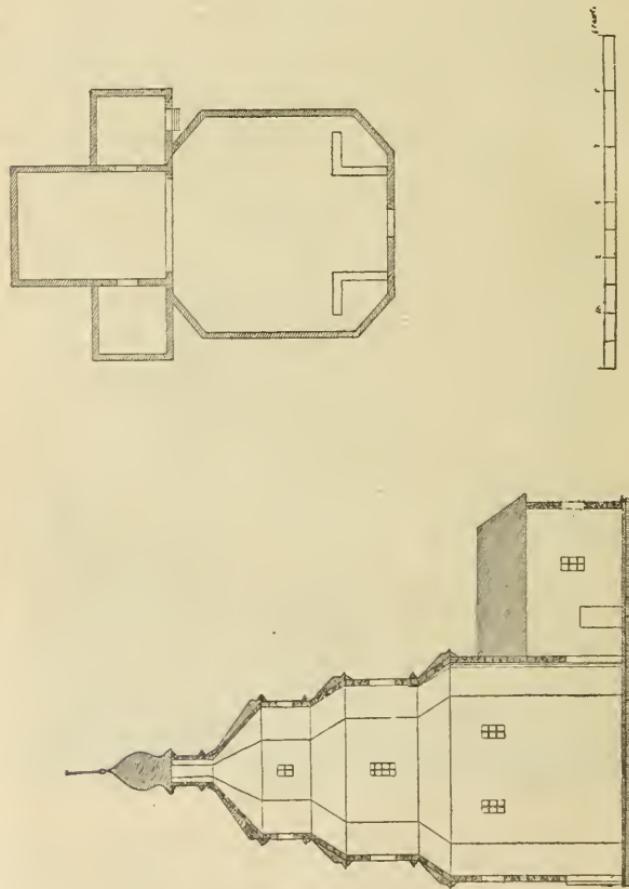
лиць напр. в Карпатах і на Волині, могли заховати ся старовинні памяткі, котрі носять на собі віддрук традиції, ще старішіх часів.

По зруйнованю Київа частина людности май-
бути відсунула ся трохи на захід і жила головним чи-
ном по селах, та по маленьких місточках на правім
березі Дніпра, серед лісів, заховуючи свої старі, може
навіть поганські звичаї, пісні, обряди, очевидно також
будинки, прикраси і т. п. Суз达尔 і Москва не мали
з нею зносин, а скоро потім її підгорнула під себе Лит-
овська держава і на довший час захистила від велико-
руських впливів, даючи тим часом повну свободу впли-
вам західним. Київ помаленьку віджив. Скоро по тім
завдяки торговим зносинам, під впливом Заходу
заснували ся на Україні ремісничі корпорації і рі-
жні релігійно-просвітні братства, котрі даючи суспіль-
ності змогу розвивати ся і збагачувати ся, тим самим
помагали плекати свою культуру. Справді в кінці XVI.
віку уже виробив ся зовсім викінчений тип церков де-
ревляних, а в середині XVII., деревляний стіль цілком
переходить в муровану архітектуру і дає часом дуже
красні зразки церков мурованих. Правда в той же час
широкою хвилею вливаються сюди західня культура
і штука, але вони не побивають національної, а хиба
тільки виробляють у людности ліпший смак і помога-
ють їй розвивати ся. Навіть постійні війни з Поляками
і Татарами не могли грунтовно перешкодити ні сим
впливам, ні розвиткові культури, тільки пануваннє Мо-
скви з XVIII. віку, знищило творчу силу і потягнуло
назад культуру і штуку на Україні.

Ми розглянемо спершу стиль деревляних церков,
останнього ступіння його розвитку в самім осередку
України в кінці XVII і початку XVIII. віку. Щоб ліпше
зрозуміти сей стиль, ми мусимо сказати слідуюче.

Вага політичного, економічного і релігійного гніту
тяжко відчувала ся в душі вільнолюбивого народу,

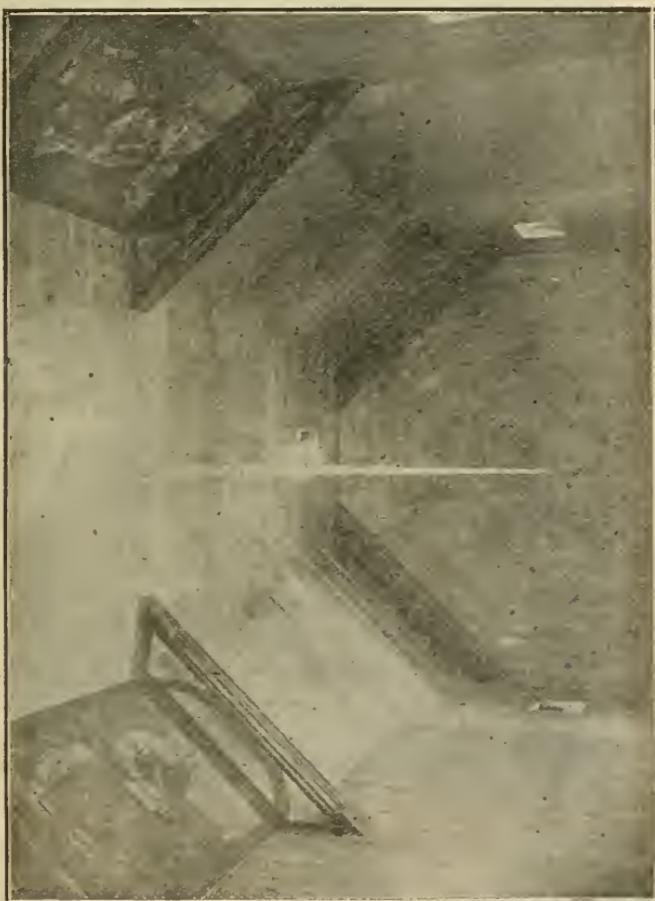
і часто в хвилини знесилення, суму, жалю і зневаги примушувала його звертати увагу на церкву, куди можна було ховатись зі своїми скрботами, виливати свою нудьгу, свої жалі перед Голгофою, де можна було набирати

(Рис. 190). Церква в м. Торговиці, перекрій, плян (маштаб в сяжках).

ся сили й енергії для нової завзятійшої і ще важшої боротьби за волю, за добробут, за щастя рідного краю. І справді вся архітектура сих церков відповідає такому

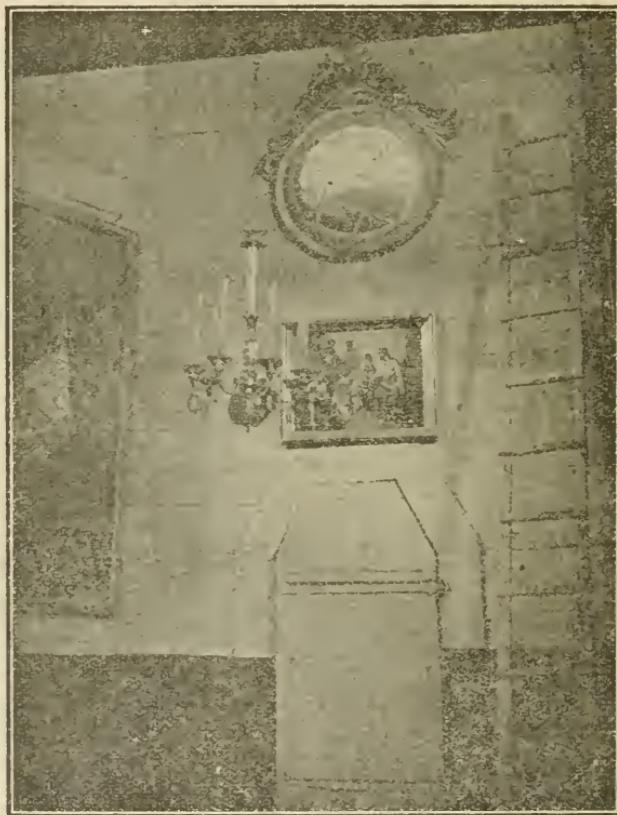
настрою. Кожна окрема частина такої церкви, як і вся її архітектура взагалі, здається має одну думку, одну мету, одну яскраву рису: підняти настрій чоловіка, одірвати мисли його від землі, захопити всю істоту чоловіка і обернути, піднести її до гори, до Бога.

(Рис. 191). Церква в м. Торговиці — середина бани.

Стиль виробився яскравий, характеристичний, але шаблону не було і трудно знайти дві церкви ідентич-

чні між собою. Церкви будувалися з одною, двома, трома, п'ятьма і дев'ятьма банями (банями, а не головками тільки). Бані були високо підняті, підтримувалися високими восьмериками, а восьмерики стояли на за-

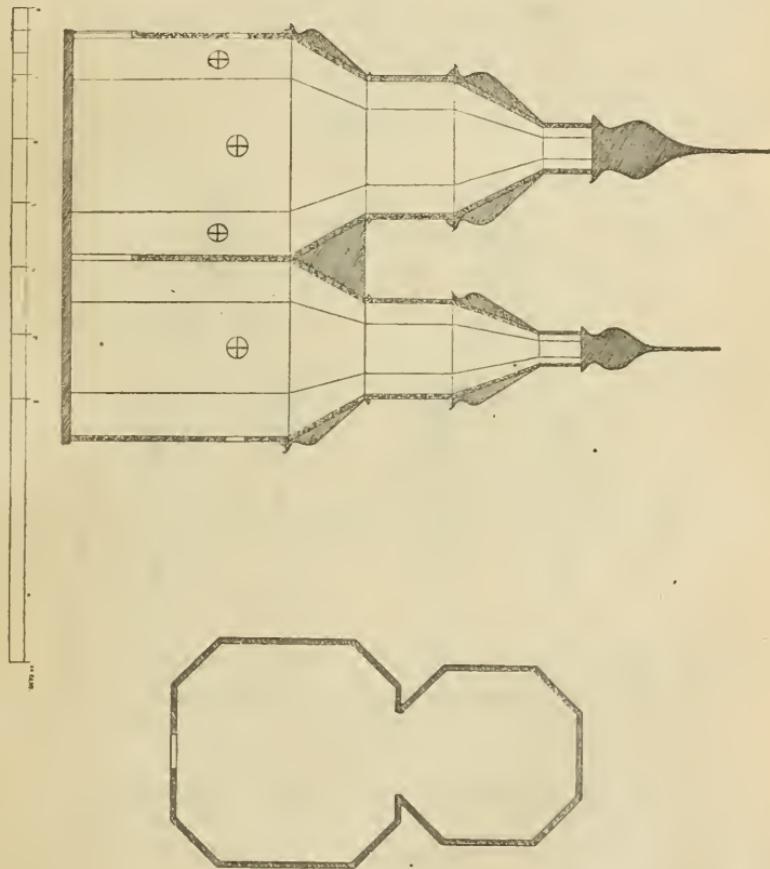

(Рис. 192). Віконце в бабнику (с. Пологи Васильків. пов.).

ломах теж високих. Вся церква знизу аж до самого верху: і стіни, і зломи, і восьмерики, і бані і знов маленькі на них вісімерики будовалися на зруб. На бані

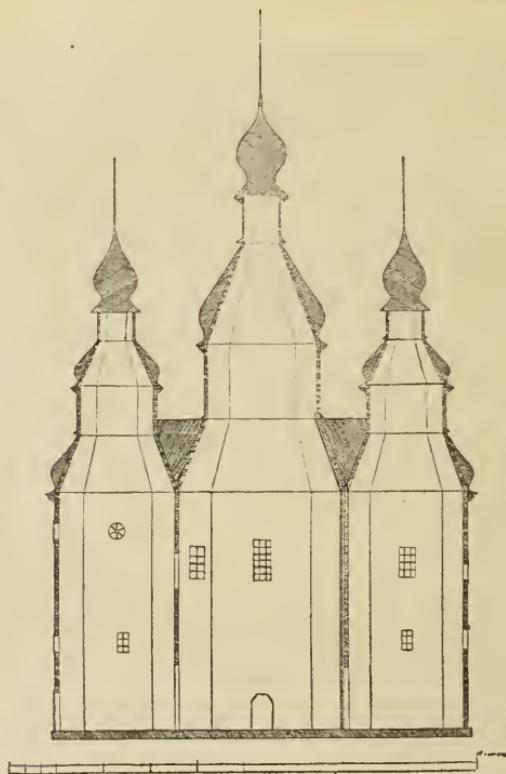
стоїть маленький восмеричок, наставлений зрубом, а на восьмеричку головка, подібна до якогось шолому східного типу або часом до митри. Часто такі деревляні церкви бувають заввишки сяжнів 15—18 (40 мет.). Такі

(Рис. 193). Двохбанна церква (реставрована), перекрій і план.

високі церкви мають по три або по чотири поверхи, кожний верхній вужчий проти нижчого і зв'язується з ним конусовим зломом. Розглянемо церкви кожної із сих систем окремо.

Однобанна система. Така напр. система в містечку Торговиці Уманського повіту, див. (Рис. 189). Плян сїї церкви становить восьмикутник з одною тільки передною вівтарною абсидою; нїяких інших прибудов не

(Рис. 194). Церква в с. Конелі, перекрій.

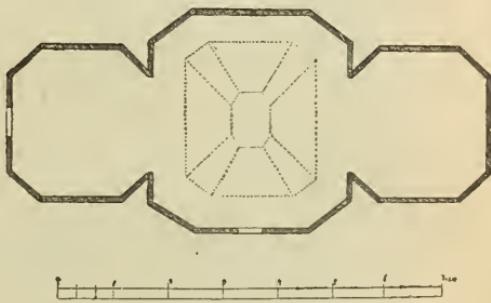
було (і взагалі не бувало), як видко на пляні див. (Рис. 190). Сама церква уявляє з себе трохповерховий*) восьмигранник на взір гранчастої вежі, котрої поверхи

*) Чи двохповерховий, як рахують поверхи будинків в Галичині.

помалу з'ужують ся і зменшують ся, і верхній кінчиться ся банею, зробленою зрубом, як і всі інші частини сеї самої і всіх українських церков взагалі. З середини ся баня знята на фотографії див. (Рис. 191). Над банею підіймається ся і служить її продовженням маленький восьмеричок, а на нім тримається ся маленька головка. Церква робить враження гранчастої вежі, симетрію котрої псує тільки одна вівтарня апсида див. (Рис. 190) В задній стіні башти, над дверми вирубане кругле віконце див. (Рис. 192). Таке віконце завсіди трапляється в трехбанних церквах в бабнику, в задній його стінці над дверима. На пляні див. (Рис. 190) воно видне й означене над дверима. Можливо, що се віконечко зявилося як вплив готики.

Треба сказати, що над дверима не буває ніяких надбудовань, ні ганків, ні притвору. Двері вели просто з цвintаря в середину церкви.

До нас дійшли звістки, що таких однобанних церков ранійш було чимало, але вони були тісні, і їх потім переробляли на трохбанні, через те до нашого часу зістало ся не богато. Таку будівлю, таку восьмигранну башту старосвітські українські архітектори мали ніби за якусь одиницю, або елемент церковної архітектури, так

(Рис. 195). Церква в с. Конелі, плян.

що всі інші системи могли виробляти ся тільки з комбінації таких одиниць.

Двохбанна система не дійшла до нас в чистім вигляді, бо такі церкви всі перебудовані. До них додавав

(Рис. 196). Церква в Конотопі Липовецького пов., з 1748 р.

ся ще один елемент, і він повертає таку систему в трохбанну. Ми мусимо підкреслити, що два елементи, стоячи підряд, не псували враження, бо у всій будівлі була си-

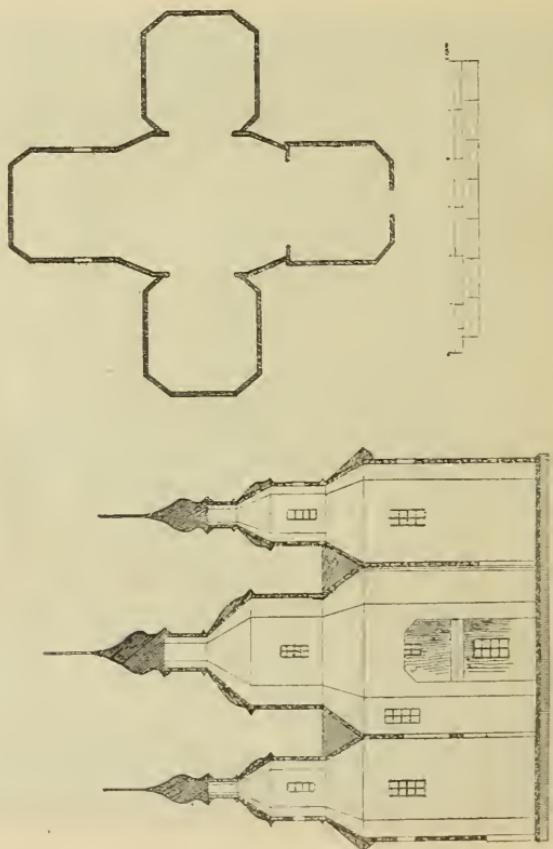
метрія, і вісь і площа симетрії проходила через ту стінку, до котрої був притулений іконостас. Для того, щоб ся симетрія не псувала ся, потрібно було, щоб обидва елементи були однакові, щоб вони мали одну

(Рис. 197). Онуфріївська церква в м. Н. Дащеві, вид від півдня.

височінь. В Гнилецькій церкві так і було, а в Сніжках, де тепер трьохверха церква, бабник і вівтар нижчі від середнього елементу. Такі комбінації з двох елементів

відповідали смакові старосвітських архітекторів, а се можливо тільки тоді, коли дивити ся на восьмигранну башту як на елемент архітектури. Можливий плян такої двохбанної будівлі показано на Рис. 193.

(Рис. 198). Михайлівська церква в м. С. Дашеві, перекрій і план.

Трьохбанні церкви. Коли до двохбанної церкви приставити ззаду замість бабника третій елемент, то вийде трьохбанна церква. Сі три елементи звязані до купи і витягнені по одній простій лінії роблять вра-

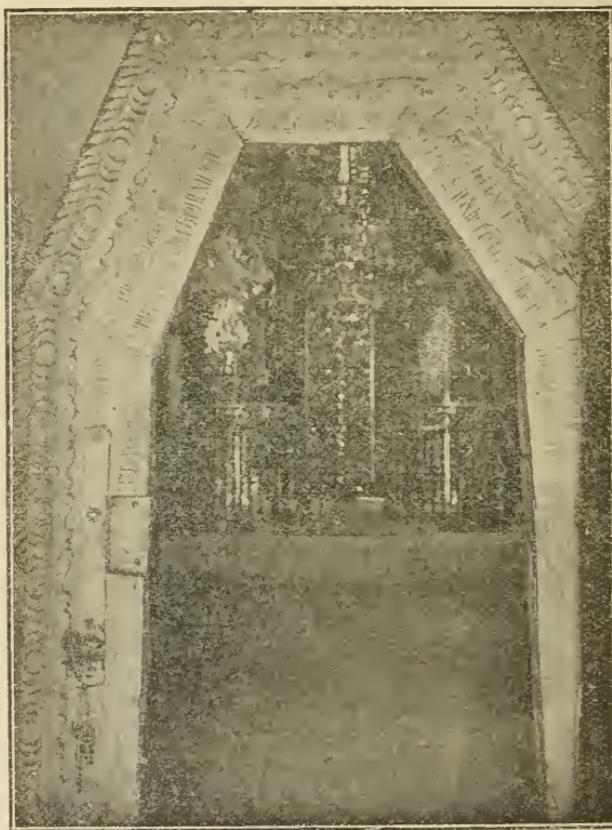
жінє чогось цілого, закінченого, симетричного, з якого боку не поглянути на нього. Ся система дуже подобала ся нашому українському народови, і ми бачимо сї церкви скрізь по Україні; тут їх розсипано безліч, щедрою рукою.

(Рис. 199). Церква в Новомосковському (Самарі).

Середня баня в сїй системі була завсіди вищою від двох других, завше піднімала ся над двома другими банями, нїби панувала над ними див. (Рис. 196).

Найвиразнійшим заступником цього типу може служити одна з найвищих церков цього типу в м. Конелії Липовецького пов. з 1748 р. (Рис. 196). Вона збу-

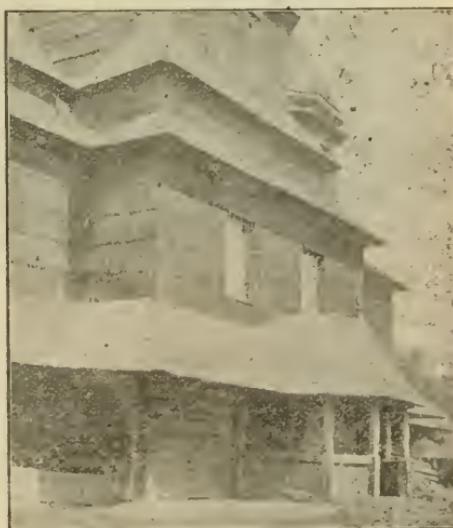
(Рис. 200). Старинний церковний одвірок, з різною написю 176.. р.

дована з дуба, ще й тепер крепка і подає надію простояти ще довго; заввишки має 15 саж. (32 метр.). В бабнику ззаду і з боків єсть по круглому віконцю.

Пятибанні церкви. Сей тип виходить з трехбанного таким чином: в середньому восьмиграннику зіставались вільними, ні з чим не звязаними дві бокові стіни, південна і північна; до сих стін, щоб поширити систему, можна приробити два крила, дві прибудови, викинувши обидві стінки цілком, аж до злому, та приставивши два нові елементи, такі самі як вівтар і бабник. Такі прибудови не псували симетрії, заокругляли плян і давали . богато сьвіту, бо були двохповерхові, з банями і в верхнім поверсі завжде мали вікна. Такі церкви ми стрічаємо в м. Дащеві Липовецького пов. див. (Рис. 197). Онуфрівську церкву з 1757 р., і Михайлівську з тих самих часів див. (Рис. 198).

(Рис. 202). Церква в селі Строфанівцях біля Коломиї.

(Рис. 201) Трьохбанна церква в Конятині над Черемошем (Гуцульщина буковинська).

Згадані прибудови міняли плян церкви з кораблевого на хрестовий. Вони теж додавали цілій будівлі багато трівкості і сили, бо служили для неї контрфорсами. Тому що вони були високі і тяжкі і звязані з середною банею в зломах, а через се зломи не могли виступати в боки.

(Рис. 203). Церква пятибанна в с. Княждворі біля Коломиї.

Девятибанна система. Сей тип розвинув ся з переднього дуже просто і льогічно. У вільні чотири кутки пятибанної системи, прибудовано бувало знову такі елементи — високі, двоповерхові, з банями. Така церква й була вибудована в посаді Новомосковському (Самарі) Катеринославської губ. див. (Рис. 199). Середній елемент має 4 поверхі; чотири елементи, що йдуть

нахрест, мають по 3 поверхи, а ті чотири, що стоять по кутках, мають по 2 поверхи. Над вхідними дверима тут єсть віконця круглі, такі як описано раніш. Світла повинно бути дуже багато, бо в кожному поверсі є вікна. Ся церква попсована пізніше прибудованим ганком. Такіх скілька церков було і по інших містах.

(Рис. 204). Трьохбанна церква в с. Бутлі на Бойківщині.

Поширяти сю систему уже не можна далі, бо плян її зовсім закінчений, зіркоподібний, майже круглий. Коли дивитись на таку церкву здалік, то вона робить враженнє якоїсь піраміди, високої й гарної, поцянькованої хрестами. Дальше сеї системи українська архітектура розвивати ся не могла, бо дальша ступінь була-б сімнайцятібанна, але ся була-б уже дуже широка, не

струнка і з дерева її не можна було-б підняти так високо, щоб вона відповідала основним вимогам української архітектури.

Таким чином ми можемо сказати, що український церковно-архітектурний стиль в деревляних церквах розвивався льогічно і на прикінці XVII. в. дійшов до великої закінченості і відповідності меті і настрою. Він настільки ж самостійний, орігінальний і приладжений до артистичного смаку тої людності, серед котрої він виявився, як і всі інші стилі, напр. готицький, візантійський, або московський.

(Рис. 205). Церква в селі Яснови
біля Турки.

Що до прикрас зандвору і в середині церкви, то церкви ставилися зрубом просто на землі, без жадного підмурку, і сей зруб кінчався в горі маленьким восьмеричком, котрий тримав на собі головку, а головка підтримувала красно вироблений хрест. Головка завше була гранчаста, восьмигранна, бо трималася на восьмеричковій служилі натулярним його продовженем.

Вона не подібна до головки московського стилю, бо мала внизу криса, і трималася на широкій шийці, тоді як московська кругла як цибуля і дуже велика трималася на вузенькій шийці, порівняй Рис. 199 і 185.

В московському стилі головку як і всяку іншу цицьку, можна тутити де і як хоче і під такою го-

ловкою може не бути жадної бані. В українському ж стилі головка навпаки служила льогічним і натуральним

(Рис. 206). Церква в селі Турє_блія Старого Самбору.

продовженням і кінцем бані, і ніколи самостійного значення не мала. Ніколи не ставлялося головку без бані,

і баня ніколи пе обходила ся без головки (як у Візантиї). Одним словом ідея головки нерозривно звязана з ідеєю бані.

(Рис. 207). Церква Теодозія (Феодосія) Печерського у Київі.

коли заложена й ім'я того, чиими заходами і коштом вона збудована див. (Рис. 200).

В середині орнаментовані були тільки ті бальки, що випиналися і кидалися в вічі, напр. хори, або сволочки. Мотиви вище помянутої орнаментації нічим не ріжнились від тих, якими цяцьковано хатні сволоки див. (Рис. 223). Хори в старовину робилися рідко, а крилоси містилися далеко

Орнаментація знадвору уживалася тільки на підстрішках або лиштвах (карнизах) і на одвірках. Я вже говорив, що в українських церквах не було жадного ганку і двері ввели просто з цвінтара в церкву; при таких умовинах орнаментація одвірків додавала богато краси, бо її було видно знадвору. На сих же одвірках вирізувалося рік, коли збудована була церква, або

(Рис. 208). Церква над ближніми печерами у Київі.

від віттаря в задніх кутках середньої часті. Солеї ніколи не було; підлога була одної високості як у вівтарі, так і в церкві. Зверху церкву бувало завше побито гонтами, що надавало їй незвичайно мальовничий вигляд.

Такий то був закінчений тип деревляних церков на Україні, котрий розвивався собі без залежності від чужих впливів, з простого штирокутного зрубу. В маленьких церквах елементи були звичайне штирокутні. Але завдяки тому, що бальок деревляний не може бути вжитий в будові довшим ніж на 6 метрів (3 сяжні), бо

вигинається, то, коли хочеться збудувати більшу, пропорційну церкву, мусять ужити восьмикутний елемент.

Призвичайка будувати, зважуючи що раз вінця (або цямину), аж до самого верху, поки вони не стануть такими маленькими, що їх можна накрити головкою подібною до крисані (бриля) (я видів в деяких околицях галицьких крисані соломяні дуже подібні до головки на українських церквах), йде майбутнь з найдавніших часів,

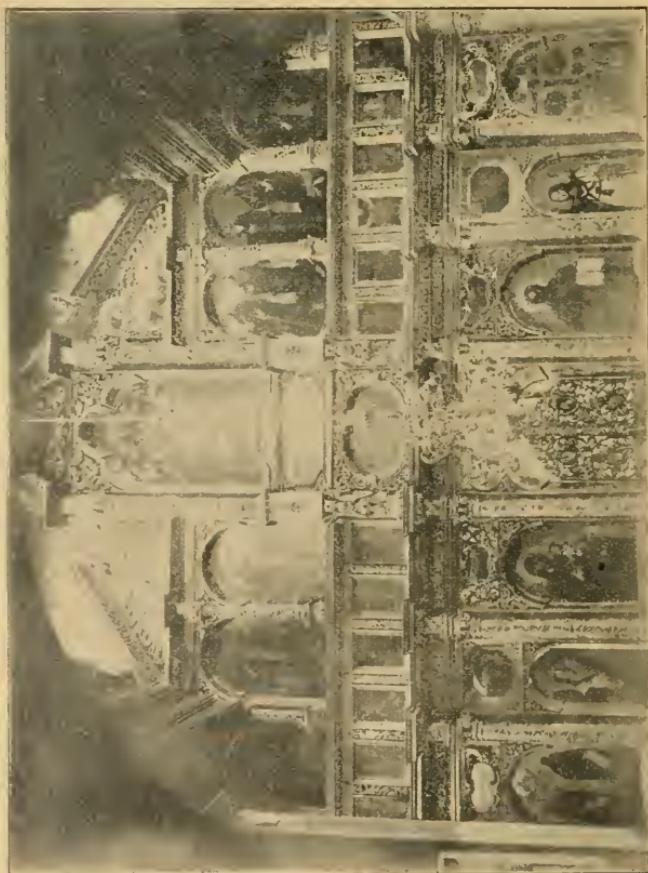

(Рис. 209). Вознесенська церква у Фльорівському монастирі 1731 р.

(Рис. 210). Церква Покрови у Києві на Подолі.

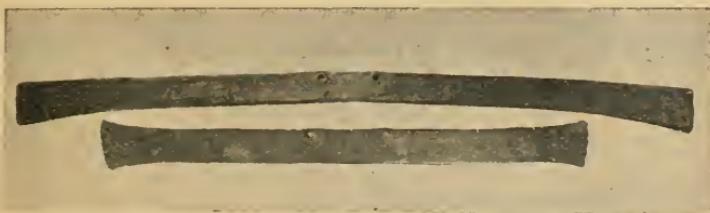
бо така баня є по ідеї найпростіший спосіб на-
криття. Можна безпечно припустити, що у Київі де-
ревляні церкви, котрі горіли 1017, 1124 і 1169 року, були
 побудовані власне в той спосіб. Що такі церкви дуже

(Рис. 211). Іконостас в Богородчанах, походить з Святої Миколаївського на бойківськім підгір'ю.

закінченого стилю були уже в XV. віці, показують де
які різьби на образах; а коли він істнує в закінченій
формі з 15-го по 20 вік (бо і тепер Гуцули будують

такі самі церкви), то се показує, що стиль сей дуже трівкий і повинен був повстati багато ранiше нiж в XIV., або XV. вiцi. Найпевнiше припустити, що вiн пов-

(Рис. 212). Била або клепала в церковнiм музею у Львовi.

став разом з християнством, а може навiть i поганськi старовиннi деревлянi божницi, де стояли статуї богiв, були теж подiбної формi. Коли переглянути тi мiсце-

(Рис. 213). Звiниця в с. Трофанивцi в Коломийщинi.

(Рис. 214). Звiниця з українського Подiля.

вости, де найлiпше заховала ся стара мова, старi оздоби i т. п., то там ми найдемо i нашу українську архiтек-

туру дуже чистого вигляду. Така наприклад Гуцульщина. На Гуцульщині можна найти чільні жіночі оздоби зовсім подібні до тих, котрі знаходимо в могилах VII. століття у Київщині. Мова гуцульська дуже наближена до мови „Слова о Полку Ігоревім“. Коли ми поглянемо на гуцульські церкви, то побачимо, що вони найближче під-

(Рис. 215). Звіниця в Ясениці Турчанського повіту 1760 року.

ходять теж до українських див. напр. (Рис. 202). Відміна та, що в сій гуцульській церкві є ганок з трикутним начілком, котрий дуже нагадує причілок гуцульських хат, див. Рис. 220 і 221, а такого ганка небувало в церквах

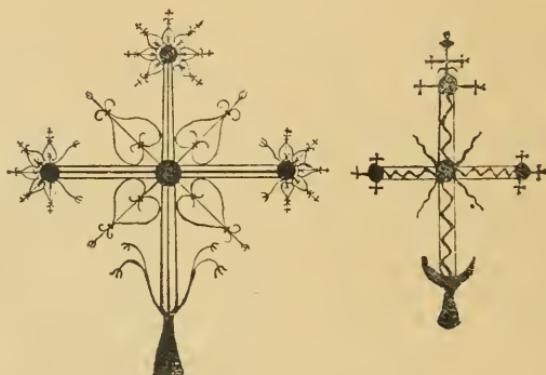
на Українії київській. Але там, коли хтіло ся зробити якесь покриттє, то робили його кругом всеї церкви, або на сішках, або без них. На гуцульськім підгірю біля Коломиї можна видіти форми посередні див. (Рис. 202) де дашок іде кругом церкви і утворює в єдиному місці ганок на сішках, не міняючи однака свого вигляду рівного пояса. В тих самих околицях біля Коломиї є одна церква незвичайно красного вигляду. Вона дуже величава і спокійна, дає правдивий глибоко релігійний настрій, зрозумілій тільки тому, хто її оглядав. Вона пятибанної системи, див. (Рис. 203), висока і дуже простірна. Кругом неї іде помянутий дашок (підсубітка), котрий з західнього боку над великими сінми утворює начілок на зразок причілка хатнього гуцульського, див. (Рис. 203). Треба сказати, що сі церкви суть пізнішої будови, т. є першої половини XIX століття, коли традиції старі починають витискати ся новими модами, коли церква під впливом вчених архітекторів псує ся ріжними шаблоновими ганками з трикутними на них начілками. В старіших церквах на Гуцульщині ганки не охоче вживають ся.

Другим старим українським племенем, котре засіло глибоко в горах і заховало мову і заповіти, суть Бойки.

(Рис. 216). Звіниця у Войнилові Калушського повіту на бойківськім підгірю.

Їхня архітектура, майбуть, ще менше змінила ся, ніж інші і там ми стрічаємо церкви дуже старі і при тім незвичайно характеристичного вигляду. Коли у Гуцулів і у Київщині не трапляється в церкві більше як п'ять зломів, то у Бойків ми можемо їх видіти далеко більше, дивись напр. Рис. 204 і 205. Бойківські церкви не суть такі просторі, як гуцульські або київські, і не такі

(Рис. 217). Українські церковні хрести.

високі, завдяки тому, що окремі поверхні не високі, всього на дві або три платви (бальки). Бойківська відміна має в собі щось таке, що тхне дуже великою давниною.

Вона, треба сказати, дуже одноцільна як по галицькім, так і по угорськім боці, т. є від Стрия аж до Мукачова. Дуже мальовниче їхнє опоясання на сішках див. (Рис. 205), котре можна здібати також часто

на Поділю, Волині, в північній Київщині. Те опасаннє без сішоқ, котре ми виділи у гуцульських церквах, також росповсюджене

і на Бойках, при чім на бойківськім підгірю воно зветься **підсубіткою**, а просторінь між банями зветься **кошем**. Хоча бойківська відміна нашої церковної архітектури зовсім їднакова по обидва боки Карпатів, проте на превеликий жаль в останні часи, разом з мадярізацією мови на угорськім боці Карпатів іде також і мадярізація будівництва, котра виявляється в домішках готицьких елементів. Сусідами Бойків з північного боку являються Лемки, котрих мова має

в собі богато складників польських і словацьких; бо за ними далі на північ ідуть мазури і словаки. Лемківська архітектура також носить на собі впливи своїх сусідів, а позаяк у сіх останіх панував готицький стиль, тому і лемківський має в собі багато готицьких домішок. Завдяки сьому лемківський стиль затратив початкову одноцільність, стрункість і шляхотність і хоча церкви цього типу дуже мальовничі, проте не імпонують глядачеві в тій степені, як гуцульські або бойківські. З цього коротенького огляду ми бачимо, що на всій широчезній просторіні України, від харківських слобід до мукачівських гір на Угорщині стиль архітектурний є одно-

(Рис. 218.) Фігура гуцульської роботи на Буковині.

цільний, місцеві відміни його не виходять по за відомі межі і всі вони переняті одною думкою, відповідають одному смакові, викликають один настрій. Сі церкви не забавляють глядача десятками головок як московські, ні, вони вражають внутрішньюю єдністю, гармонією в частях і дають чоловікові підвищений настрій. Чи такі були ті церкви, котрі спалив 1169 року Андрій Боголюбський у Київі? Можна сміливо припустити, що

(Рис. 219). Причілок над коморою хатньою у Крилосі біля Галича.
На причілку видно припустниці, а далі 5 кронов.

вони не дуже ріжнили ся від пізніших. Деякі московські вчені (Павлінов) зовсім необачно припускають на основі рисунку на пляні москаля Симона Ушакова, що в половині 17-го віку під Київом були церкви з бочкою і кокошниками і що ще раніше там був стиль чисто московський. До нас дійшло з тих часів багато церков у Київщині і в самім Київі і жадна з них

не має найменьшої подібності до московських, а плян Кальнофойського XVII. в. і інші навпаки показують, що всі церкви київські були українського стилю. Де хто відмовляє українському стильові в праві на істноване, бо він ніби не перейшов у мур т. є тому, що ніби нема таких муріваних церков. Але і на се є відповідь, бо муріваних церков з захованем всіх деталів українського стилю є дуже bogato і навіть у самім Київі. Напр. церква

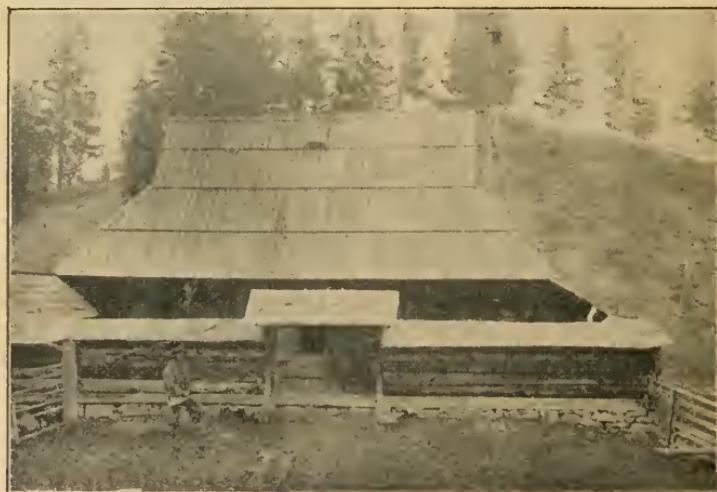
Феодосія біля печерської кріпости див. (Рис. 207.), побудована в XVIII. віці. Вона як видно з рисунку має всі риси звичайної української церкви порівнай з Рис. 196.. Друга церква трьохбанна є над входом в близькі печери, побудована в першій половині XVII. віку, див (Рис. 208.). Суть в Київі і інші трьохбанні церкви мурівани, але їх побудовано пізніше і тому вони відбивають на собі нові впливи, котрі приніс XVIII. вік. Так напр. Вознесенська церква у Фльорівськім монастирі див. (Рис. 209). Другу подібну церкву вибудовано 1772 року, се є церква Покрови на Подолі, див. (Рис. 210).

Але і по інших містах і селах можна найти мурівани церкви українського стилю, напр. собор в Ізюмі. В Харкові трьохбанна церква Покровського монастира 1680 р, мурівана дуже красно. Є у Галичині скілька, напр. стара мурівана трьохбанна церква в с. Че-

(Рис 220). Гуцульська хата
в косівськім повіті.

сниках рогатинського повіту, одна з найстарших, може початку XVI. століття, має 3 бані, з котрих середню недавно розібрали. Церква Ставропігії у Львові теж трохи-банна, але з впливами ренесансу. Як би не ріжні заборони, безперечно і в XIX. столітті такі церкви ставляло бися дуже охоче на російській Україні і стиль розвивався-б далі, але з 1801 року вийшла сінодальна заборона будувати церкви в українському стилі і українська архітектура заснітила ся і спинила ся в своїм розвитку.

(Рис. 221). Гуцульська хата з подвір'ем біля Жабого.

Що-ж до того, що українська церковна архітектура справді давно уже сформувала ся, съвідчить те, що в XVII. столітті вона мала вплив навіть на московську і викликала в Москві сувору заборону на себе з боку влади державної. Вабила Москалів в сих церквах простота конструкції елементів і льогічність роскладу їх.

В Галичині і Буковині діло стояло трохи ліпше там, де будували самі хлопи, там же де брали ся за

роботу так звані архітекти, а по суті вандали в ковнірчиках, там певне на багато віків вони спинили розвій естетики серед селян і спричинилися до занепаду культурного. Є між ними й такі, що мають на своїй душі більш півтори сотні церков. Гіршого варварства здається не може бути, а між іншим перший ліпший Бойко або Гуцул може побудувати шедевр.

Традиції різбярства на Україні дуже давні, бо ще за поганських часів у Київі були статуї богів: Волоса, Перуна і інших. Різьбою оздобляли Українці всі свої домашні деревляні речі, і не диво, що різбярство іконостасів розвилось на Україні в такій сильній степені, так яскраво, як нігде серед інших народів руського пnia.

Справді, на Україні, в любім маленькім селі, можна стрінути роскішні старі іконостаси, котрі мають п'ять, шість і навіть сім поверхів. Брак оздоб на внутрішніх стінах церкви, нагорожував ся роскішною різьбою іконостаса, котрий принажував до себе погляди і одганяв буденні думки. Вигляд іконостасів було незвичайно влучно пристосовано до архітектури церкви. Кожний верхній поверх був лехче нижнього, а самий верхній кінчався дуже лехким ажуром, відповідно тому як і баня церковна кінчиться ажуром крестом. Див. (Рис. 217).

Нижній поверх, в котрім стоять так звані намістні ікони Спаса, Богоматери, Миколая і праздникові, оздоблювано великими різбленими сохами при-

(Рис. 222). Хата в Бережниці Шляхотській, на бойковськім Підгірі.

крашеними виноградними лозами, листем, цвітами і т. п. Взагалі основою для оздоблювання іконостаса служила виноградна лоза, котрої гилє під видом сішок і межівниць м'як образами розвопзалося по всім іконостасам див. (Рис. 211).

(Рис. 223). Різбляні хатні сво-
локи. (В київському музею).

роції бані. На жаль ліпші іконостаси дуже попсовано, як напр. в Лаврі київській попсовано дорогоцінний, незвичайно роскішно вирізблений іконостас, од якого остав ся тепер тільки перший поверх.

М'як іншим треба сказати, що дуже добре зберігся іконостас з гербом Мазепи в Воєнно-Миколаївськім

На сій фотографії представлено іконостас скиту Манявського, на жаль трохи обрізаний при переносі в Богородчанську церкву. Образи в нім, дуже великої художньої вартості, заховалися в повній цілості. Треба сказати, що в українськім іконостасі переважало свою роскіш різьбярство, і навіть траплялися такі іконостаси, в яких замість образів стояли статуї святих. Особливо звертають на себе увагу перший поверх і останній, котрий уявляє з себе цілу різблену голгофу т. є проспяте в окруженню Богоматери, святих і ангелів, котрі чуті манячати в морі.

соборі на Печерську в Київі. Але не тільки різьбярство а й мальарство стояло досить високо на Україні; і мальовало ся не тільки ікони: можна видіти на старих образах жанрові сцени, портрети і т. п. Колись було багато своїх українських мальарських шкіл по монастирях, котрі всі були під впливом Афону (Атоса), або почаsto румунського і сербського мальарства.

Правда до нас дійшло дуже мало старих добрих образів, але все-ж таки і тих, що суть, вистарчає, щоб

(Рис. 224). Спинка чумацької мажи (воза) на Полтавщині (київський музей).

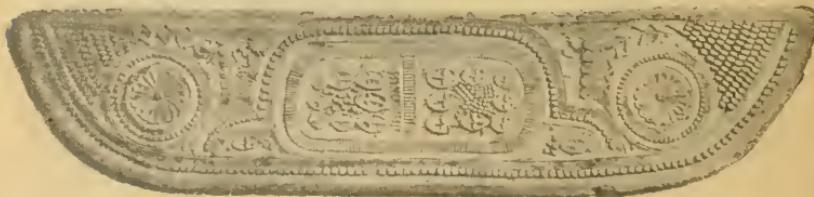
видіти як любили мальарство на Україні. Правда тут не кохали ся в мініатюрах, як москалі. Тут можна видіти великі образи, а часом навіть і мальовило на стінах деревляних церков, але Його уже богато знищено. Найліпше заховало ся мальовило в прикарпатській Україні, т. є. в східній Галичині, Буковині і угорській Україні.

Там ми знаходимо образи з початку XV. віку. Ті старі образи завше мають характер византійський. Пізніше стають помітні впливи італійського відродження, і ми можемо видіти багато образів цього стилю дуже красної роботи. Хоча різьбярство статуй забороняється грецькою вірою, проте впливи Заходу були на Укра-

їні о стільки великі, що різблені статуї в іконостасах можна видіти навіть на лівім боці Дніпра, навіть на слобідській Україні.

Сказавши про церкви і їх урядження, ми повинні сказати скілька слів і про звіниці. Треба знати, що колись давно звонів майбуть не вживали, а натомісъ росповсюджені були била або клепала див. (Рис. 212), по котріх били молотками. Сі била дуже лехкі і не потребували під себе великої будови.

В своїм закінченім вигляді звіниця уявляє з себе той одинокий елемент архітектурний, вісъмокутню вежу, з котрих складала ся церква див. (Рис. 213). Ії бувало обнесено стріхою або підсубіткою і побито гонтами, часом навіть вшивало ся соломяними сніпками, як хату

(Рис. 225). Спинка чумацьких саней на Полтавщині.
(Київський музей).

і т. п. Часто бували звіниці штирокутні див. (Рис. 214). Часом навколо їх йшло опоясаннє на сішках, чистий перістіль, часом навіть двох або й трьох поверховий див. (Рис. 215). Звіниці на Бойківщині і Лемківщині підлягали готицькім впливам і мали в горі фальшиву галерію див. (Рис. 216). Звіниці з опасаннem зберіглися теперка головним чином на Бойківщині, але колись вони були росповсюджені і по всій Україні. Коли поглянемо на Рис. 174 побачимо, що у Київі біля Софійської катедри були такі самі звіниці. Такі самі звіниці були

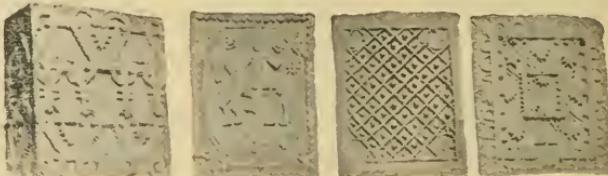
і скрізь на Україні, див (Рис. 214). В Галичині на Бойківщині і на Лемківщині трапляють ся звіниці, на котрих помітно відбивається готицький вплив, див. (Рис. 216). Одною з найкращих оздоб на церквах і звіницях були хрести, незвичайно ріжноманітні по формі своїх оздоб, див. (Рис. 217). Придорожні хрести або фігури теж мають дуже оригінальний вигляд, але зовсім відмінного гатунку, див. (Рис. 218). Що до хрестів напрестольних і переносних цехових, то вони теж дуже кра-

(Рис. 226). Поливяні кафлі до груб (київський музей).

сно різблени. Таким чином ми видимо, що церква українська і все, що до неї належить і відноситься, мало дуже викінчений стиль іднаковий на всій простороні України від Мукачова до Харкова. Вся ця архітектура характеризує етничну єдність і ліпше ніж що інше обрисовує нам духовне обличчя українського народу, найліпше показує які непроходимі духовні межі відділяють його від московського і польського народу. Коли ж ми поглянемо на щоденне життя Українця, то й тут побачимо, що артизм і шляхотний смак не покидає його і в будень, знову ж на цілій просторіні України від Харкова або навіть ліпше од Кубані і до угорського Мукачова. В сих межах будівництво має один спільній характер і спільні технічні терміни.

Існують 3 головних типи хат: хата на соах (Рис. 53), хата на підвалах (Рис. 219) і хата будована на зруб, див. (Рис. 220, 221 і 222). Трохи відріжняють ся, головне устроєм подвіря, хати гуцульські, котрі пристосовані до життя в диких горах і уявляють цілу фортецю, див. (Рис. 221). Тепер, коли на Україні знищено ліси, що раз трудніше буває знайти хати на зруб, а у Херсонщині в останні часи почали робити хати з самої глини, перемішаної з соломою, без жадних стовпів. Українські хати, окрім гірських, завше бувають помашені білою або рудою глиною, що надає їм весел

(Рис. 227). Кафлі горорізблені (київський музей).

лий вигляд. Часом по білій глині буває мальовано квіти ріжнокольорові, спеціальної стилізації. Звичайні соломяні дахи своїми гребінями і стропами дуже мальовничо виступають на блакиті неба. Гірські хати буває звичайно побито гонтами або дошками, бо там дерево дешевше ніж солома. Про будівництво гуцульське дуже докладно розказано і богато ілюстровано в пяти томах „Гуцульщини“ Шухевича, до котрої і відсилаємо читача. Окрім красного загального укладу хати, артистичний смак Українця характеризується хатними оздобами, головне різьбами на сволоках, одвірках, скринях, мисниках і т. п., див. (Рис. 223).

Одвірки в хатах часто бували такі, як у церквах напр. в так званих куріннях козацьких. Напр. від куріння

полку полтавського заходами наших доморослих консерваторів зістали ся тільки самі одвірки з написом, а ще до самого останнього часу сей курінь цілесінський стояв в м. Никополі, де була січа (Микитів ріг) і був завдовшки щось до 30 метрів. Особливо Гуцули славні своїми роскішними різьбами, але й інші українські племена не дуже відстають від Гуцулів, принаймні ті, серед котрих панщина менше лютувала.

(Рис. 228). Килим з Полтавщини. (Київський музей).

Напр. в Полтавщині можна найти чудово різьблені чумацькі вози, санки, скрині і т. п., див. (Рис. 224 і 225) і всякі інші речі, напр. посуда, рублі до качання білизни і т. п.

Окрім різьбярства на Україні було дуже розвинене артистичне гончарство, див. (Рис. 226); особливі своєю оригінальністю вражає полива на мисках, куманцях і кафлях, корта здається має дуже стару традицію, бо ще за київських князів тут уже були дуже розповсюджені вироби з шкла, віконне шкло і вироби поливяних кафель.

Окрім поливяних кафель бували ще й кафлі з тисненими оздобами (горорізьбами) виробленими в спеціальних формах див. (Рис. 227).

Окрім посуди і начиння в хаті мали артистичний вигляд килими див. (Рис. 228), рушники на образах див.

(Рис. 229), скатірки на столах, одяж, сорочки і т. п. Все се було вишоване з величезним смаком і носило та й тепер носить характер зовсім відмінний від московського і всяких інших.

Справді у Москалів переважають позументи, або мордовські, досить прості геометричні вишивки. На Кавказі дуже розвинене килимкарство, але оздоби його чисто геометричні. У нас же найбільше можна стрінути оздоби рослинні, але в дуже оригінальний спосіб стилізовані, як се видно з рисунків 228 і 229. Техніка виробу килимів інакша, ніж перська; на Україні не стрижуть, а вишивають взори вовняними кольоровими нитками, просиленими в так звані глици (деревляні голки), по натягненій на верстат основі.

Техніка вишивок теж спеціальна. Про неї докладніше можна розвідатись в Гуцульщині Шухевича і у виданнях вишивок Олени Пчілки

і Скаржинської. Ще є один рід оздоб, се писанки, котрих краса і ріжноманітність відомі вісімому і тому ми

(Рис. 229).
Рушник з Полтавщини. (Київський музей).

спиняти ся над сим не будемо. Але гляньмо на те, як доля лукавила з нами. В XIII. віці Татари зруйнували Київ. Центр культурного життя переніс ся до Галича і Львова, але не на довго. Завдяки хибній політиці Польської держави нам прийшло ся стратити самостійність.

В половині XIV. віку король польський Қазімір Великий повертає голоблі польської політики з заходу на схід: він країну з польським населенем, Поморе, віддає Прусам на знімеччене, а Шлеск Чехам, сам же хоче нагородити Польську державу коштом України, завойовуючи Львів і заводить там феодальні порядки, вводить панщину і хоче наробити собі Поляків з Українців і т. п. Вільнолюбиві Українці борються збройно, не піддаються, але самі мусять посовувати ся на схід і воювати ся там з Татарами. Люблинська Унія закінчує сей процес тим, що вириває всю правобережну Україну з під зверхности Литви і заводить польські порядки на всій Україні. Але замісць польонізації польським верховодам пощастило викликати тільки страшну ворожнечу і кров, але спольонізувати ґрунтовно ще не дозвело ся жадного значного кавалку української людності. Проте до самого кінця XVII. віку культурний розвиток України поступає прудко вперед, і фази цього розвою консервують ся в архітектурі і штуці аж до наших днів. Тікаючи від утисків польських панів і їхніх посіпак, українська людність мусіла не раз переходити на лівий бік Дніпра, побільшувати собою тамтешнє населення і займати вільні місця або слободи біля теперішнього Харкова.

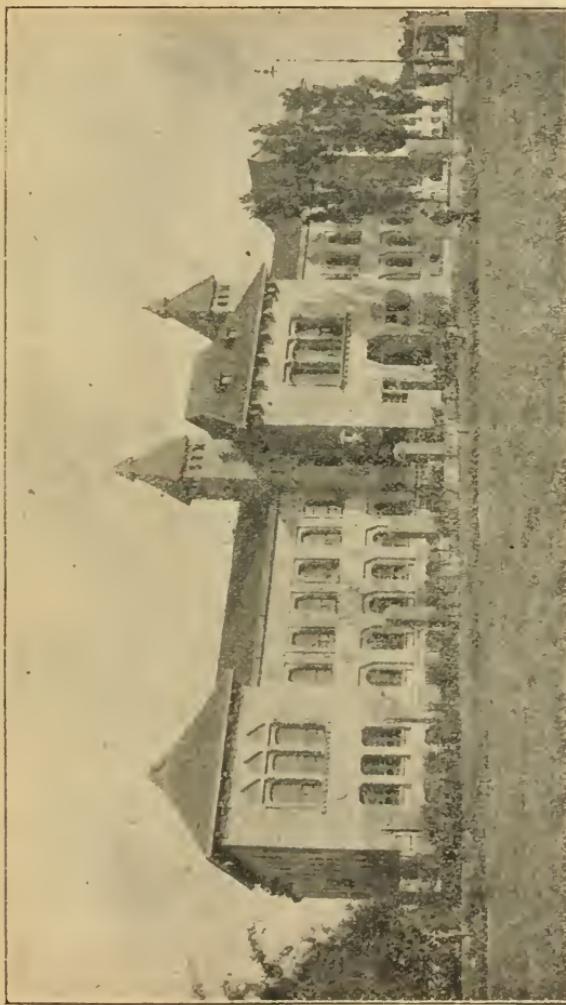
Там на лівім березі Дніпра почала в XVII. віці завдяки свободі росцвітати пишна українська культура і всі її галузі — архітектура, мальство, різьбярство, ви-

шиваннє і килимкарство. Збірки старих полтавських річей указують на незвичайно тонко розвинений шляхотний смак теї людності. Там закладають ся школи хлопчачі й дівчачі. В Київі на правім березі засновується Академія, завдяки жертовлюбності міщенки Гулевичової.

Жіноцтво взагалі приймає живу діяльну участь в просвітно культурнім русі. В протилежність московським звичаям, жінка на Україні вільна і рівна в правах з мушиною. Взагалі воля горожанська не обмежена. На містах по лівім і правім боці пишно росцивітають цехи ремісників, котрі лучать ся в братства цехів. Цехи і братства боронять свої інтереси. Братства релігійні боронять свою віру, не огнем і мечем, або кайданами, тільки словом. Скрізь повна свобода слова, віри, сходів, зібрань і прилюдних діспутів. На ярмарках можна видіти діспути католиків з православними, соцініянами, або з субітниками. При всім тім Україна борола ся на два боки проти Татар і Поляків і виходила більш меньш щасливо.

Чужоземців особливо дивувала рівноправність жінок і їхня висока освіта і інтелігентність, їхня діяльна участь в освіті, на зібраннях в братствах і т. п. Павел Алепський, котрий вертав ся з Москви через Україну в половині XVII. віку, разом з батьком своїм патріярхом Єрусалимським, не знаходить слів, щоб зясувати своє дивуваннє культурі: науці, архітектурі, співу і всякій іншій штуці на Україні. Його дивує незвичайна інтелігентність і діяльність жінок і всього взагалі суспільства Чернигівського і Полтавського, про що він, за два роки перебування в Москві навіть не чув. Широкі самостійні зносини зі східними і західними державами від Туреччини до Швеції, і навіть торговельні зносини

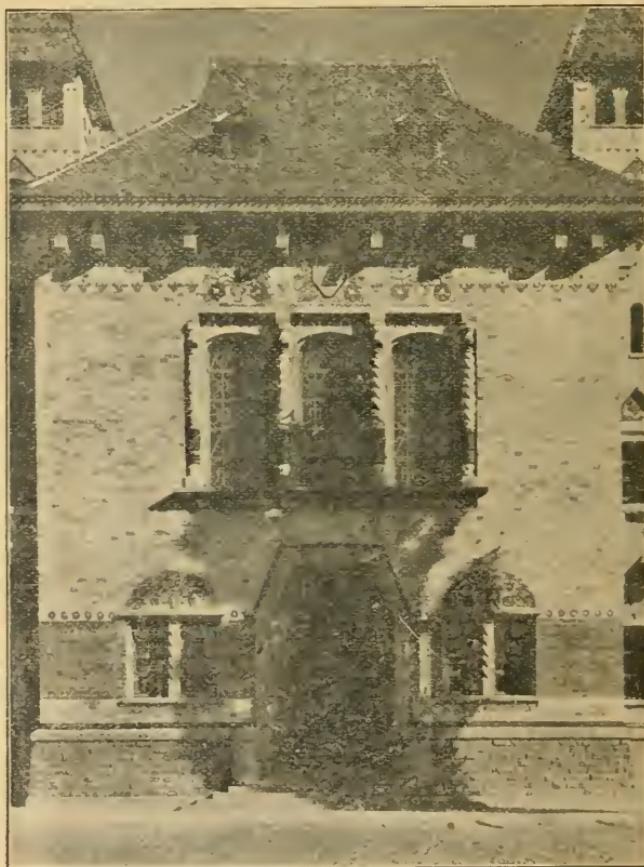
з Англією все се корисно відбивало ся на житті України у всіх його проявах. Але коли до двох постійних

(Рис. 230). Дім Губернського Земства в Полтаві. Робота архітектора Кричевського.

ворогів прилучив ся третій, неосвічений, дикий і жорстокий, тоді у України не обгороженої природніми

стратегічними границями, не вистало сили і вона мусіла пасти. Разом з волею мусіло загинути все що було її результатом: добробут, культура і її ріжні галузі. Чого

(Рис. 231). Чоло над дверми в домі Полтавського Губернського Земства.

не могли польські пани знищити самі, те вони знищили в злуці з Москвою.

Останню лебединю пісню оборони проспівав Мазепа, при ньому всі галузі української культури розвинулися до найвищої ступені і по його нещасливім протесті починається повна руйна, немилосердне нищення культури української. Петро Великий, як кажуть, прорубав для Москівщини віконечко в Європу, але знищивши Україну, замурував широкі двері, через які західна культура вільно і широкою хвилею могла вливати ся в Москівщину, не руйнуючи але перетворюючи, і пристусовуючи ся до правдивих потреб.

Весь XVIII. вік служить одною яскравою ілюстрацією знищення на Україні самосвідомості, освіти, а з нею культури, штуки і проч. Нарешті кінець XVIII. в. приніс панщину на лівий беріг Дніпра і розвязав руки польським панам на правім боці. Людність не могла уже працювати для себе, пани з чужими звичаями і смаком вимагали іншого, ніж те що смачувало Українцям. Результатом того XIX. вік явив ся на Україні віком найбільшого пригноблення, безхарактерності і культурної кризи. Гнітюча, мертві тиша, жадного руху, сморід пустки і трупного гнилого роскладу; тільки де не де старенькі погнилі церковки, як кістки в пустині після самума, свідчать, що тут було раніше щось творче, що тут колись жерелом клекотіло життя, думки роїлися і втілювали ся в красні форми. А нинька німа пустиня. Але і з Грецією пишною і могутньою ще гірше було, знищив її Рим здається до останку, а проте новіші часи сотворили нову культуру на її місці, і з її традиції народила ся пишна Византія, теж грецька, хоч і відмінна, але красна.

Так і в наше українське життя вривається новий фактор, могутній і неминучий, котрий відроджує і відмолоджує нації, хоча може і проти свого бажання.

Се європейський капіталізм, з його примусовою освітою, технічним прогресом то що. І хоча б Українці самі того не хтіли, він зробить їх проти волі Українцями, пробудить, розбуркає, примусить думати думками своїми, не позиченими, уявляти своєю не чужою уявою, говорити своєю мовою не позиченою. Приклад: Чехи і багато інших народів. І тепер голод і заробіток примушує повернути ся до орігінального; щоб найти купця, примушує відкупувати старе своє, неподібне до другого і тим збувати ся конкуренції. І тепер уже поважні англійські леді носять на собі наші вишивки, за дорогу ціну куплені, Французи переплачують в 100 раз за наші миски, Москалі дідічи організують вишиваннє по наших селах і заробляють на тім тисячі, російський імператор купує у Полтаві 1909 р., під час двохвікових роковин Полтавського бою, сорочку для свого сина, і потім з Петербурга великі князі телеграфічно закуповують все, що було готового на складі у Полтавського Земства, яке зорганізувало килимкарство, вишиваннє і гончарство на Полтавщині. Для сього самого Земства талановитий наш архітект Кричевський збудував роскішний типовий будинок, а Земське засіданнє приняло його проект, не знаючи, що той стиль є український, бо інакше одмовило би йому, але його привабила красота проекта. Тепер се одна з найоригінальніших будов на Україні, з котрою по стилювім значенню може зрівняти ся хіба один тільки дім Ігумнова в Москві, див. (Рис. 230 і 231). Року 1904 будується ся в Плішивці біля Полтави церков мурівана на зразок Самарської девятибанної, див. (Рис. 199), і таким чином деревляна архітектура українська знову переходить в мур і обіцяє далі розвивати ся. В галицько-буковинській Україні культурно-економічний рух

останніми часами зробив дуже великий крок вперед, а разом з сим ңародила ся потреба в своїй родимій штуці, і останні роки тут помітно пробудженне інтересу до старовини. Дехто, особливо інституції вимагають від архітектів будувати в національнім стилю. І ми маємо спроби, напр. архітектор Левінський будує так бурсу Тов. Педагогічного, вживаючи мотиви гуцульські. Гончарня Левінського послуговується українсько-гуцульською орнаментикою. На виставі в Стрию і на церковній виставі у Львові архітектор Лушпінський зі Львова представив цікаві зразки пристосовання гуцульської орнаментики до престолів вівтарних. Вінєтка на окладці сеї книги, зроблена на зразок старих українських дверей; теж його роботи. Є скілька його більш меньш цікавих проектів внутрішнього урядження хатнього і літньої віллі в горах.

Остаеть ся тільки тепер, щоб суспільність зрозуміла користь і красу своїх національних будов і урядження хатнього, і замовляла, або ще ліпше сказати, вимагала од архітектів будовель, як церковних так і приватних в своїм стилю. Шлях уже проложено, і суть архітекти, котрі пильно працюють над сім. Щоб помогти архітектам в сім ділі, нам тільки треба брати приклад з Поляків, де кожна молода пара, що має одружити ся, уже наперед укладає плян, як їй урядити помешканнє, щоб воно було в закопянськім стилі. Варто булоби видавати журнальчик ілюстрований, де би можна було видіти деякі проекти, обмірковувати ріжні питання; де би суспільність знайомила ся ліпше з зразками чистого стилю і куди-б могла звертати ся з висловом своїх бажань. Особливо съященикам треба звернути увагу на стиль церков. Ліпше трошки меньша, але красча церква, нїж простора, але порожня. Церква

се єдине місце, де виховується смак простого селянина і є великий блуд відбирати у нього можливість розвивати свій смак, дивлячись на красну стильову церкву і стильову внутрішню оздобу її. Між іншим в оздобленні наших церков, в мальовилі на стінах і луках можна ввести наші мотиви з помянутих вишиваних рушників, килимів, писанок, заховуючи тимчасом загальний росклад византійський. Ніхто не прийде до нас глядати за византійським стилем, а поїде до Царгорода, Венеції, Равени; ніхто не буде шукати у нас зразків ренесансу, бароку, ніхто з чужинців не поїде до нас учитися московському стилю, а поїде для того у Москівщину, а на нашій землі шукатимуть нашого стилю. Діло нашої чести народної зуміти чужим показати своє, зуміти виявити прилюдно ті наші внутрішні скарби, котрі тяжка неволя та безпросвітня доля загнали далеко-глибоко, в самі таємні кутики нашої душі, нашої богато обдарованої артистичним почуттям психіки. Тільки трошки енергії, трошки серіозного відношення до діла, і наша архітектура знову розівеється ся, знову сіятиме так яскраво, як перше, поміж іншими її ровесниками на славянськім ґрунті.

Словарець термінологичний.

Бабник	=	гінеконіт (бабинець) 217 ст.
баляндраси	=	баллюстрада.
баня	=	купол.
було — клепало	=	див. Рис. 212.
Вибірчастий	=	еклектичний.
впростяг	=	горизонтально
вязаннє	=	архітрав Рис. 53 і 61.
Ганок	=	портик, портал 150 ст.
Головка сохи	=	капітель колюмни.
груз	=	мусор.
Двоганковий	=	амфіпростіль 67 ст.
двопасник	=	діптер 69 ст.
двосінний	=	на антах 67 ст.
Завиванець (кочільце)	=	волюта 59 ст.
затиле	=	задня частина дому.
закапелок	=	ніша.
звірник	=	клин або замок в склепінню 152 ст.
зворувати	=	лучити.
зворотичі	=	волюта 78 ст.
Какемон	=	див. 108 ст.
клепало	=	див. Рис. 212.
кіш	=	просторінь між банями у церкві.
клин межилучник	=	див. Рис. 80.
крипта	=	печера, склепіннє 120 ст.
кромлех	=	див. 7 ст.
Лишства	=	реголя 74 ст.
лук	=	арка.
Межилучник	=	див. Рис. 80.
межівниця	=	метопа Рис. 65.
Намет	=	шатро.
намисто	=	астрагаль 78 ст.
наріжник	=	акротеріон 75 ст.
начілок	=	фронтон.
Однопасник	=	періптер 69 ст.
опасаннє	=	перістіль 67 ст.
Пагода	=	див. 100 ст.
первень (первісник)	=	елемент.
перехрестно-пругасте	=	Kreuz-rippen gewölbe.
склепіннє		

передворітє	= пропилеї 47 ст.
підбанник	= див. 126 ст.
піddашок	= вязаннє, пошевка і підстрішок разом.
підошва	= база 75 ст.
підстришок	= геізон 75 ст.
підсубітка	= див. Рис. 214.
пласкорізьба	= барельєф.
пошевка (різьблена)	= фриз Рис. 53 і 61.
припустниця	= кроква на причілку.
приворітє	= пропілеї.
простовісний	= вертикальний.
пруг	= ожів (ogive).
пругастий	= ожівальний ogivale (готицький).
Рант	= реголі 79 ст.
ринва	= ціма (cima) 75 ст.
різблянка	= фриз.
ріняк	= камінь круглий водяний 204 ст.
Скапини	= сталяктит 116 ст.
скапистий	= сталяктитовий
склепіннє	= звод.
сішниця	= колонада 69 і 180 ст.
снізка	= див. Рис. 54.
соха	= колюмна, колона.
стріп	= див. 79 і 71 ст.
стягель	= див 72 ст.
Тло	= фон
трійчак	= трігліф Рис. 64.
трьохотвірник	= тріфоріум.
Хвилька	= кіматіон Рис. 70..
хрестільня	= балтістерій 123 ст.
Чоло	= фронт.
Шийка	= трохіллюс.
шутер	= гравій (дрібний ріняк).
Щогло	= мачта.
Яйцеватий	= елліпсоїд 171 ст.

П о м и л к и.

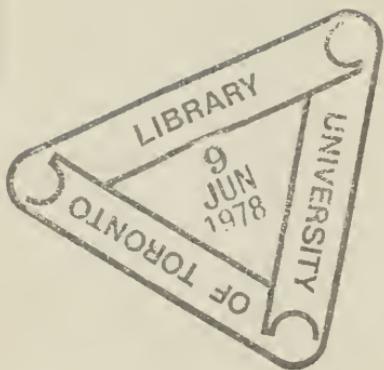
Стор.	Рядок	Надруковано	Має бути
9	4 з гори	особистостями	особливостями
28	6 з гори	жреці	жерці
38	12 з гори	в голові	на чолі
48	7 з долини	згубили	втратили
68	1 з гори	рахую	вважаю
68	6 з гори	Сама простіща	найпростіща
85	10 з долини	допису	опису
86	3 з долини	особливє	особливе
102	5 з гори	страйніща	стрункіща
106	5 з гори	відділяють ся	виділяють ся
113	1 з долини	вимогах	до вимог
113	9 з долини	недохвату	недостачи
116	11 з гори	Бейс	Вейс
120	7 з долини	рахувати	вважати
125	8 з долини	скількисотлітній	кількасотлітній
127	3 з долини	вісімкутній	вісъмокутній
136	15 з долини	Ломбардський	Льомбардський
136	13 з долини	рахується	вважається
138	2 з гори	пропущено :	а над перехрестем сама собою виникає вісъмокутня баня на широх луках (диви Рисунок 132).
142	6 з гори	пропущено :	див. Рис. 132.
147	13 з долини	переварити	знести
180	4 з гори	Палье Райлль	Пале-Рояль
185	7 з гори	діяльність	діяльність
—	14 з гори	Преображенія	Преображенія
195	8 з долини	1124	1169
201	15 з долини	1124	1169

Підписи з Рис. 202. поставити на місце Рис. 201., а підпис з Рис. 201. поставити на місце Рис. 202.

З м і с т.

	Сторінка
1. Передмова	3
2. Вступ	5
3. Архітектура Єгипта	13
4. Архітектура Мезопотамії (Вавилон і Асирія)	37
5. Перська і Медійська архітектура	46
6. Архітектура семітських народів	49
7. Архітектура Малої Азії	54
8. Мікенська архітектура	57
9. Архітектура грецька	62
10. Етруська Архітектура	84
11. Римська архітектура	87
12. Архітектура в Індії	97
13. Хінська (китайська) і японська архітектура	105
14. Сассанідська архітектура	110
15. Архітектура Ісламу	131
16. Архітектура початків християнства	119
17. Византійська архітектура	126
18. Романська архітектура	135
19. Готицька або пругаста архітектура	147
20. Архітектура відродження (ренесанс, барок і модерн)	166
21. Архітектура в слов'янських землях	188
Старокіївська	192
Новгородська	196
Сузdal's'ka	201
Московська	203
22. Українська архітектура	207
23. Словарець термінологичний	253
24. Поправки	255

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

NA
200
S45

Shcherbakivs'kyi, Vadym
Arkhitektura u rizhnykh
narodiv i na Ukraini

